

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

SZERKESZTI
DR. BORBÉLY ISTVÁN.

TARTALOM:

<i>Dr. Balogh Arthur</i> : Széchenyi emlékezete — — — —	393
<i>Rass Károly</i> : Reményik Sándor — — — — —	411
<i>Dr. Széll Kálmán</i> : Mi a fény? — — — — —	425
<i>Dr. Borbély István</i> : Molière emlékezete — — — —	432
<i>Steuer János</i> : Székely nyelv és székely eredet — — —	449
<i>Dr. Bitay Árpád</i> : A XVII. századbéli erdélyi református püspökök ezen címéről: „Orthodoxus oláhok püspöke“	452
<i>Dr. György Lajos</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliogra- fiája (V. közlemény) — — — — —	453
<i>Tartalomjegyzék az Erdélyi Irodalmi Szemle 1925. évi év- folyamához</i> — — — — —	477

CLUJ—KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R. T.
KIADÁSA.

Tájékoztató.

Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* a „*Minerva*“ irodalmi és nyomdai műintézet r. t. kiadásában jelenik meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztő és az egyes cikkírók a felelősek.

A lap szellemi részét illető minden közlemény dr. Borbély István szerkesztő-tanár (Cluj—Kolozsvár, Unitárius kollégium) címére küldendő.

A kiadóhivatalt érdeklő összes levelek, valamint az összes pénzküldemények az *Erdélyi Irodalmi Szemle Kiadóhivatala* címére (Cluj—Kolozsvár, Str. Baron L. Pop, volt : Brassai-utca 5.) küldendő.

Megjelenik évenként 10 füzetben, füzetenként 3 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára bérmentes küldéssel: Romániában egész évre 250 lej; külföldön 300 lej.

Aki eredményesen akar hirdetni,

az a Kolozsváron 17 ezer példányban megjelenő

„Magyar Nép“-ben hirdet.

Cím : Cluj—Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5.

Vonalzó-intézeti telefon : 6-87.

Üzleti könyveket

békebeli
minőség-
ben

jutányos
árban
készít a

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet

Részvénytárs. vonalzóintézete

Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop 5.

Könyv-üzleti telefon : 4-72.

MAEL FERENC:

„PIRKAD AZ ÉGALJ...“

címen február hóban megjelenő verskötete megrendelhető kiadóhivatalunkban: **Str. Baron L. Pop (v. Brassai-ucca) 5. sz.** Ára portómentesen ajánlott küldéssel 40 L. Könyvbarátok részére számozott, szerzői aláírással példány ára bérmentes ajánlott küldéssel 80 Lei.

Könyvárusi forgalomba nem kerül.
Csak előfizetett példányszámban nyomul.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

HAVI FOLYÓIRAT

Megjelenik minden hónapban
július és augusztus kivételével.
Előfizetési ára egész évre belföldön
250 lej; külföldön 300 lej.

Felelős szerkesztő:
Dr. BORBÉLY ISTVÁN
TANÁR.

Szerkesztőség: a szerkesztő címén
Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium.
Kiadóhivatal: a „Minerva” r. t.
címén Cluj—Kolozsvár, Str. Baron
Pop (volt Brassai-utca) 5. szám.

SZÉCHENYI EMLÉKEZETE.

Irta: *Dr. Balogh Arthur.*

Ha történettudósok és társadalombölcselek régi meddő vitája a nagy emberek történeti jelentősége kérdésében nem lenne eldöntve, annak példája, akinek emléke előtt most hálás kegyellettal áldoz az egész magyar faj, a Széchenyi István példája, egymagában elég lenne arra, hogy a soká nagy hévvel tárgyalt vitakérdésre megadjuk a helyes feleletet. Arra a kérdésre, hogy nagy emberek önálló alakító tényezői-e a társadalomban beálló változásoknak, avagy a társadalmi fejlődés valaminő anyagi vagy szellemi determináltságánál fogva bármily prófétai, vezéri színben tűnjenek is ők fel, csak ennek a vak determináltságnak akarattalan eszközei. Az egészében csak újabban felismert és méltányolt társadalmi szolidaritás az egész és a társadalom szoros kapcsolatát és kölcsönhatását mutatja. De az utóbbié általános és állandóan érvényesülő hatás, amely alul minden egyes csak robinzoni étellel tudná magát kivonni. Az egyesnek a társadalom életutjára gyakorolt hatását ellenben már sokkal ritkábban, csak a kiválasztottakban láthatjuk.

Hogy Széchenyi hatással, sőt igen nagy hatással volt korára, ki merné tagadni? Méltán ott áll régtől fogva nagy és nemes alakja ércnél maradandóbban egy egész nép generációinak multa tekintő hálatelt emlékezetében. De egészen bizonyos, hogy Széchenyi a maga nagy egyéni tulajdonságai mellett is csak abban a korban, csak a magyar társadalomnak ama viszonyai közt lehetett azzá, amivé lett. Az a kor kellett, hogy nemzetének prófétája, megváltást hirdetője, az ígért földjét megmutatója legyen. Azok a viszonyok kellettek, hogy a „legnagyobb magyar” legyen.

Ha mindabból, ami nemzetek nagyságát, elismertségét alkotja, a szellemi és anyagi fejlettség elemeiből csak egy vagy néhány hiányzott volna a Széchenyi korabeli magyar társadalomban, ma a magyarságnak ezt a legegyetemesebb célú újjáépítőjét vagy csak úgy, mint éles látású és nagy hatású közgazdászát, vagy mint műveltségbajnokát, vagy mint munkára, kötelességteljesítésre, emberszeretetre, egyforma szabadságra és amit legelőször kellett volna említenünk: mint nemzeti szellemre serkentőjét ünnepelehetnénk. De a korabeli magyarság állami és társadalmi állapotai annyira az általános elmaradottság képét mutatták a nyugaton akkor már kialakulni kezdő modern állami és társadalmi viszonyokkal szemben, hogy Széchenyi jól átgondolt, részleteiben szervesen egybefonódó, szigorú program szerint megállapított tennivalóink szükségképpen a nemzeti élet minden terét fel kellett ölelni, ha célját: hazájának a megérdemelt helyet adni a nemzetek társaságában, elérni akarta.

Hisz voltak előtte és nem is csekély számban, akik megakarták reformálni a magyarság szellemi és anyagi életének egyes irányait. De senki sem volt, aki nem töredékes meg-látásokkal, nem töredékes programokkal, hanem az egész nemzeti élet regenerálásának nagy programjával lépett volna fel. Az ő nagy jelentősége éppen abban áll, hogy nem a nemzeti élet csak egy irányának, valamely részletének szentelte erejét, hanem sok tanulmány s külföldi tapasztalatok által szélessé mivelt látókörével a nemzeti élet összes szükségével tisztába jöve végezte isteni küldetésként egyetemes nemzet-nevelő, erősítő, újjáépítő munkáját annak az országnak, amely szerinte „nem volt, hanem lesz.“ Ő állítja oda nagy célul a nemzeti állam megvalósítását s állapítja meg az e nagy cél elérésére szükséges tennivalókat a nemzeti élet egész területén.

Ezért vallja méltán a legnagyobbnak a kollektív magyar lélek, a magyar köztudat. Az egyetemes nemzetnevelés, a lelki és anyagi téren való általános reform szükségének meglátása és ennek megértetése másokkal is, határtalan hazaszeretete által táplált nem lankadó agilitással végzett nagy munkája magyarázzák a kiváltságos helyzetet, amelyet a magyar élet más nagyjaival szemben elfoglal. Ez teszi páratlanná nagyságát, amelyet a kor többi nagyjai, se Kossuth, se Deák el nem érnek. Ez a nemzeti életet a maga egészében felölelő figyelme és

agitatórius tevékenysége adják okát annak, hogy Széchenyi alakját teljes lehetetlenség lenne csak egy-egy irányú tevékenységéből megrajzolni. Ennek a tevékenységnek egyes irányai csak közelebbi célok s a távolabbi, nagy végcélnak eszközei.

Mert Széchenyinek, mint közgazdásznak, mint politikusnak, mint miveltségre és nemzetiségre serkentőnek egy és ugyanaz a cél: az egyetemes nemzeti élet színvonalának emelése lebegett szemei előtt. Ez a nagy végcél a nemzet nemzeti nagysága („szabadság és felemelkedett nemzetiség”), a szellemi és anyagi előhaladottság egyes formái ennek csak eszközei.

Akadémia, társaskörök, lóversenyek, Lánchid, Dunagőzhajózás, Vaskapu, Tiszaszabályozás és a többiek ennek a mindent magában foglaló centrális gondolatnak csak kisugárzásai, csak az egyetemes, nagy cél megvalósításának alkalmai. Mert „a tiszta szándékuak nem lóversenyzésre, de arra, mit az eszközöl t. i. egyesülésre” néztek, az egyesülés pedig emeli a nemzeti élet magasabb színvonalára törő erőfeszítést. Megmondja a Világ-ban, hogy a nyereséget, pénzt és életkellemeket csak egy magasabb cél eszközeinek kívánja tekinteni. Valóban csak ha a nagy végső célt és a Széchenyinél uralkodó erkölcsi erőket figyelembe vesszük, leszünk képesek megmagyarázni azokat az ellenmondásnak tűnő jelenségeket, amelyek tragikus végű pályája folyamán mutatkoznak és amelyek első tekintetre alkalmasnak tűnhetnek arra, hogy végeredményben nagyon is harmonikus, nagy alakjának egyes részeit a homály szürke ködébe burkolják.

Széchenyi nagyságát csak úgy tudjuk megállapítani, ha mindenek előtt nemzeti szempontból való jelentőségével tisztába jövünk, azután pedig azt vizsgáljuk, hogy feltalálhatók-e alakjában e mellett az általános emberi nagyságnak multhatatlanul megkívántató elemei. Minden részletesebb taglálást megelőzve megállapíthatjuk, hogy vajmi keveset találunk az emberiség nagyjai között, akiben a speciális nemzeti nagysághoz megkívántatók az általános emberi szempontból vett nagyság kellékeivel oly gazdagon, egymást oly nagyszerű öszhangban kiegészítve egyesülnének, mint ezt Széchenyinél láthatjuk.

Nagy jelentősége nemzeti szempontból mindenek előtt abban áll, hogy ő rázta fel a magyar nemzetet abból a dicső múltból táplálkozó optimista illuzióból, amely azt hitte, hogy ha eddig el nem pusztult annyi vész és megpróbáltatás után

a magyar, eddigi állapotában megmaradva is képes lesz megállni helyét ezután is. Ő rázta fel abból a tévhitből, hogy a szellemileg és anyagilag egyaránt hátramaradás, káros intézmények nevetséges magasztalása, kis privilégiumok bálványozása mellett a jövőben is meg lehet élni. Ő nem azt vallotta. A Darwin-féle létért való küzdelem törvényeinek egyikét több mint három évtizeddel megelőzve vallotta az alkalmazkodás feltétlen szükségességét a nemzeti életben, mert „minden időnek megvan a maga kelleke.” Ha Darwin azt mondta később, hogy a faj fennmaradásának feltétele a létért vívott küzdelemben a környezethez való alkalmazkodás, mert az erre nem képesek kipusztulnak, Széchenyi fennen hangoztatta, hogy a magyar nemzetnek alkalmazkodnia kell az idők követelményeihez, ha helyét az európai népek sorában méltón be akarja tölteni. Tisztán látta, hogy az alkalmazkodás törvényét uralja minden élőlény „alkalmazkodva átalakulni, vagy anélkül eltűnni: egyetemes szükség-szerűség” (Le Bon) és egy népnek okvetlen hanyatlania kell, ha berendezése tulmerek ahhoz, hogy meghajoljon a lét új feltételei előtt. Tehát a magyar nemzetnek is korszerűen át kell alakulnia, ha fenn akar maradni, de a nemzeti jellem és öntudat megtartásával.

Senki nálánál szebben nem figyelmeztette a magyar faj történeti hivatására. Amiket e részben mond, minden igazi magyar embernek könyv nélkül kellene tudni és lelkében naponta imádságos meggyőződéssel utána mondani, oly páratlan szépséggel fejezi ki a helyesen felfogott nemzetinek és az általános emberinek kapcsolatát. Azt a tudományos igazságot, amit sokszor, így főleg a forradalom előtti francia felvilágosodás idején egészen figyelmen kívül hagytak, hogy az emberiség fejlődése csak az egyes nagyobb embercsoportoknak sajátos nemzeti jellemeket mutató, serény munkájá révén érhető el, mert az általános emberi se egyesben, se népekben a valóságban nem rögzítődik. „A magyar népnek — ezek örökké emlékezetes szavai — nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni Európában ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait. Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szep-lőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, vég-céljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, — ez a földadat.

Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg." A végcél tehát az emberiség haladása a nemzeti fejlettség által és egy új nemzettel akarja gazdagítani az emberiséget, ami a „Magyarország nem volt, hanem lesz“-nek megkapó parafrázisa.

Széchenyi volt az, aki a háromszáz éves küzdelmében kifáradt, a Rákóczi-kor óta nagy célok nélkül tespedő magyar nemzetbe lelket öltött, neki ideált tűzött. Nemcsak maga volt mélyen áthatva a meggyőződéstől, hogy nemzetére szüksége van az emberiségnek, hogy hely illeti meg a népek társaságában, nemcsak maga hitte rendületlenül, hogy nemzete kellő erőfeszítés mellett képes is felküzdeni magát megillető helyére, hanem igyekezett ezt a tudatot és hitet minden magyar lelkébe beleplántálni kiirthatlanul. Képes is volt erre és ez adja hatásának titkát. „Merjeteek nagyok lenni!“ — kiált fel biztatólag, lelkesedést öntve, hitet teremtve, munkára hiva.

Mennyi sokoldalúsággal látott a nemzeti ujjáépítés nagy munkájához!

A társadalomkutató rideg meglátásával, a proféták szent hitével és hivatottság érzésével, a nagy reformátorok elszántságával és szívósságával, a vezér lendületével és bátorságával. Érti, hogy „sokak élete.“ Ha más nem, ő fogja megvetni a nemzet egykori fényének alapját. Ha megnyirbálják szárnyát, lábán fog jární, ha lábait levágják, kezein fog jární és ha ezeket is kitépik, hason fog csuszni. „Akszioma tisztaságban“ látja nézetei helyességét és meg van győződve, hogy a jövőnek neki fog igazat adni.

Ha sikerei voltak, aminthogy voltak a sok akadály mellett is, amelyeket az elfogultság, kishitűség, minden üdvösséget a Corpus Iuris-ban feltalálni vélő maradiság gördített új honfoglaló utjába, ily arzenálja mellett a lelki felkészültségnek a sikereken nem csodálkozhatunk. Igaz, hogy az európaszerte felébredt nemzeti érzés kedvezett terveinek, a magyar faj elmaradottságát, a haladás szükségét nem lehetett tagadni. De mégis mi lett volna nagy célkitűzéseiből, terveiből az ő fanatikus hite és tettekre vágó, lánglelkű elhatározása nélkül?

Minden egyéb érzésének két hatalmas akkumulátora, minden tenni akarásának két kiapadhatlan forrása: lángoló hazaszeretete és féltülmulhatlan nemzeti érzése. Jól tudta, hogy egyik nélkül sincs nemzeti lét. „Az a nemzet létezik mint ilyen

valóban s emelkedik folyton magasabbra, melynek lehető legtöbb fia él hű kebelrel a honért.“ Hazáját — „minden hibáival is“ szereti és meg van győződve arról, hogy „a munkáságnak legnagyobb rugója a honszeretet“. „Mindazt, amit tettem, azért tettem — írja a Keleti Népé-ben — mert magyar vagyok.“

Minden szavában és tettében egy vezérli: hazájának használni. Társul mindenkivel, támogat minden pártot, ha csak ezt a célját elérni reméli. Ezért vállalt hivatalt az adminisztrátori rendszerben és az első felelős kormányban egyaránt, bár ezzel csakhamar ellentétbe kerül a dinasztiaiával szemben való magatartás kérdésében, — olaszországi segély — még inkább Kossuth-tal szemben elfoglalt álláspontja következtében.

Másik nagy mozgató ereje nemzeti érzése. Erősen sürgeti a szellemi haladást. De azért azt mondja, hogy ha választani kell a magyar jelleg és a nagyobb műveltség között, az előbbit választja. Az a gazdagodás nem kell neki, amely a nemzetiiséget veszélyezteti. Egyáltalán az alkotmányos szabadság mellett a „felemelkedett nemzetiség“ az a kulfő, amelyből mindennek folynia kell, mert „nemzetiség nélkül zagyvalék nép lennénk“.

Egyetemes, nagy céljának megfelelően állapította meg programját is, amint ez nagy szellemének hármaskönyvéből: a Hitel, Világ és Stádium-ból kivehető. Tette pedig ezt olyan tervszerűséggel, aminőhöz hasonlót a nagy reformátoroknál is ritkán látunk. Ha Napoleon, saját bevallása szerint, gyakorta nem tudta, hogy mely cél felé törekszik, Széchenyi ezzel nagyon is tisztában volt. És tisztában volt egész programjával is, nemcsak a tennivalókkal, hanem ezeknek sorrendjével is. „Eldönthetetlen bizonyossággal“ jelenti ki, hogy semmit sem tett rögtönzéseként, vagy pillanatnyi felhevülés következtében, hanem minden lépését és tettét előre kieszelt, messzeható terv diktálta.

Minden haladásnak szellemi alapon kell nyugodnia, vallja; de minthogy úgy az egyes embernél, mint a nemzetnél a szellemi és anyagi lét szorosan kapcsolatos s a lélek hatalma is a test épségétől függ, a szellemi haladást is csak úgy lehet elérni, ha az anyagira sulyt fektetünk, mert „a szegénység ehetetlené teszi az értelem és az erkölcsiség fejlődését.“ Ezért a vagyonosodás ép úgy a lét vagy nem lét kérdése, mint a műveltség és az erkölcs. Nemzeti államra kell törekedni, de ez csak szellemi és anyagi előrehaladottság és erkölcs mellett

érhető el. Jelszavát: „magyarosítani s egyesíteni“ részletesebben kifejtve a Világ-ban, leszögezi, hogy a magyarosítás alatt nemcsak azt érti, hogy népe mindenben, első sorban nyelvében magyar, hanem értelmileg és erkölcsileg is előbbrevaló legyen. Mindháromra egyaránt kell törekedni, mint a Kelet Népé-ben mondja: „nem az éljen hajhászatával, hanem mindennapi okos, rendes hangyamunkával.“

Közjogi, kulturális és anyagi reformok egyaránt szükségesekek. De mert szerinte a nemzet megfelelő szellemi és anyagi megerősödését feltétlenül követni fogja a politikai szervezet megfelelő reformja, elsőséget ad a közjogi reformokkal szemben a másik kettőnek. A közjogi követelések előtérbe tolását, mielőtt a nemzet gazdaságilag megerősödött volna, faltörő politikának nevezte. Politikájának szerves összefüggését, a mindennek felett uralkodó végcélnek soha szem elől nem tévesztését, minden szükséges szempontot átfogó messzelátását azonban nagyszerűen mutatja épen az, hogy bármely téren mozgó reformkövetelésénél annak a nemzeti élet egyéb irányával való összefüggését, a nemzeti élet különböző irányainak kölcsönhatását is állandóan figyelembe veszi. Ez csak a valóban nagy koncepciójú országalakítóknak sajátja.

Ezért száll sikra különös hévvel azoknak a közelebbi céloknak érdekében, amelyek a nemzeti élet minden terén a nagy cél megközelítésének egyaránt eszközei. Így az erők egyesítése nála nemcsak a nagyobb gazdasági erő kifejtés célját szolgálja, hanem az erők egyesítésének kívánásánál a társadalmi osztályok közt a fenálló intézmények által fentartott elkülönzésnek, a megyék egymástól elszigeteltségének megszüntetésére egyaránt gondol.

Széchenyi egész politikájának egy a végcélja, ennek megfelelők vezérelve és módszere. Végcélja a magyar nemzetben rejlő értékes erőknek a lehető legnagyobb mértékben való kifejlesztése, elve az emberi és polgári létet megadó, a minden irányú munkakifejezést lehetővé tevő, társadalmi tagoltságot megszüntető szabadság. Módszere a mérsékelt, lassú, fokról fokra való haladás.

Különösen közjogi politikájában tartotta ez utóbbit szem előtt. Nagyon jól tudta, hogy Magyarországnak az uralkodóházzal s ennek többi országaival való viszonyában nemcsak a Corpus luris paragrafusai számítanak, hanem legtöbbször

ezen még tulmenő sullyal a tényleges erőviszonyok is. — Tisztában volt azzal is, hogy a magyar nemzetnek ugyan mindent meg kell tennie alkotmányos szabadságának fentartására s állami szervezetének korszerű kiépítésére, de viszont nem szabad az államéletére ható amaz erőkkal szemben túlzásba mennie, mert nemzetiségének megerősítése nélkül úgysem vivhat ki minden kívánatos eredményt.

A megrázkodtatások nélküli átmenetnek döntő szempontul elfogadása és a legfőbb nemzeti érdekek minden elvi követelmény fölé helyezése magyarázza meg azokat a hézagokat, illetve ellenmondásokat, amelyeket közjogi politikájában találhatunk. A modern jogállam minden egyéb követelményének felsorakoztatása mellett sem számol a kimondott elv következetes alkalmazásával egyes kérdéseknél, ha azt a nemzetre veszélyesnek találja (a jobbágyság teljes megszüntetése, a zsidók emancipációja). Nem látja opportunusnak a dinasztíához való viszony feszegetését sem, mert amint az a meggyőződése, hogy a kormánnyal szembeni folytonos ellenzékieskedés célhoz nem vezethet, úgy nincsen kétsége az iránt sem, hogy a nemzetnek jó viszonyban kell lenni uralkodójával, mert különben egyikökre se számíthat haladási törekvéseiben. Ez a nemzetfáltése magyarázza meg a liberális és konzervatív elemeknek sajátságos vegyülékét politikájában. De nemzete érdekében nem habozik következtelennek lenni. Nemzeti érzése magasabban áll liberáлизmusánál. És az, hogy olykor nem vonja le végig a modern jogállam követelményeit, mégsem másítja meg azt a tényt, hogy a tizennyoleadik század végétől kezdve életre kelt szabadságesszmékből a modern jogállam megalkotására nézve előálló követelményeket ő állította fel a nemzeti haladás elengedhetlen feltételeként. A szabadság és modern haladás érdekében merészen szembeszállt az u. n. sarkalatos törvények változhatlanságának a Corpus Iuris-ban lefektetett elvével, mert a változhatlan törvényekben inkább bilincseit, mint alapjait látta a szabadságnak. Általános nagy szabadságszeretetének és alkotmányos érzékének klasszikus megnyilatkozása Blick-je, amelyben Bach-ot és rendszerét nála szokatlan szenvedélyességgel, szabadjára eresztett keserőséggel ostorozza.

Liberáлизmusát nem lehet tagadni, hisz nemcsak a vallás terén az abszolút liberáлизmust vallja, nemcsak közjogi kérdésekben, hanem a gazdaságiakban is az egyén szabad erő-

kifejtése mellett foglal állást. A munka szabadsága közjogi és gazdasági politikájának egyik főkvánalma. Gazdasági liberálizmusa épen annyira megy, hogy ennek olykor káros hatásait sem veszi észre. Így aka mállábnak törvény által való meghatározására azt mondja, ha földével mindenki annyit nyer, amennyit nyerni tud, mindenkinek pénzével annyit szabad nyerni, amennyit nyerni képes (Stádium).

Ellene van a leghatározottabban a tudatlan tömeg uralmának, az alulról való vezetettségnek és a köztársaságok eddigi próbáiról azt tartja, hogy azok intelligencia hijján maradtak sikertelenek. De épen nem ellensége a népnek, már meleg emberszeretete is kizárta ezt. Nevelni kell a népet, de aztán ahhoz is hozzászoktatni, hogy a maga lábán járjon. Képviselést követel a nem nemesek számára is úgy a megyékben, mint az országgyűlésen és ezeknek birtok- és hivatalképességét kívánja.

Politikai rendszerének kimagasló pontjaként kell említenünk nemzetiségi politikáját. A nemzetiségi eszmének európa-szerte felébredése a magyarországi szlávok és románok közt is érezte hatását és ennek a magyarságra való jelentőségét elsőnek ő ismerte fel. Politikáját ebben a kérdésben is úgy a felébredt nemzetiségi érzet lélektani alapjának meglátása, mint az európai viszonyoknak ismerete által nyújtott felemelkedett, tág látókör és saját nemzete helyzetének ismerése diktálják.

Neki nem hazafiság, ellenkezőleg, hazájának veszedelme a más nemzetiségűek lenézése, minden irántuk tanusított türelmetlenség. Nem ezek, nem erőszak, hanem csak szeretetreméltóság és rokonszenygerjesztés lehetnek a megoldás eszközei, mert „a legkisebb erőszak is ellenhatást és egyetlen igazságtalanság ezer megbosszúlót szül”. Az erőszak csak magának ássa sírját. Bizonyára olyan vezérelvek, amiket nem ártana figyelembe venni a mai megfordított helyzetben az illetőknek. Csak az erkölcsi felsőbbség arathat sikert a más nemzetiségűekkel szemben, beolvasztó ereje csak a civilizációnak lehet és amit magunknál megbecsülünk, azt tiszteljük másoknál is. Mindez lényegében megegyezik a Deák nemzetiségi politikájával, amely pragmatikus kifejezését a magyar nemzetiségi törvényben találta.

Társadalmi politikájában is már korán oly alapigazságokat találunk, amelyeket csak az újabb kor társadalmi politikája ismert fel és karolt fel teljesebben. A társadalmi politikában a Bentham-féle utilitárizmus álláspontjára helyezkedve azt vallja,

hogy a lehető legnagyobb számú ember lehető legteljesebb boldogságára kell törekedni. Ennek egyik fő eszköze a társadalom általános nevelése. A törvényeknek a tehetetleneket kell pártolni, mert a gazdasági jólétben levők már úgylis kedvező helyzetet élveznek. Igazságosság, emberszeretet, az ember megbecsülésének elve vezérlik társadalmi politikájában is.

Széchenyi úgyszólván az utolsó órában jött. Megállapításai igazak, reformsürgetései a nemzeti élet akkori hiányai tekintetében a legnagyobb mértékben indokoltak voltak. De írásait olvasva, meglep bennünket tanításának nagy erkölcsi alapja is. Politikájának végcélja „az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait megőrizni, szeplőtlen minőségében kifejtetni“. Ezért magyarság, szellemi, erkölcsi és anyagi műveltség nála egy. Mindegyiknek megvannak a maga további követelményei. Így a nyelv művelése azért oly fontos, mert ha a magyar nyelvet veszti, létét is veszti. De mindezek mellett bámulnunk kell azt az erős erkölcsi alapot, amelyen Széchenyi egész tanítását felépíti. Mert az erkölcs nála az egyéni, társadalmi és állami életnek egyaránt alapfeltétele. Tudta, hogy lelki megújulás, erkölcsi nevelés kell, mert e nélkül semmiféle reform nem lehet hasznos. „Minden reformot — mondja — az embernél és különösen önmagunknál kell kezdeni.“ Ez az erkölcsi alap is szervesen kapcsolódik be egész reformátori rendszerébe. Az ország nagyságának feltétele a nemzetiség. Ennek a műveltség. De a műveltségnek etikai alapon kell nyugodni. Önismeret kell tehát, mert ez mindig javít, munka- és kötelességteljesítés, igazságosság, becsület, emberszeretet, mások megbecsülése, nemcsak jogok követelése, hanem terhek és áldozatok vállalása. Különösen a kötelességteljesítésre int, mert „nemzetnek erénye s fensőbbisége csak annyiban van, amennyiben lehető legtöbb egyes tagja betölti saját helyét férfiasan és szeplőtlenül“.

Egész társadalmi és állami politikája ezen épül fel és reformjainak követelésében nemcsak az a szempont vezérli, hogy azok megfelelnek a kor követelményeinek, a nemzetfejlődés igényeinek, hanem hogy azok megfelelnek az igazságosságnak, mi mellett egyedül lehetséges minden társadalmi haladás. „Az ország mechanikáját — mondja — annak morális kifejtése elébe tenni annyi, mint az Abc-t nem A-nál, hanem Z-nél kezdeni.“ „A törvény filozófiája a jót pártolni, a rosszat sújtani.“ Az általános szabadság, a jogegyenlőség nemcsak azért szükséges,

mert a nemzeti fejlődés érdeke követeli ezeket, hanem mert „Hunnia minden lakosának polgári életet adni” az emberi méltóság elismerésének posztulátuma. A köztelherviselést nemcsak a politikai és gazdasági szempontok, hanem az egyenlő kötelességteljesítés és igazságosság etikai elve is követeli. Viszont a jobbágyság teljes felszabadításában jogfosztást lát a nemesiséggel szemben, ami szerinte az igazságossággal ellenkező. Az urbéri tartozásoknak kárpótlás nélküli eltörlését a legnagyobb igazságtalanságnak tartotta.

Egész liberálizmusa etikai megalapozású, az ember természettől való jósága és az a gondolat képezik alapját, hogy a szabadjára hagyott emberi szellem a jót végül is megtalálja. Ha az arisztokratikus elv mellett foglal állást, ezt ott látja érvényesülni, ahol egyedül az ész, igazság s erény Istenei parancsolnak (Stádium). És bár arra utal, hogy „ami a legnemesebb, az rövid idő múlva a leghasznosabb is”, bár azt mondja, hogy az emberek önérdekére kell utalnunk, az önérdekre, hasznosságra utalás csak az emberi gyöngöseségre számított fogás, amely mögött lényegként ott van az erkölcsi, szociáletikai érték. Ezt folytatni lehetne még nagyon sok példával. Nagy szívének és ember szeretetének megható bizonyítéka a misera plebs contribuens, a jobbágyság érdekében való lelkes síkraszállása, amelynek a Stádiumban kifejtett „tizenkét törvény” ékes bizonyítéka.

Nemzetét szunnyadásából felrázó, az élet egészen új perspektíváit mutató, szóban és tettekben nyilvánuló tevékenysége erős visszhangot keltett az anyaországától a bécsi hatalom által elszakítva tartott Erdély közszellemében is.

Erdélynek nemcsak politikai viszonyai voltak elütők a magyarországiaktól, a három nemzet területi autonómiájánál és a négy vallásfelekezet személyes rendszerű autonómiájánál fogva, hanem társadalmi viszonyai is különböztek abban a lényeges pontban, hogy két nemzetének területén a sajátságosan alakult földbirtokrendszerrel fogva a jobbágyság intézményesen nem volt bevezetve és egyáltalán még a nemesi kiváltságok korában is alig voltak a nagy földbirtokon alapuló osztálykülömb-ségek. A székely és szász nemzet földbirtokrendszere teljesen demokratikus volt. A három nemzet uniója nem engedte meg a fejedelmi és oligarchikus önkényt. Így itt a demokratikus és liberális eszméknek nem volt akadálya. A magyar nemzeti szellem itt nem szorult erősítésre, hisz éppen ez volt az, amely

Erdélyt úgy másfélszáz éves önálló állami léte idején, két fronton, a törökkel és a germanizálással szemben állandóan vívott harcai közepette, mint később is fenntartotta. Erdély kulturális életét illetőleg elegendő, ha Kazinczynak itteni utazásáról írt Erdélyi leveleit olvasgatjuk. Tudjuk, hogy a magyar műveltség némely terén (állandó színház) a kicsiny Erdélyé az elsőség. Két tekintetben azonban semmiben sem különbözik a kép Erdély és Magyarország között: anyagi tekintetben Erdély is hátra van maradva és a szabad fejlődést a közjogi sérelmek áradata itt is akadályozza.

Széchenyi, mint láttuk, a társadalmi, gazdasági reformokat elébe helyezte a közjogiaknak. Erdély vezéremberei a megfordított sorrendet látták helyénvalónak. Erdélynek 1811 óta nem volt országgyűlése, az azóta eltelt időt a kormánynak Bécsből diktált törvénytelenégei és erőszakosságai töltötték ki. Hatalmas ellenzék támad, amelynek vezéralakja, Wesselényi, Széchenyinek hűséges társa nemcsak külföldi tanulmányutain, hanem egy darabig politikájában is. Ezt az alkotmányos szabadságot, korszerű reformokat kívánó ellenzékét ugyanaz a szellem hatja át, amely a század harmadik évtizedének közepétől kezdve Magyarországon mindinkább tért hódított és amelynek megteremtésében Széchenyinek osztályrésze volt. Különösen a jobbágy-ság helyzetének javítását illetőleg Wesselényi és Teleki Imre egyenesen a Széchenyi hatása alatt állanak.

Annak a gunytűzésnek, amelyet a sors gyakorol olykor a legjobbat akarókkal, klasszikus esete a Széchenyi és Wesselényi viszonyának disszonánssá alakulása. Gyermekkori barátság tűzi őket össze, együtt határozzák el 1820-ban, hogy kerüljön bár életükbe, ők ketten fognak lesülyedni nemzetük felemelésére mindent megtenni, ha más erre a nagy feladatra nem vállalkozik. Vállvetve küzdenek együtt egyideig, nézeteik annyira megegyeznek, hogy Wesselényi, amikor a Hitelt kézhez kapja, úgy találja, hogy ő csak „újra dadogja“, amit Széchenyi oly ékesen tud elmondani. A nemzetiségi kérdésben, amelynek Széchenyi után Erdélyben Wesselényi az éles meglátója, nézeteik a legtöbb pontban megegyeznek. Wesselényi is azt vallja, hogy csak kulturális fölényt és nem erőszakot lehet e mozgalommal szembehelyezni. Későbbi főrendi javaslata ennek bizonyítéka. És mégis, mindinkább elválnak egymástól, amint Széchenyi úgy látja, hogy Wesselényi „veszekedni és ujjat akar

húzni a kormányral — gyöngeségünk közepette“, hogy „egy szomorú darab hőse akar lenni“ és mind szorosabbnak látja a Wesselényi és Kossuth közti összeköttetést. És elválnak, hogy az élet közös szomorúságában találkozzanak. Széchenyit a két-ségbeesés örületébe kergeti nemzete elveszettnek hitt sorsa, Wesselényi pedig „polgári halott“ lesz a hatalom üldözése következtében és a vakság szomorú óráiban a forradalom küszöbén kénytelen beismerni, hogy nem neki, hanem Széchenyinek adtak igazat az események.

De nemcsak egyes kiválókra, a vezérekre, hanem Erdély egész társadalmára, közszellemére is erős hatással volt Széchenyi működése. Monumentális nagy alkotások se a szellemi, se az anyagi élet terén nem támadtak ugyan ennek nyomán. De azért szavai visszhangra találtak. A magyar főváros után Marosvásárhelyen, Nagyenyeden alakulnak meg az első társas körök.

Széchenyi nagy alakja előtt méltán hajol meg az erdélyi magyarság kegyeletes emlékezése is, mert a múlt század elején itt lábra kapott demokratikus és liberális közszellem, bár az Európaszerte útban levő reformmozgalmak nem hagyták érintetlenül, legközvetlenebbül mégis a Széchenyi korszerű nemzetregenerálási programjából táplálkozott.

Széchenyi egész politikájának kiváló jellemzője a mérsékelt, fokról-fokra való haladás kívánása. Tehát reform és nem radikálizmus. Irtózik a nagy megrázkódtatásoktól, a forradalmi átalakulástól, mert attól egyenesen társadalmilag annyira tagolt, amellet a dinasztíával szemben hatalmilag kedvezőtlen helyzetben levő, tehát mindenképen gyöngé nemzetének létét féltette. Ez adja nyitját azután a Kossuth-tal való későbbi nagy antagonizmusának. Ez tereli életét mindinkább az elhagyatottság által is táplált meghasonlás útjára, amely tragikus végéhez vezet. Ide iktatódik be talán egyetlen, de mindenesetre nagy tévedése.

Ő, aki annyit emlegeti a „változatlan természeti törvények“-et, a természet törvényeihez való közelítés szükségességét, aki a társadalom terén is a természet törvényeinek teljesítését sürgeti, a magasabb fokra való fejlődésben, tehát a haladásban is természeti törvényt lát. Ez a fejlődés csak nemzeti továbbfejlődés és csak alkalmazkodó, fokról-fokra menő lehet. Széchenyi azonban nem számolt azzal, hogy ha a társadalom fejlődési törvényeit bizonyos fokig hasonlóknak vesszük is a természeti fejlődés törvényeivel, az ember lelki erői, mint magukban is önálló

ható tényezők, ennek a fejlődési folyamatnak homlokegyenest ellenkező fejlődési tempót diktálhatnak az alkalmazkodó, fokról-fokra menő fejlődéssel szemben.

Mérsékelt haladási politikájában teljesen egyezik Deákkal, aki közel két évtizedes nagy alkotmányharcának tartama alatt szintén mindig azt hirdette, hogy a nemzet ne legyen elbizakodott s csak az elérhetőért küzdjön. Ez a taktikában való meg egyezés volt az mindenesetre, ami a „legnagyobb magyart“-a „haza bölcséhez“ közelítette, bár ezen túl nem volt vele egészen kibékülve, félt szerinte az államférfi hátrányára túlságosan kifejlődött szigorú jogászkodásától. Egészen elválik Kossuth-tól, aki vele szemben a politikai és nem a társadalmi reformoknak adta az elsőséget és akinek agitatórius működését vészhozónak tekinti.

Széchenyinek, aki mindenben, még a nyelvterjesztésben is mérsékletet kívánt, akinek fő elve volt, hogy semmit túlzásra vinni nem szabad; összetörésre ítélve kellett látnia aztán, hogy az idők változtak. A nemzet nem hibáit korholó, javulásra intő gyámot, hanem erényei magasztalásával megnyerő vezért kívánt. Látnia kellett, miként megy setét jóslata a teljesedés felé, hogy bekövetkezett az idő, amikor nem észokok, hanem az érzések és szenvedélyek lesznek úrrá és nemzete feltartóztatlanul rohan előre az uton, amelyet ő lejtőnek látott, az általa annyira rettegett társadalmi és nemzeti megrázkódtatás felé. Aki egész életét nemzete felvirágoztatása munkájának s a dinasztiaival való egyetértés fenntartásának szentelte, már elébb is azt kellett látnia, hogy egyik oldalon se tudta elérni azt, amire törekedett. Bécs nem bízik benne, itthon sokak kicsinyes bírálata csak a faját lenéző különcöt látta benne. A nemzet nem ügyelt többé szavára és látnia kellett, miként teljesül be jóslata, hogy vér fogja előnteni a hazát s népfajt a népfajt fogja gyilkolni; látnia kellett, amitől mindig óva intette nemzetét, hogy ez szembe fordul uralkodójával.

Titáni munkájában párt sohasem állt a háta mögött. Legszebb, leggyakorlatibb eszméje mellett is csak lassan mozdultak meg az emberek. Sorban hagyták el korábbi csodálói s amikor Kossuthtól a szereplés mezejéről való letünést követeli, a megmaradtak is elhidegülnek tőle. Ilyenformán mindinkább a magárahagyatottság ridegségét kellett éreznie. Aztán elkövetkezett Döbling, a tizenkét éves megsemmisítő önmarcangolás a

„füstbe ment élet“ felett és a tragikus vég. Széchenyi sorsát nemcsak az teszi tragikussá, hogy összeütközésbe került az uralkodóvá vált áramlattal, hanem még inkább az, hogy nemzetfélése azokkal állította szembe, akik éppen az ő eszméinek voltak folytatói, amivel megpecsételte elszigeteltségét.

És mi idézte elő tragikus sorsát? Az, hogy ő, aki a társadalmi és nemzeti alkalmazkodásban természeti törvény parancsolta szükségességet látott, nem vette észre viszont azt, hogy a létért való küzdelemnek a nemzetek életében olykor erőszakos kitörésekre kell vezetni, a fejlődést akaró és gátló törekvések vitájának nyers erőmérkőzésévé kell válni, mihelyt a fejlődésre törekvést erővel akarják útjában megállítani. Aki különben oly éles szemmel látta a társadalmi fejlődés törvényeit, nem vette figyelembe, hogy az eszmei forradalom nálunk is megindult már a század elején és nem lehetett megakadályozni, hogy a nemzetnek az a tettekre készsége, amelyet éppen ő hívott életre önbízalmat keltő, nagyra törekvést kívánó agitátorius működésével, ha kell, más, mint békés uton találjon érvényesülést. Nem látta a szintén természeti törvényt, hogy a nemzetben felgyülemlett energiamentisítség robbanékonyra sűritheti a neki szegzett merev ellenállás s annak, ha az ügy igazán kívül egyébre nem néző agitáció oly hatalmas szikrákat csíhol ki a hideg számítás és okosság helyét rohammal elfoglaló szenvedélyekből, mint éppen akkor, előbb-utóbb fel kell lobbanni.

Ennek a mindenét hazájának áldozó, a népszerűséggel nem törődő, sőt azt mintegy félő, csak a köznek használó, önmagának sikertelen életnek láttára valóban lehetetlen el nem ismernünk, hogy Széchenyi István a legnagyobb magyar. Aki egyetemes programját adta a felemelkedésnek az általános hátramaradottság közepette, aki hitt, bizott és hinni, bizni tanított, aki azt hirdette, hogy „a jövődönnek urai vagyunk“, amikor még a költő is azt sirta bús lemondással, hogy „multadban nincs öröm, jövődben nincs remény“, aki nemcsak lelkes szóval igyekezett felrázni, hivatásának tudatára ébreszteni nemzetét, hanem a szónál jobban beszélő tettek propagandájával járt elől, — ha ő nem, ki érdemelne meg, hogy a legnagyobb magyar-ként tisztelje minden idők magyarsága?

Valóban csak a lázálmas önmarcangolás kinja adhatta ajkára a „füstbe ment élet“-et. Hisz annál hasznosabbat, termékenyebbet nemcsak alkotásait, hanem a nemzet közszelle-

mének páratlan gazdagítását, etikai nevelését tekintven em látott a magyar glóbusz soha. Hisz dunai sziklák repesztésénél nagyobb feladat volt a nemzeti közöny gránitfalát ledönteni, vizek szabályozásánál nagyobb a nemzetet a serény munka és kötelességteljesítés útjára terelni. Nevét nagy anyagi alkotások egész sorozata teszi örökre feledhetetlenné, de még nagyobb szellemi és erkölcsi öröksége.

A vak abszolútizmus egyik kabinetalakja: Metternich gúnyos élcelődéssel mondotta a dunai hajózás körüli lázas munkájára célozva: „Széchenyi őt azt képzeli, hogy ő fedezte fel a Dunát.” Hát igen, a Dünát a Vaskapu-szabályozás által ő fedezte fel. Amint a Tiszát is, amelynek szabályozása több mint 5 millió hold termőföldet adott, ő fedezte fel. Amint a szellemi és anyagi előrehaladás mellőzhetetlen feltételéf képező sok más is ő fedezett fel s amint egyáltalán ő fedezte fel hívő és bizó lánglelkének egész káprázatos elképzelésében azt a Magyarországot, amely „nem volt, hanem lesz”.

Széchenyi nemcsak soha igazán népszerű nem volt, de az utókor sem tanusította mindenben azt az elismerést vele szemben, amelyet megérdemelt. A közvéleményt és közelismerést az ő hideg, higgadt, számító szelleme helyett a Kossuth izzó szenvedélyű agitátorius lelke ejtette meg. Pedig sok reformnál, amelyet a köztudat ez utóbbinak nevével kapcsol össze, határozottan Széchenyié az elsőség. A jogegyenlőségnek csak az 1848-ik évi törvényhozás által megvalósított követelményei már a Hittelben ki vannak fejtve. A parlamentáris kormányról is sokkal tisztább felfogása volt Széchenyinek, mint Kossuthnak.

Méltán a „legnagyobb magyar”. De ha emellett figyelembe vesszük, hogy a nemzetinek és az általános emberinek kapcsolatát ő olyan tisztán látja, mint kevesen a nagy gondolkodók sorában is, ha végül figyelembe vesszük, hogy Széchenyi jellemében is a lelki kiválóságok ritka nagy számban egyesülnek, akkor nem habozhatunk megállapítani, hogy benne nemcsak a legnagyobb magyart kell ünnepelnünk, hanem történelmi alakja oly nemes vonásokat egyesít magában, amelyek az általános emberi nagyság elemei.

Nem zseni ő, több annál, mert a zseniben a bármily fényes egyéb tulajdonságok jellembeli gyarlóságokkal egyesülhetnek. Széchenyi több mint zseni, igazi nagy ember ennek minden kellékeivel. Jellembeli nagyságára elég rámutatnunk arra a buzgó-

ságra, amellyel politikai ellenfelének: Wesselényinek segítségére siet, amikor azt a hatalom üldözőbe veszi.

A tűnő idők távlatában nagyságában csak nyerő, útmutató, nagy alakja marad ő minden idők változásain át a politikai határok által elválasztható, de szellemi egységében soha meg nem bontható magyar fajnak. Ha — amint közelebbről a legnevesebb magyar publicista, a 83 éves Rákosi Jenő panaszkolta — a Széchenyi országában a magyar most egy kissé nagyon is elszakadt magától, megszakadt szellemi jogfolytonossága, a magyar lélek mintha elveszett volna s a levegőben kóvályogna, erre nem lehet hathatósabb gyógyszer a Széchenyi szelleméhez való visszatérésnél.

Feltétlen tiszteletet, elismerést követelő, nagy alakja lesz ő mindig az egyetemes emberi fejlődés történetének is.

De utat mutató példaképen kell állania különösen mi előttünk, akiket a történet sorskerékének új fordulása új állami keretek közé utalt, hogy új helyzetben keressük további boldogulásunk feltételeit. Sokat, nagyon sokat tanulhatunk mi is Széchenyitől. Hisz ő is a magyarság fennmaradása szellemi és anyagi feltételeinek megvalósítására törekedett. Nekünk is arra kell törekednünk, hogy eleget tegyünk új államunkban is nemzeti fennmaradásunk követeléseinek. Az összetartás, az erők egyesítése, a viszonyokhoz nemzeti sajátosságunk megtartása melletti alkalmazkodás szüksége, folytonos szellemi és anyagi előhaladással a politikai érvényesülésben megszorított sajátos nemzeti életünknek mennél tökéletesebbé tétele az új viszonyok által megvont keretek között, önmegismerés és ernyedetlen munka magunk javítására, erkölcs és kötelességteljesítés, nemzeti érzés, de egyben felebaráti szeretet és mások megbecsülése és mindezek előtt és mindezek felett a fajunkért minden áldozatra- és munkárakészség, — nem mind megdönthetetlen helyességű iránymutatók-e magatartásunkra új helyzetünkben? Nem lehet kérésünk az iránt, hogy ezeket követve megálljuk helyünket új sorsfordulatunkban is és nem leszünk ítélve arra a lassú, szomorú elmúlásra, amit Széchenyi megmásíthatatlanul megírva látott a népek végzetkönyvében a viszonyokhoz, a kor követelményeihez alkalmazkodni nem tudókra.

Igazi nagy szellemek rendkívüliségét éppen az adja meg, hogy általános érvényű igazságokat tudnak adni mindenki számára. Széchenyinek nemcsak roppant széles látókörű, hanem

mély etikai gyökerű egész tanítása bővelkedik ilyen igazságokban. Ezek közt több olyan van, amelyeket nemcsak nekünk, másoknak is meg kellene szívlelni. Ő mondja, hogy a nemzetiséget nem lehet úgy rákenni az emberre, mint meszet a falra vagy mázat a fazéokra. Ő mondja, hogy amit megbecsülünk magunkban, becsüljük meg másokban is.

Mi a legnagyobb magyar intelmét meg akarjuk fogadni: nemzetiségünk fenntartása mellett alkalmazkodni akarunk az új viszonyokhoz, mert tudjuk, hogy csak nemzetiségünk és alkalmazkodásunk mellett lehet ez ősi földön továbbra is életünk. De engedjék meg nekünk ezt a nemzetiségünk fenntartása melletti alkalmazkodást. Engedjék meg nemcsak a Széchenytől is hirdetett örök igazság, hanem a munkák tapasztalatain okulni akaró, az egész érdekét helyesen szem előtt tartó okosság nevében is. Mert népek életének századokon át kialakult adottságait ép úgy nem lehet megváltoztatni hatalmi szóval, amint nem lehet megparancsolni a hegyeknek és völgyeknek, hogy helyet cseréljenek és a vizeket arra kényszeríteni, hogy visszafelé folyjanak. Együtt élő népek csak úgy vehetik ki osztályrészüket a kultúra és civilizáció előbbrevitelére szolgáló általános emberi munkából, ha egyikök szabad életkifejtésének sincsenek hatalmi gátjai. Hogy ilyenek ne legyenek, szintén azoknak az örök igazságoknak sorába tartozik, amelyekre Széchenyi azt mondotta, hogy semmiféle hatalom által el nem vitathatók.

(Felolvasatott az Erdélyi Irodalmi Társaságnak 1925. dec. 6-án tartott ünnepi közgyűlésén.)

REMÉNYIK SÁNDOR.

I.

Régismert igazság, hogy különbség van a költő egyénisége s polgári személyisége közt. Az első az irodalomhoz tartozik, a másikkal a rendőrségi akták foglalkoznak. És az is régismert tény, hogy ennek a két közeleti tényezőnek nem mindig összevágó a természetrajza. Wieland műzsája kókott, ő mint polgár feddhetetlen. Heine személye utálatos, szarkasztikus, költői egyénisége végtelenül bájos. Petőfi személye is dacos, forradalmi, de költői egyénisége szeretetreméltó. Csak kevésnél áll ez a kettő olyan klasszikus harmóniában, mint Goethénél vagy Addisonnál. És minden művészi pálya szolgál analog modellekkel. A színészet története ismer művészeket, akiknek pillangó lelke virágokat szórt az egész ország égboltjára, de komoly polgári arcuk soha nevetésre nem mozdult a magánéletben, s viszont ismer sötét tragikusokat és tragikákat, akik főkésségei voltak a bohémtanyáknak.

Ez az elkülönülés tesz érthetővé minden írói kilengést és minden kritikusi aberrációt. Az ok mindig ugyanaz: vagy a kritikusnak — s általában: az olvasónak — nincsenek meg a kellő felvevő eszközei, mert polgári idegszálakkal közeledik a genie megrezdüléseihez, vagy a genie hozza magával a Parnasusra polgári személye rendőrileg kifogásolható nüance-ait. Ez lesz most már perdöntő a l'art pour l'art elvének helyes értelmezésében is: a geniének minden szabad a művészetben, mindaddig, amíg polgári részei nem kezdenek rikító módon jelentkezni.

Ebből csak az következik, hogy bizonyos desztilláció kívánatos még az olvasó részéről is, mennyivel szigorúbb tehát ez a törvény az íróra nézve!

Már Schiller megmondta Bürger költeményeinek bírálatában, hogy a költő ne legyen alacsonyabb fokú szellemi és erkölcsi tekintetben, mint az olvasó. Minden, amit a költő adhat, az ő

egyénisége. Ez az egyéniség legyen érdemes rá, hogy közszemlére tegyék. Legfőbb kötelessége a költőnek, hogy egyéniségét megnemesítse, emberideállá tegye. Egy költeménynek az adja meg legfőbb értékét, ha tökéletes másolata egy tökéletes szellem érdekes lelkiállapotának. Ezt a schilleri filtrírozást próbálja meg Ivanovics Iván Gorkij egyik elbeszélésében (Az ördög vándorútjai), de siralmas eredménnyel. Ivanovics Iván tudniillik szintén rájön arra az igazságra, hogy az írónak apostolnak kell lennie, ez a cím pedig bizonyos kötelezettségeket hoz magával: az apostolnak revidéálnia kell nemcsak a hátizsákját, hanem a belső felszerelését is: ki kell dobnia önmagából az infekciós részeket. Megkéri hát az ördögöt, hogy tépje ki belőle a szennyes szenvedélyeket, legalább a parádésabbakat: a becsvágyat, gonoszságot s a haragot, vagyis egyszerűbb polgári szavakkal: a hiúságot, fajtalanságot és haragot. Az ördög meg is teszi, csak hogy most már szegény Ivanovics Ivánból nem marad semmi: ebből a három szenvedélyből állott az egész ember...

Mai magyar lírikusaink közt alig ismerek valakit, aki annyira komolyan venné a schilleri törvényt s olyan szigorú desztillálója lenne önmagának, mint Reményik Sándor. Személyisége annyira harmónikus költői egyéniségével, mint az Addisoné; nem találunk egy vonást se költészetében, amelynek ellentmondana a magánélete; személyisége úgy át van szűrve havasi patakok gránitvizében, hogy lelkének tiszta kútja nem mutat mást, csak a mélyén pihenő drágaköveket.

Reményik nem kávéházi szórakozásnak vagy sporttrainingnek nézi a költészetet, hanem isteni küldetésnek, amelyhez hozzáneveli magát. „Aki költő, legyen király és pap és próféta és semmi más“, hirdeti „Az ige“ című költeményében, és nála tényleg költői egyéniség, próféta lélek s emberideál tevődik össze harmónikus egységben. Reményik ritka értékű költői egyéniség a Schiller kohójából, ahol a prófétákat kondenzálják s ez a költőpróféta-genie egy finom vibrációjú polgárban helyezkedik el, amely emberideállá tisztul az élet kezében. *A prófétalélek az az alaptulajdonsága Reményiknek, amely az átépítés munkáját végzi a költőben és emberben egyaránt.*

Reményik prófétalélek az Isten küldöttjeinek minden kincsével, minden melegével, minden fehérségével, de minden szomorúságával. Reményik nyíltan hirdeti, hogy ő zászló, Isten lobogója (Zászlódísz), viadukt, akit Isten keze feszített ki a

mélységek fölé, hogy összekösse a messi partokat s átvezesse a lelkek seregét (Viadukt); az ég és a köd küldöttje, akivel a szakadékok üzennek egymásnak (Tölem). Az emberek benne találják meg arcukat, hitüket, igazságukat :

Mert én vagyok a foglalát,
Mely minden arcról egybegyűjti
Az ős testvérvonásokat. (Ötvösmunka.)

De Reményik ismeri az Isten emberének kötelességeit is. A prófétának szeretnie kell a szenvedő embert s krisztusi jószággal kell közelednie minden kereszthez. Az ő hitvallása szerint :

Talán nem is fontos, hogy elvedgyed
Vigasztalással a föld bánatát,
Csak hogy együtt bánkódjál vele.
Hogy mezítelen, csupasz vállait
Irgalom-paláستtal borítsad be.
Hogy zajlását álommá finomítsd,
S éjjelét csillaggal ültessed tele.
Hogy néma nyelvét beszédre megoldjad
És száraz kínját könnybe kifakaszsd.

(Új poétáknak adott hatalom.)

De ez a hivatás sokszor keresztútát jár az Isten emberével, mert az erkölcsi világrönd foszlányokká bomlik az Isten képmásainak országában, az élet nagy kilengéseket mutat az istéri akarattal szemben, amik felzavarják a próféta lelkét is. A viadukt látja a szédületes szakadékokat és neki mégis el kell takarnia az élet borzalmait, hogy az emberek ne lássák a pokol torkát, míg egy más mennyország szemébe néznek. Ebben a munkában „repsz a fagy és elmálaszt a bőség“, ez a hivatás

Magamnak : gyötrem ; másoknak : út ;
A hidépítő Istennek : dicsőség. (Viadukt.)

És az is szép, ha valaki foglalát lehet s egybegyűjti minden arcról a testvérvonásokat : de ez a lelki művelet magával hozza az ellenmondások töreit, amelyeket szívében kell elhelyeznie, hogy megnyugtassa az embereket :

Én vagyok, aki az ellenmondások
Minden dárdáit szívembe mártom,
Ott elnyugosznak mozdulatlanul
— A vérem árán — egymással, egymáson. (Ötvösmunka.)

Ezt a hivatást az teszi mártírsággá, hogy elvégre ő is csak ember, modern ember, akiből hiányzik a Jehova megbizottjainak hegyeket áthelyező hite. Ő más levegő virága, új idők

leszűrődése gyermeklánc-hittel, sülyedező kolumbus-hajókkal. Az élet nagy eltolódásai, az emberi lélek eltorzulásai, a történelem tragikus fordulatai haláltáncot járatnak vele ; gyötrelmes halálugrásokot végez a hit és kétkedés, megnyugvás és kétségbeesés szirtjein. A világ eloldotta dogmája sziklájától s most nincs mihez fordulnia, nincs mire esküdnie. Lázasan nyugtalansággal keresi azt a bizonyos szalmaszálat, amelybe belekapaszkodhassék :

Óh bizonyosság, békesség, erő,
Habár a halál örök árán véve :
Csak szállj le szívem száz sajgó sebére.

(Sóvárgás bizonyosság után)

Örökké ingadozik, nem tudja, hogy hol az igazság ? talán mindenkinek igaza van, talán senkinek ! Neki fáj a sok szakadék, az ellentétek ijesztő világa, fáj, hogy minden lélek más és más és oly messze az ég. Mennyivel jobb lenne az egészet feloldani egy nagy harmóniába, egy nagy egészbe ! (Szekepszis.)

Sokszor hiába minden küzdelem, a gladiátor ellankad, sötét kérdőjelek maradnak az abroszon. Miért imádkozol ? kérdi lelki testvérétől :

Vagy talán te is úgy imádkozol,
Mint én ? mint én ?
Hitetlenül, süketen és vakon,
Csak mert valamit még próbálni kell,
S mert mást nem tudok, hát imádkozom,
Mert különben a szívem megszakad.

(Gondolatok az imádságról.)

Az élet nagy igazságtalanságai, az örökös hegycsúszamások, hídrobbanások néha schoppenhaueri éjszakába kergetik égető bizonytalanságok, pesszimista feljajdulások közé. Ilyenkor hangja csaknem a türelmetlenségig fokozódik. Új világot vár, Istent kéri, hogy teremtsen már a semmiből valamit :

Egy gyermeket, nem anyától lettet,
Egy rózsaszálat, nem tövön termettet,
Egy aranyalmát, nem ágról szakadtat,
Valami szentet, meg nem átkozottat,
Valami újat már, valami mást,
Csak állítsd meg e szörnyű folytatást.

(Ex nihilo.)

Ilyenkor azt szeretné, hogy az Ember tragédiája is maradt volna befejezetlenül, az utolsó mondat nélkül, csonkán, kegyetlenül. (Az utolsó mondat problémájára.) Ilyenkor, mikor a világ elfekettül előtte, nagy „lelki rokonához“, Vajda Jánoshoz beszél :

Mást megvigasztal pénz, asszony : talált kincs,
 Nekünk az fáj, amire orvosság nincs.
 Néz melegen más lepkére, virágra :
 Mi ketten tudjuk, hogy minden hiába.
 Nekünk az élet ketrec, füledt pajta.
 Benn hitek, csókok, nyugodt álmódások :
 Mi tépjük véres ököllel a rácsot. (Vajda J. szelleméhez.)

És néha idegsorvasztó lelki harc után beáll az apály, az elsímulás. Magától megnyílik az ég, mely nem tárult ki átokra, imára, magától megszűnik a vihar, magától elülnek a habok. Ez a *magától* : ez a kegyelem. (Kegyelem.)

És most megértjük Reményik mártírságának alapját, mert ez nem más, mint *saját költői hivatása*. Ő profétának indult, neki virágot, sugarat kell hintenie *fajának*, embertársainak, a tömegnek a lelkébe olyankor is, mikor az ő egyéni világában ijedten leszalad a nap, sarki viharok összetépik a beteg délibábokat, s utolsó ítélet angyalai fújják a harsonákat. És ő teljesíti ezt a missziót saját szíve vére árán is : szkeptikus háborgásai, gyötrelmes kétségei ellenére is úton-útfélen a hit, megnyugvás, bizalom rózsaleveleit. Ennek a hőroszi munkának nem lehet elbeszélni a nehézségeit, de nem lehet lemérni az értékét sem, csak a beteg lelkek tudnának beszélni róla. Mert Reményik soha sem hagy vigasztaló sugár nélkül. Az ő égretörései, istenstromlásai nem hitetlen lázongások, nem Byron vagy Shelley kihívó istentagadása. Reményik a kísértet óráiban is megőrzi a proféták alázatát. Sohasem tépi el a hálózatot az ég és föld között, s lelkiegyensúlya kockáztatásával is meggyújtja a világítótorony jelzőlámpáját. Ha nem is tudja, hogy mit akar az örök fény vele, de lecsillapul, hogy

Talán abban nyugodjunk mi meg,
 Mi, hervadásra ítélt levelek,
 Hogy forró, gyilkos órán árnyat adtunk
 Valakinek, ki megpihent alattunk ? (Egy rügy a naphoz.)

Szeretné a mindenséget össszhangba, nagy egészbe feloldani, mennyivel jobb lenne ez a mostani szörnyű ellentétek, diszharmóniák helyett. De aztán Madách gondolatához menekül : hátha talán ez a béke halál lenne, a föld csak úgy, örök küzdelemmel érhet el az égbe ? (Szkepszis.)

Az óceán azonban legtöbbször csak a mélyén örvénylik, fenn a tükör zavartalan s kiragyogja az Isten arcát. Egy hópehely, egy fűszál, egy harangvirág elég neki, hogy kibékítsen

az étellel. Ezek a költeményei olyanok, mint az anyakéz bársonya : lesímítják a barázdákat a homlokunkról. Mennyi megnyugtató van e pár sorban :

Ne várj nagy dolgot életedben,
Kis hópelyhek az örömök,
Szitáló halk, szíromcsodák,
Rajtuk át Isten szól : jövök ! (Csendes csodák.)

Leggyönyörűbb e nemben a Halotti beszéd a hulló leveleknek, mely egyik legszebb gyöngye Reményik lírájának s a magyar költészetnek. Amnyi szépség, elringató finomság, színarany költészet van benne, hogy méltán helyet foglalhatna az iskolai kézikönyvekben.

II.

A profétalelkek életműködése is más, mint a mienk. Reményik lelki világa is más dimenziók szabályai szerint vegetál, mások a színei, hajszálrugói, jelentésárnyalatai s a szervek is más törvények szerint funkcionálnak. Reményik lelke mimóza lélek, amely nem érzi jól magát a mi atmoszféránkban. Ő a Mount Everest érintetlen csúcán építene hajlékot magának, a holdbeli hegyeken, a világ felett, ahol még ember nem járt soha. Az életet csak úgy szeretné érinteni, mint a fecske a vizet, s felragadni a végtelenbe a megmentett szépségeket (Fecske a víz tükrén). Azért adja mindenkinek azt a tanácsot :

Ne ismerkedj a dolgok lényegével,
Csak friss hamvával, csillogó színével,
Ugy mint a fecske a víz tükörével.

A fogalmak is átfinomodnak ebben az idegen légkörben. A művészet például a szívérvánnyal lép kapcsolatba :

De a szívérvány mindig egy marad
S színei meg nem fakuló csodák,
Örökifjan és egyformán lebeg,
Halványan, mint egy álom,
És testetlenül, mint egy lehelet.
Mint a művészet az élet felett. (Szívérvány.)

Az erkölcsi felelőség elve sem egészen a háborús erkölcsök kódexe szerint igazodik az ő lelkében. Itt örökös a lelki ismeret lázongása. Tetemrehívások történnek minden kis megrezzenésre. Ha a jégvirág letelepszik az ablakra, már megkezdődik a vádoló beszéd : lásd, az egy ibolyának, egy harangvirágnak, őszirózsának a lelke, emlékszel ? te szakítottad le !

És jön a bánat, jön a fogadalom: nem bánom többé a virágokat (Jégvirágok). Ez a lelkiismeret még a vigasztalás szavait is számon kéri, hogy vajjon csakugyan orvosszavak voltak-e azok, amelyek gyógyítottak? Hátha ügyetlenül tette fel a sebkötéseket s akkor mit ér a fehér pólya bús szívek felett? (Orvosszavak.)

S a nagy lendítőkerék, világok pusztítója, az erotika!... Alig ismerünk rá: fehérlelkű gyopárrá eszményül a Reményik alpesi világában. Mert aki költő, legyen király és pap és próféta és semmi más. És a rózsaszín nem illik a próféták zord öltözetéhez. A földi szellem halála minden isteni küldetésnek, amint Schiller Jungfrau von Orleans-ja is mutatja. Reményik a próféták sziklás útján vérzi lábait.

Tőlem szerelmes dalt ne várjatok,
Én rajtam megfogant egy furcsa átok,
Ábrándos hangja nincsen hegedűmnek
És senkinek sem adok szerenádot.
Epedve bűgő vágyak póétája
Én nem vagyok. Ne kelljek senkinek!
Nem troubadournak jöttem én ide,
S nem küldtek engem rózsáligetek.

És ha mégis meglebbenek a tavasz szárnyai, akkor is csak olyan fehér álmodozás az egész, mint a *Csak így...* liliomlapjai mutatják. Csak olyan ködös szellem, amelynek célja nincs, és vágya — vagy ahogy Victor Hugo definiálja a *Les misérables*-ben — két hattyú találkozása a Jungfrau csúcsán. Nála ismeretlenek a hálószoba bizalmaskodásai s a *décadence* erotika lebuji-érintkezési formái; halk álmok, fehér lélekvibrációk szunnyadnak jázminpárnákon. Reményik szerint minden szerelem csak addig boldogság, amíg álmodozás. Csipkerózska is alvóállapotban volt a legboldogabb. Ne zavarj álmat, királyfi!

Alszik, tán rólad álmodik,
Lovag, van bátorságod itt
Álmához mérni rongy magad?
Az élet vagy, te átkozott,
A bűnt, a bajt, a jajt hozod,
S kezedhez szenny tapad.

(Csipkerózska.)

Ezért aztán ezt a tanácsot adja:

Akit nagyon szeretsz:
Ne kívánd a házikódba társul,
Örvendj, ha a lelked vadvirágos
Messzi síkján néha hozzád társul.

Akit nagyon szeretsz :
Völgyben ne lakozzál,
Hegyen találkozzál,
Ott társalogj vele ;
Társalgásod imádkozás legyen
Fénnyel, árnyal, végtelennel tele.

Akit nagyon szeretsz :
Soha meg ne csókold, ne öleld meg,
Áhitattal csak a kezét fogd meg.

Akit nagyon szeretsz :
Közted s közte mint egy tündérfátyol
Lebegjen a távol.

(Mikor ünnepet ül.)

Saját egyéni szerelmét Add a kezed című költeménye tolmácsolja s ebben az egy költeményben benne van Reményik költői lelke egész szépségében, egész mélységében s napsugár-tisztaságában :

Add a kezed, nincsen vágy a szívünkben,
Innen hova hághatna még a láb ?
É csönd, e béke : ez itten a csúcs,
És nincs tovább.

Add a kezed, látod lemegy a nap ;
A nappal szembe
Nézünk így, győzelmesen, szomorún,
Kezed kezembe'.

Add a kezed, egy percig tart csupán
Ez az ígézet —
Óh de ez mélyebb, mint a szellem,
S több mint az élet !

Ennél elvontabb, természetfeletti szerelmet a magyar irodalomban még nem hírdetett senki.

A prófétáknak ez a tűzparancsolata teljesen érthetetlen a jelen idők praktikus emberének. De hát ő nem is e világba való. Ő ilyen. És ő nem tudja megmondani, hogy miért ilyen ?

Ne kérdezzétek.
Én így álmodom,
Én így érzek,
Ilyen messziről,
Ilyen halkán,
Ily komóran,
Ily ködbehaltan
Ily ragyogón,
Ily fényes vérttel ;
Úzött az élet,
S mégsem ért el.

Menedékem : a nagy hegyek,
Az élet fölött
Elmegyek ;
S köszöntöm őt, ki zajlik és pihen :
Én örök vándor, s örök idegen. (Csak így...)

De a lelki kopoltyuk, a versek, tájékoztatnak a prófétaélet téli zordonságáról, örömtelen izoláltságáról is. Ő mindenkié és senkié :

Ez így rendeltetett :
Hogy ne lehessen soha senkié,
És ne lehessen enyém senki se,
És legyek mégis mindenkié
És legyen enyém az egész világ.
Ó árvasággá szűkült végtelen,
Ó végtelenné tágult árvaság ! (Predesztináció.)

Egyedülvalóság a próféta sorsa :

És köt a kietlen parancs :
Magánosan az utak szélén álljak.
Hogy álljak, mint egy pusztai kereszt...
Hogy álljak, mint egy bús Memento mori !
Hivatásom az örök fájdalom
Ércbetűit az ős gránitba írni. (Tölem.)

A lelke olyan, mint egy szomorú király, aki aranyos trónteremben ül, bíborbaldachin alatt, — egyedül. Udvarmestere a csend, ajtónállóí : dárdás csillagok.

És néha napján messze-messze néz,
És fáj neki az üres trónterem,
És a fején a korona nehéz.

Ez a magány önkényt vállalt és akart és mégis sorsszerű és kénytelen, mint egy Istentől ráövezett kard. Világi hívságozó örömei nincsenek ebben a jégpalotában. Ő sohasem kérdezte a Margarétától : szeret ? nem szeret ? Neki csak a fehér virágszirom mosolya jutott, a szerelmi levelező másoknak maradt. Csak nagy ritkán repülnek arra felé rózsaszín pilék : követek jönnek a királykisasszonytól : apródok, — halkléptű álmok. Minden öröme : a genie nagyságának, különállóságának szomorú tudata :

A király magas trónteremben ül,
S a márványlépcsőn nem száll le soha,
Mert szomorú, de szép így — egyedül. (Lelkem király.)

Ez a próféta kietlen öröme, meg az, hogy néha pillanatra kibékítette egy-egy költeményben a világokat (Ötvösmunka).

III.

Ez a lélekelemzés hiányos volna, ha nem látnók meg a nemzeti szín átszűrődéseit. Reményik *nemzeti költő*, rajta van a magyar sujtás s az erdélyi patina. Hiszen a próféták sem voltak nemzetközi kereskedelmi utazók, hanem sovén rajongói fajuknak. És Reményik is magyar a Berzsényik, Kölcseyk, és Vörösmartyk veretéből, akik együtt szenvedtek, hittek és éltek nemzetükkel s tulajdonképen a nemzet lelke beszél belőlük. Reményik is nemzeti költő, akinél senkisémmé adott meghatóbb és igazabb hangon kifejezést a széttépett magyarság bánatának. E tekintetben Tompa örökébe lépett, de még több diszkrécióval, még sötétebb mélységekkel. Nem színpadi kitörések ezek a költemények, inkább néma gesztusok, félénk, hazajáró lelkek, krisztusi nézések, amelyekre megszólal a kakas, s azután hull a könny, a könny, a könny. Nincs nagyobb fájdalom a néma fájdalomnál. Turgenyev mélységes igazsága szerint: „Vannak az életben olyan érzések, olyan percek... Az ilyenekre csak rámutatunk és — tovább megyünk.” És ilyen a mi fájdalomunk is. Mit tudják ezt Trianonban vagy Titipuban? Mit értik az új földesurak a Garamvölgyiek jajtalan lelkiösszeomlását? Ezt az idegsorvadást már a Királyhágón túl sem érzik, az kizárólag az erdélyi magyarság lelki felőrlődése. Ennek a mi szordinós bánatunknak nagyobb finomsággal s hivatottabb művészettel nem ütötte meg egyetlen magyar költő sem a húrját. Reményik *az erdélyi magyarság lelkének első és legnagyobb kifejezője*. Szordinós dal a mi nagy bánatunkról, Halottak napja, Azok a kis létrák, Üzenet egy repatriáló vonat után, Az örökszépségű Szenthez, a Fagyöngyök annyi szép hajtása: Záróra után, Azután stb. stb. mindmegannyi fekete fátyollengése a mi siralmunknak. Még leglázugóbb hangú költeményének is megérthető a két-ségbeesése, ha tudjuk, hogy mikor írta:

Én most ki nem bírom a papi szót,
Templomba járni én most nem tudok,
Szívembe törként dőf minden amen,
S úgy érzem: rámdülnek a templomok. (Holt tenger.)

De azért nem megy el innen, itt tartja Erdély mélységes szeretete. Mit keresne ő máshol? Amint a gyalui havas benéz Kolozsvárra kéken, öreg fején megmozdul a hó, a Szamos áradni kezd, jön az alkony, amilyen nincs sehol... Hol találná ő ezt meg a föld kerekén? (Benéz a havas.) Itt marad hát

„felásni Isten tudja hányszor a mindig beomló kútat“. Új világok hiába üzennek neki, ő megmarad Erdély egével, parányi égboltjával. Ez a szegénység elég neki.

E keveset add átölelnem,
És benne átfognom magam,
S halálom elfelednem benne,
S az életből, mi hátra van.
Hagyd haldokló lángomba kapni
Kék hegyeink lélekzetét,
S hagyd látnom egy harangvirágban
— Szent szegénységben : gazdagságban —
A mindenségnek végzetét,

(A lelki szegénység dicsérete.)

Vérszerződést köt a testvérlelkekkel :

Hadd tartsa egy vércsöpp a másikat,
Egyik lélek a másikat kötözze :
Ne szállhasson el innen senki többé !

(Vérszerződés.)

Ez a hűség, ez az erdélyiség. Ez az erdélyi lélek, ez Reményik lelke.

IV.

Reményik igazi költői lélek. Nem tudok elgondolni olyan értéktelen semmit a világon, amire rá ne tudná borítani Salamon templomának minden pompáját. Keze olyan, mint a Midásé : minden arannyá válik, amihez hozzányúl. A lelke gyémántpatak : elsárgult falevél, igénytelen féreg vagy száraz ág hulljon bele, mindjárt gyöngyszemek rakódnak rájuk s csodaszép tündérnippekké lesznek, ékességei királyi fejeknek (Halotti beszéd a hulló leveleknek, Jégvirág, Egy téli tölgylevélre). Egy tárgy, egy elejtett szó, természeti tűnemény, ötlet egyszerre megnyitja geniálitásának kincsházát, gondolatok ömlenek kiapadhatatlan gazdagságban . . . „Szálla alá poklokra . . .“ talán a templomban hallotta, talán magányos sétáin jutott eszébe, de behullott a lelkébe s egyszerre kapcsolatot talál :

Mielőtt felmennék az égbe,
A látásaim hetedik egébe :
Először poklokra kell szállnom.

Mert, jaj, a költőknek sem mindig könnyű a mennybemenetel, sokszor meg kell harcolni a fásultság, az ihléstelenség sárkányával. Így neki is előbb lelki tusái vannak : viaskodnia kell

a szépségért a hétfejű sárkánnyal, a mennyországért az egész alvilággal... Vagy ott volt a nyomdában, talán épen, mikor a saját könyvét nyomták. A gépek zúgása, az ablakcsörrenés megfogta lelkét: a nyomda továbbítja az ifjú titánt, amely most a gépek szárnyán vijjongva nyilal fel a végtelenbe (Nyomdában...). Vagy milyen egy eszme útja: Egy eszme indul... indul, mint a vonat. A vonat. A többi most már megy magától. Maga előtt megkongatja az űrházakban a harangokat, az űr — a lélek* — kilép tisztelegni a vonatnak. És néha jönnek fényes állomások, néha elhagyott vidékek és veszélyes helyek, ahol a váltók mind filosra állnak. És jönnek gonosztevők, akik a sinre köveket lopnak, és jönnek rajongók, akik a vonat elé dobják magukat. Íme az eszme útja, átírva egy szerencsés ötlet variációiba! (Egy eszme indul.) — A rejtelmes virág, egy kis történet, de Reményiknél gondolattá gyémántosodik: Isten csak kész alkotást ad az embereknek, amíg dolgozik benne, nem mutatja magát s hiába minden emberi erőlködés: a virág kinyílik... a gondolatot nem lehet szuronnyal visszatartani...

És végig lehetne menni különösen utolsó kötetének valamennyi termékén, alig lehet válogatni a drágakövek közt. És ez a költői gazdaság úgy látszik még csak most kezdi feltárni légdúsabb ereit. Reményik még fiatal ember. Mik jöhetnek még felszínre a mélységekből!...

V.

Kevés a dolgom, mikor Reményikről, a művészről kell szólanom. Forma, szó, kifejezés most már teljesen a hatalmában van. Szín és zene minden költeménye. Elég e tekintetben csak az Új poétáknak adott hatalom című versének már idézett néhány szavára rámutatnunk. A költő s az olvasó viszonya van benne néhány frappáns vonással megvilágítva, hogy mit keres az olvasó a költőben. Vigasztaló jóbarátot, aki lecsendesítse lelkét, egy kis könnyebbülést hozzon a szomorúság éjszakájába, kifejezze szóval, amit ő csak érez, de nem tud elmondani, s könnyeket fakasszon szeméből, mert nagy áldás, ha valaki kisírhatja magát. Ez a téma virágok fényében, szavak zenéjében ilyen megoldást nyer:

S talán nem is fontos, hogy elvegyed
Vigasztalással a föld bánatát,
Csak az, hogy együtt bánkódjál vele.

Hogy meztelen csupasz vállát
Irgalom-pálástartal borítsad be.
Hogy zajlását álommá finomítsd
S éjjelét csillaggal ültessed tele.
Hogy néma nyelvét beszédre megoldjad,
És száraz kinyját könnybe kifakaszsd.

Az nem szenved kétséget, hogy a kifejezés művészetében Reményik nem mindig egyenlő, ez a fejlődés dolga s nála is láthatók a fejlődés állomásai, mert ez nyomon kísérhető a legnagyobbaknál és a legkisebbeknél egyaránt. Mondhatná valaki, hogy ezt vagy azt a gondolatot lehetett volna szerencsésebb formába önteni. Ez azonban nem sokat von le Reményik értékéből. Nincs költemény, amelyen ne lehetne még valamit csiszolni. De utolsó kötete alapján megállapíthatjuk róla, hogy *lépésről-lépésre közeledik a klasszikus ideálhoz*. Reményik verbeli költő, aki nagy műgonddal s költői lélekkel dolgozik. Nála a versírás nem hányaveti nyegleség, nem is a poéta doktuszt kínszenvedése, amikor a hidraulikus sajtó minden teljesítőképessége működésbe hozatik, hogy végre kipréselődhessék a *ridiculus mus*. Nála minden költemény benső lelkifolyamat, amely a lélekben marad a fogamzástól a teljes kifejlődésig... Vadvizek zúgása, fagyöngyök nézése megérinti a húrokat... Egy eszme indul lelke műhelyében s ott is marad, amíg megkapja minden szépségét. Ő így dolgozik. Csak így... Reményik sohasem tollal írja a költeményt, hanem a lelkével: szívében hordja és őrzi, ott dolgozza ki a legutolsó szóig s akkor *lediktálja*. Ez a legjellemzőbb a költő és alkotása közti viszony megvilágítására. Azután már alig javít rajta valamit, legfennebb édesanyja kívánságára. Mert Reményik minden verset édesanyjának olvas fel legelőször. Talán azért van annyi melegség költeményeiben, mert egy édesanya szeme is rábocsátja a napsugarat...

VI.

Írók párhuzamba állítása nem tartozik a sikerült foglalkozások közé, mert nagyon ötletszerű szokott lenni s különben is a hasonlóság rendszeren csak reminiscenciát jelent s nem lelkirokonságot. Én nem egészen a főütőerek után indulok, mikor Reményiknek társat keresek irodalmunk klasszikusai között. Ez a párhuzam nem is értéklemérés és egyensúlyozás akar lenni, a fajsúlymegállapítás itt egészen figyelmen kívül marad. Reményik

engem Kölcseyre emlékeztet. Kölcsey is az a mimóza-lélek, mint Reményik, vergődő passzivitással, akit a lidérckarmok a földre tépnek, de aki mindig a szférák fölé vágyakozik s örökké idegen marad köztünk a maga eszményi világával; a nagy Wesselényi is azt mondta róla, hogy nem közénk való volt. Kölcsey is ugyanaz a finom álmodozó lélek, aki fél a reális élet lehelletétől, mint Reményik. Kölcsey is az a nagy mélységű prófétalélek, aki a költői hivatást nem játékdélutának nézi, hanem halálosan komoly missziónak. Mindkettő nemzeti költő, akiből egy-egy korszak bánata beszél egyforma reménytelen-séggel. Talán ez a misszió hozza magával, hogy a magánéletük is hozzá komolyul hivatásukhoz: mindkettő puritán polgár és talpig férfi. Még a nüance-ok is ugyanazok. Reményik barátainak felszámolására is sok a tíz ujjunk, de ezeket megbecsüli hűséges odaadással. Kölcsey is ép ilyen rigorózus barátainak megválasztásában. „Az én szívem legszentebb érzelmei csak lelkem rokonai előtt nyílnak fel. Kevesen vagynak ezek, s hogy kevesen vagynak, ez az én büszkeségem“, mondja ő maga a Vilma nekrológban. Reményik is zárkózott, kevés emberrel érintkezik, nem keresi a társaságot; Kolozsvárt minden írót jobban ismernek az utcáról és nyilvános helyekről, mint őt; nikotin, alkohol sohasem kerülnek asztalára, csaknem szerzetes-életet él. Kölcseyről hasonlót olvasunk Vértessy monografiájában: se bor, se pipa, úgy él, mint egy barát. Reményik társaságban is ugyanolyan finom, tartózkodó, mint verseiben, a dekadencia kedveskedései nélkül; Kölcsey ajkán soha ki nem esik az illetlen szó, s Obernyik feljegyzi róla, hogy férfi korában is elpirult egy-egy pikáns vagy sikamlós megjegyzés hallatára. Az a nagy eszménység tehát, ami költészetükből kiviláglik, nem hamis tény, amit az élet meghazudtol, hanem lelkük igaz kisugárzása...

Nem folytatom tovább. Ez a sok reminiscencia azt a hitet kelti bennem, hogy Reményik továbbra is a mi Kölcseynek marad s ő fogja majd megírni az összetört erdélyi magyar lélek számára az új magyar Hymnuszt...

Rass Károly.

MI A FÉNY?

A fénytünemények megfejtésére az első feltevést: a kiömlési vagy anyagi feltevést Newton állította fel a 17. század közepén. E feltevés szerint a fény a világitó testekből kibocsátott, a világtéren s az összes átlátszó testeken keresztül haladó, rendkívül kicsiny, rugalmas anyagi részecskékből áll; a fény-anyagi részecskék a szem ideghártyájához ütődve a fény érzetét hozzák létre. A Newton-féle anyagi fényelmélet azonban már egyszerűbb fényjelenségek kielégítő megmagyarázására sem alkalmas. A mikor két testnek, közegnek (pl. levegőnek és víznek) határfelületére fénysugár esik, a fénysugár egy része visszaverődik, egy része behatol az új közegbe, de más lesz az iránya, azaz a fénysugár megtörik. A fénytörés megfejtésénél az anyagi elmélet arra a következtetésre jut, hogy a fény sűrűbb közegben nagyobb sebességgel halad, mint ritkább közegben, ami pedig ellenkezik a valósággal. A legnagyobb nehézséggel ez elmélet a fénytalálkozási jelenségeknél találkozunk. A fénytalálkozási jelenségek szerint fénysugár fénysugárral találkozáva bizonyos esetekben sötétséget is hozhat létre. Az anyagi fényelmélet e jelenség csoportnak közelítő magyarázatát sem képes adni, mert hiszen fényrészecske fényrészecskéhez ütődve csak nagyobb fényhatást létesíthet.

Az első, a fénytalálkozási jelenségeket is kielégítően megfejtő fényelmélet, az ú. n. hullám vagy rezgési fényelmélet megteremtői Huygens holland fizikus, Young angol orvos és Fresnel francia mérnök voltak (1680—1829 között). A hullám elmélet a fényjelenségeket a hangjelenségek analogiájára hullámmozgásból magyarázza, amely hullámmozgás a világitó testből indul ki. A fény a világtérben is tovább terjed, ezért a fény érzetét keltő hullámmozgás anyaga nem lehet valamely közönséges anyagi test. Azt a rugalmas anyagot, mely a fény érzetét előidéző hullámmozgást tovább terjeszti, éthernek nevezzük. Az étherről feltesszük, hogy kitölti a testek apró kicsiny részei közötti hé-

zagokat s hogy kitölti az egész világtér. Az éthernek olyanféle hullámmozgása kelti a fényt, mint amilyen akkor keletkezik, ha állóvízbe követ dobunk. Arról a helyről, ahova a kő esett, közös középpontú körökben hullámok terjednek kifelé; a víz-részecskék, ahova a hullámozgás eljutott, a normális vízszin felé emelkednek s aztán leszállanak. Kereszt (vagy transzverzális) hullámozgás ez, azaz amíg vízszintes síkban terjed a hullámmozgás, a víz felszíne reá merőlegesen, függőlegesen mozog fel- és lefelé. A fényt a hullámmélelet szerint az éther részecskék hasonló kereszt-hullámozgása hozza létre s valamely színű fény jellemzője a hullámhosszúság, azaz az a távolság, amelyre eljut a hullámozgás egy rezgési idő¹ alatt. Hullámhosszúság helyett vehető jellemző tényezőnek a rezgésszám is, azaz az egy másodperc alatt végzett rezgések száma, ami a hullámhosszúsággal fordítva arányos. A közönséges fényben a rezgések a terjedés irányára merőleges összes irányokban történnek. A sarkított vagy polarizált fénynél az éther-részecskék egy meghatározott, a fény sugaron átmenő síkban végzik rezgéseiket. A sarkított fény megfejtése teszi szükségessé azt a feltevést, hogy az éther-részecskék rezgései merőlegesek a hullámozgás haladás irányára.

A fény lényegének megismerésére vonatkozólag rendkívül nagyjelentőségű volt a világító és a láthatatlan melegítő sugarak (hősugarak) azonosságának felismerése, továbbá annak megállapítása, hogy a napnak látható színekéhez a láthatatlan hőhatású ultravörös sugarakból álló színekben kívül az ibolyán túl is csatlakozik egy láthatatlan színek, a kémiai hatású ultra-ibolya színek. E színek sugarainak hatása abban nyilvánul, hogy bizonyos vegyületeket elemeikre bontanak, bizonyos anyagokat vegyileg egyesítenek. Ha valamely helyen hő tűnik el s egy más helyen ismét felbukkan, akkor azt mondjuk, hogy a hő sugárzás révén jutott el egyik helyről a másikra. A Nap melege a világtéren és a Földet körülvevő levegőn át hősugárzás révén, hősugarak közvetítésével jut el a Földre. A kályha melege nemcsak a levegő részecskéinek közvetítésével, hanem hősugarakkal is terjed a szobában, a légüres elektromos lámpa izzó-fémszálnak hősugarai melegítik fel a lámpa üvegtörtejét stb. A hősugarakra vonatkozó kísérleti megfigyelések azt mu-

¹ Rezgési idő az az idő, amely alatt egy részecske teljes rezgést végez, pl. amíg egy rezgő részecske nyugalmi helyéből felső szélső helyzetébe, onnan alsó szélső helyébe s innen nyugalmi helyébe jut.

latják, hogy a hősugaraknak a terjedési, visszaverődési, törési törvényei megegyeznek a fénysugarak törvényeivel. A prizma az összetett hősugarat éppúgy különböző törékenységű egyszínű (homogén) hősugarakra bontja, mint ahogy az összetett fehér fényt, pl. a Nap fényét felbontja vörös, narancssárga, zöld, kék és ibolya színekre. A hősugaraknál ugyanolyan hőtálalozási jelenségeket észleltek, mint a fénysugaraknál. A láthatatlan hő- és ultraibolya sugarak és a látható fénysugarak között a különbség csak az, hogy a hősugaraknak nagyobb, az ultraibolya sugaraknak kisebb hullámhosszúságuk van, mint a fénysugaraknak. A látható fénysugarak hullámhosszúsága 0'0004 milliméter (ibolya) és 0'0008 milliméter (vörös) között, az ultraibolyasugarak hullámhosszúsága 0'0004—0'0001 milliméter között, az ultravörös vagy hősugarak hullámhosszúsága 0'0008—0'3 milliméter között van.

A múlt század közepén az elektromos jelenségekre vonatkozó vizsgálataiban Maxwell angol fizikus Faraday angol fizikus kutatásaira támaszkodva azt a feltevést tette, hogy a fény elektromágneses hullám. Maxwell vizsgálatai alapján azt következtette, hogy minden elektromos hatás hullámszerűleg 300.000 km másodpercenkénti sebességgel terjed tova a térben. Már Faraday is felismerte, hogy az elektromos hatások, pl. egy elektromossággal töltött vezetőknek egy másik elektromossággal töltött vezetőre gyakorolt hatása a két vezető között levő szigetelő anyag közvetítésével jut el egyik vezetőből a másikra. Ez a hatás nem közvetlen távolbahatás, amely a két vezető jelenlétével egyidejűleg azonnal fellép, hanem egy véges sebességgel terjedő erő, melynek a terjedéséhez idő kell, mivel a közegben részecskéről részecskére terjed. Valahányszor a tér valamely pontjában ható elektromos erő megváltozik, e pontban azonnal mágneses hatás is lép fel; viszont ha a mágneses erő változik meg, elektromos hatás is jelentkezik. Az elektromágneses hullám az elektromos és mágneses tér erősség¹ kereszt hullámzása s az elektromágneses hullámokban nemcsak egy periódusosan változó elektromos térerősség terjed tovább, hanem egy periódusosan változó mágneses térerősség is. Azáltal, hogy a hő- és fénysugárzás jelenségeit az elektromág-

¹ Egy tetszőszerinti pontban az elektromos, illetőleg mágneses térerősség alatt értjük az illető pontban gondolt pozitív egységnyi elektromos, illetőleg mágneses mennyiségre ható elektromos, illetőleg mágneses erőt.

neses jelenségek közé sorozzuk, nem magyarázzuk meg a hő és fénysugárzás jelenségeinek lényegét, elérjük azonban azt, hogy a fizikának két egymástól teljesen elkülönített részét, a fénytant és elektromosságtant egy résszé kötjük össze. Mindazon törvények tehát, melyek az egyik jelenség csoportra vonatkoznak, minden további vizsgálat nélkül érvényesek a másik jelenség csoportra is.

Maxwell elektromágneses hullámaint Hertz Heinrich német fizikus állította elé először. 1888—89-ben végezte Hertz alapvető kísérleteit, amelyekkel az elektromos hatásoknak véges sebességgel való terjedését bebizonyította; megállapította, hogy az elektromos hatások ugyanazzal a sebességgel terjednek tova, mint a fény. Ezenkívül kísérleteivel kimutatta, hogy a fény- és elektromágneses sugarak vagy hullámok összes lényeges tulajdonságaikban (visszaverődés, törés, találkozási jelenségek, sarkítás) megegyeznek. A hő- és fényhullámok és az elektromos hullámok (az elektromágneses hullámokat röviden elektromos hullámoknak nevezve) között a különbség az, hogy az elektromos hullámok hullámhosszúsága sokszor nagyobb. A 427. oldalon ismertetett színekép a kicsiny hullámhosszúságú sugarakat tartalmazó oldalán is kibővült későbbben az igen kicsiny hullámhosszúságú Röntgen-sugarak és a radioaktív anyagok még kisebb hullámhosszúságú gamma-sugaraik felfedezésével. A következő táblázat a különböző elektromágneses hullámok hullámhosszúságát mutatja levegőben mérve.

A sugárzás neve.	Hullámhosszúság milliméterekben
A rádium gamma-sugárzásának jelenleg ismeretes legkisebb hulláma — — — — —	0'000,000,007,2
Eddig mért legkeményebb Röntgen-színekép vonal	0'000,000,017,7
Eddig mért leglágyabb Röntgen-színekép vonal	0'000,001,23
Legrövidebb ultraibolya fénysugár — — — —	0'000,100
Legrövidebb látható kék fénysugár — — —	0'000,330
A látható színekép szélső vörös fénye — — —	0'000,780
Leghosszabb hősugarak — — — — —	0'313

Az eddig előállított elektromos hullámok hullámhosszúsága néhány milliméternél kezdődik és felfelé nincs határa.

Az emberi szem a különböző lehetséges elektromágneses hullámok közül csak egy kicsiny intervallumba eső (0'00033—0'00078 mm hullámhosszúságú) hullámokat lát, a többi elek-

tromágneses hullámok kimutatására különböző felfogó készülékek szolgálnak.

Az elektromágneses fényelmélet által a különböző fényjelenségekre megállapított törvények általában megegyeznek a Huygens-féle hullámelmélet által megállapított törvényekkel. Míg a Huygens-féle hullámelmélet szerint a fényben a rezgő éterrészcskék mozgási energiája terjed tovább, addig az elektromágneses fényelmélet szerint az elektromos és mágneses térerősség rezgészerű ingadozása révén tovaterjedő elektromágneses energia kelti a fényt; másfelől az elektromágneses fényelmélet jóval nagyobb jelenség csoportra vonatkozik, az elektromágneses fényelmélet szerint a látható fényjelenségek az elektromosjelenségek különös eseteivé válnak.

Az elektromágneses és a Huygens-féle hullámelméletből vont következtetések a 20. század elejéig teljesen megegyeztek a kísérleti megfigyelésekkel. Úgy látszott, hogy a hullámelmélet a fizika szilárd alapon álló elmélete marad. Hertz Heinrich, a korán elhalt lángeszű német fizikus 1889-ben tartott egyik előadásában a következőket mondja róla: „E dolgokban (t. i. a fény hullámelméletében) kételkedni többé nem lehet, e feltételeknek megcáfolása elképzelhetetlen a fizikusra nézve. A fény hullámelmélete emberileg szólva bizonyosság.” E bizonyosság azonban különösen az utolsó háromév vizsgálatai szerint meglehetősen kérdéses ma már.

Ha légtüres térben levő fémlapra ultraibolya fényt bocsátunk, a fémből elektromos részecskék: elektronok repülnek ki, ez a fényelektromos jelenség. A kirepülő elektronok sebessége független a fém hőmérsékletétől, állapotától. Feltehető tehát, hogy az elszakadó elektronok energiájukat a fémlapra eső fénytől s nem a fémlemeztől kapják. Hasonló hatás észlelhető a Röntgen-sugarakkal és a radioaktív anyagok gamma sugaraival végzett kísérleteknél. A kirepülő elektronok sebessége a kísérletek szerint független a fémmre eső fény erősségétől s annál nagyobb, minél kisebb hullámhosszúságú fény hatása alatt szakadtak el az elektronok. Honnan veszik a kirepülő elektronok mozgási energiájukat, amikor a beeső fény erőssége rendkívül kicsiny? A hullámelmélettel lehetetlen é jelenséget megfejteni. A fényenergiának egyes helyeken fellépő felhalmozódására lenne szükség az elszakadt elektronok energiájának megfejtésénél. Ilyszerű felhalmozódás azonban ellenkezik a fény hullám-

elméletével, mivel a hullámelmélet szerint az elektromágneses energia minden irányban egyenletesen terjed tovább.

A fényelektromos- jelenségeket Einstein A. német fizikus a fényquantumok hipotézisével magyarázza. E feltevés szerint a fény általában a sugárzó energia (azaz az elektromágneses hullámok energiája) nem hullámokban terjed tovább, hanem pontszerűen koncentrált quantumokban. Ezek a quantumok a fényquantumok, amelyek csak az illető fény színétől függenek s a fény sebességével terjednek minden irányban. A fényquantum elmélet alapján egyezik a Newton-féle kilövelési elmélettel; lényeges különbség közöttük az, hogy itt Newton fényanyagi részecskéi helyett pontszerűen koncentrált energiaquantumok szerepelnek. Egy a fémlaphoz ütődő fényquantum átadhatja energiáját valamelyik elektronnak s az elektron sebessége ugyanaz marad, bármilyen kicsiny a beeső fény erőssége, bármilyen nagy távolságra is van az illető fémlap a fényforrástól.

A fényelektromos jelenségek megfejtése azonban nem kényszerít szükségképen a fényquantumok feltevésére. A fényelektromos jelenségeket Lenárd Fülöp magyar származású német fizikus a kiváltási elmélettel magyarázza, amely szerint az elektronok az anyag belsejében különböző pályákon keringenek s a legkisebb fényhatás következtében lekötöttségükből megszabadulva meglevő mozgási energiájukkal repülnek ki.

A fényquantum elméletet erősen támogatják a fény keltési (emissziós) és fény elnyelési (abszorpciós) jelenségek. Bohr Niels dán fizikusnak¹ a kísérleti megfigyelések által feltűnő pontossággal igazolt atomelmélete szerint minden atomban bizonyos számú elektron kering az atommag körül. A mikor az elektron egy külső, nagyobb energiájú pályáról egy belső, kisebb energiájú pályára ugrik, a felszabaduló energia mint fényquantum repül tova a térben. A fény abszorpciójánál is szükségesnek látszik, hogy a tér bizonyos pontjaiban akkora fény energia (oly értékű fényquantum) legyen összegyűjtve, amennyi szükséges az elektronnak egy kisebb energiájú, belső pályáról egy nagyobb energiájú, külső pályára való átvitelére.

A fényquantum elmélet hatalmas támaszt nyert Compton Arthur angol fizikusnak 1923-ban közölt kísérleteivel. Compton kísérleteinek megértése végett tudnunk kell a következőket: Ha

¹ A Bohr-féle atomelmélet részletes ismertetését l. szerzőnek az „Erdélyi Irodalmi Szemle” 1924. évi 8—10. számában megjelent dolgozatában.

zárt üvegcsőbe az üvegcsőben levő levegőnek nagyfokú megritkítása után elektromos áramot vezetünk, az üvegcső belsejében elhelyezett fémlémezzel: az antikatódról indulnak ki a Röntgen-sugarak. Különböző fémeket véve antikatódnak a Röntgen-csőben, a keltett Röntgen-fény összetétele más és más lesz, a különböző antikatódoknak különböző Röntgen színe van. Compton igen kicsiny hullámhosszúságú, tehát kemény Röntgen-sugarat bocsátott kicsiny atom súlyú (szén, parafin) testre, e test: a radiator szétszórja minden irányban a reá-eső fényt. Megvizsgálva a radiatorra eső és a radiator által szétszórt Röntgen-fény hullámhosszúságát, azt találta, hogy a szétszórt Röntgen-fény hullámhosszúsága nagyobb, mint a beeső Röntgen-fényé. Összetett Röntgen-fénynél a Röntgen-színképnek a nagyobb hullámhosszúság felé való eltolódása lép fel. A Röntgen-fény hullámhosszúságának ezt a változását Compton-féle jelenségnek nevezhetjük. Compton után e jelenséget már más fizikusok is megfigyelték, úgyhogy a Compton-féle jelenség létezése minden kétségen felül áll.

A Röntgen-sugaraknak a radiator által létrehozott szétszórása lényegében fény visszaverődési jelenség. A fényvisszaverődésnél a hullámelmélet szerint a fény hullámhosszúsága változatlan marad s ezért a hullámelmélet képtelen a Compton-féle jelenséget megfejtetni. A fényquantum elmélet alapján a szétszórásnál fellépő hullámhosszúság változásra oly értéket kapunk, amely a Compton és mások kísérleti méréseivel teljesen egyezik. A látható fénysugarakra nézve a fényquantum elmélet szerint a Compton-féle jelenség észlelhetetlen kicsiny.

A Compton-féle jelenség ezidőszerint nem experimentum crucis ugyan a fényquantum elmélet mellett, mindenesetre azonban alapvető fontosságú a fény lényegének megismerésére nézve. A Compton-féle jelenségnek a fényquantum elmélet által adott egyszerű megfejtése által a fényquantum elmélet alkalmazhatósága lényegesen megnövekedett, a fényvisszaverődés, fénytörés, színszórás megfejtésére is alkalmas lett, viszont a hullámelmélet érvényességi területe jelentékenyen megkisebbedett. Egyedül a fénytalálkozási jelenségek azok, amelyeket csak a hullámelmélet képes megfejtetni, amelyeknél a fényquantum elmélet tanácstalanul áll. A további vizsgálatok fogják végérvényesen eldönteni, hogy a fényquantumok vagy a fényhullámok léteznek-e.

Dr. Széll Kálmán.

MOLIÈRE EMLÉKEZETE*.

1921. év december 12-én volt százéves évfordulója Flaubert születésének. Szabadabb, fejlettebb irodalmi közéletben ez nagy esemény lett volna ; nálunk néhány kisebb jelentőségű alkalmi cikken kívül semmi megemlékezés nem történt róla. Pedig Flaubert soha aktuálisabb nem volt, mint ma. Az a realizmus, mely regényeiben a külvilágot visszatükrözteti s az a társadalom, amely regényeiben tükröződik, nagyon, de nagyon sok tekintetben hasonlít a mostanihoz. Soha több Bovaryné nem élt, mint ma és soha több az ő sorsához hasonló sors nem farsangolt végig a föld hátán, mint ma. Madame Bovaryról beszélgetve, az ifjabbik Dumas így szólott a párisi érsekhez: „Csinos regény”. „Nem csinos”, válaszolt ez, „hanem valóságos remekmű. Csak az tudja ezt, aki a szegény vidéki emberek gyónásait végighallgatta”, vagy — tehetnök hozzá — aki figyelemmel kíséri a családi életről való botrány- és bűnkrónikákat a napilapok hírei között. Mert Flaubert egy darab emberi nyomort írt meg oly művészettel, amelyet a francia naturalizmusnak egyetlen későbbi írója sem tudott felülmulni. Balzac, kit irodalmi elődjéül emlegetnek, annak a polgári évszázadnak volt regényírója, amely polgári évszázadot Napoleon tett halhatatlanná. Miként Napoleon, úgy Balzac is a tettek embere lévén, műalkotásai a nagy-akaratoknak, a lendületes erőfeszítéseknek remekei. Erő, akarat, elhatározás, siker voltak azon motivumok, amelyek regényhőseit ösztönözték ; regényalakjai mind ahhoz az apostolhoz hasonlítanak, aki vesztett csata után kétségbeesetten szalad szét az emberek között s fanatikus erőfeszítéssel igyekszik új életre keltetni lelkük fásultságát, mit sem törődve más egyébbel, mint saját prófétai küldetésével. Az ilyen alakok rendszerint fanatikusok, saját akaratuk rögeszméjének fanatikusai. Grandet az ab-

* Székfoglalóul felolvastatott az Erdélyi Irodalmi Társaságnak 1922 január 21-én tartott ülésén.

szólút fősvény, Balthasar Claës az alchimiának rabja, Coriot a szülői önfeláldozásnak típusa. Az akaratnak e szédületesen konok akarói között a legtipikusabb a mindent akaró 30 éves asszony, kit szeszélyeinek útján egyaránt hajtanak vérenek heve, az érzékiség forrongásai s a testiségi rohanások. E fény- és árnykeveredésekből nagyszerű társadalmi rajzok keletkeztek, de az irodalomtörténet megállapította, hogy e rajzok minden kiválóságuk ellenére is csak torzképei a valóságnak.

Flaubert is átélt egy vesztett reményű korszakot 1848 után anélkül, hogy kedvet kapott volna apostola lenni az új emberiségnek. Ő is látta a ranglétrán felkapaszkodó s aztán az alkalmi magaslaton kéjelgő nyárspolgárokat, azonban a mindennapi életnek e torz jelenségeiben ő nem az egyes személyeknek egyéni sorsát figyelte meg, hanem azt az egyetemes emberi történetet, amely e képekben — a földi gyarlóságnak visszatükröződése. Balzac emberi típusokat alkotott, Flaubert a sorsnak típusait. Az „Éducation sentimentale”-ban, mely „Egy fiatal ember története” címmel 1918-ban magyar fordításban is megjelent, az 1840—50-es évek francia társadalmának rajzánál részletesen magyarázza, hogy a való élet milyen siralmasan rombolja szét az ifjú kornak eszményeit s mint öli meg a testben élő filiszterség nemesebb lelkek nagyratörő szellemét. A való életnek mindent sárba lerántó végzetszerűsége nehezedik regényeinek meséire. Az emberek jönnek-mennek; akarnak és elcsüggednek; fáradnak és megpihennek; s minden munkájuk közben — hogy Balzacnak nagyszerű képét használjuk — lelkük nemesebb részéből összezsugorodik egy kis darab, míg nem énük jobb s rosszabb része végleg elszárad, kihal. Ez embereknek nem a testük fáj, mint a Balzac s méginkább majd a Zola embereinek, hanem a lelkük; nem a fizikai munka öli meg őket, hanem a megfojtott vágy. Mindenikük egy-egy hervadó rózsa, melyre már rálehel a halál.

Flaubert oly közel járt a pesszimizmus mélységeihez, hogy valóban csak jóangyala, a művészet, tartotta vissza a beleszédüléstől. Ebben a művészetben, a művészetért való rajongásban egyenlítődt ki realizmusának reménytelensége romanticizmusának élniakarásával. Az élet nehéz, az élet fáj, — ezt érezzük regényeinek olvasása közben; de e fájdalom oly színesen, a stílusnak oly üde illatával van átlebegve, hogy a művészetnek e nagyszerű remekeiben a beteg arcszínű élet is szépnek tűnik

fel. A műalkotás művészete eképen az új, a bizodalmas élet hangulatának ébresztője lett. „A művészetet önmagáért a művészetért” — írta Flaubert; valóban azonban így gondolta: „a művészetet az élet megmentéséért”. E végső gondolatban találkozott Flaubert Schopenhauerrel, a nagy német bölcselővel, ki a pesszimizmust szintén egyedül a művészet segítségével vélte elviselhetőnek.

Ámde vajjon csak sírni lehet az élet fonákságain; vajjon okvetlenül kétségbe kell esnünk a teremtés tökéletlensége miatt? Vajjon egyáltalában kénytelenek vagyunk minden szép arcban a belőle váló hullát, minden öröm mögött az éhesen ásító halált látni? Avagy — lehetséges az élet úgy is, hogy azon kacagni, örvendeni lehessen?

Molière volt az első a modern korban, aki először tanította meg az embereket kacagni az életen anélkül, hogy e kacagás egyéb is akart volna lenni, mint a fonákságokon való minden bölcselkedés, minden célzatosságnélküli gondtalan nevetés. Ő nem akarta bírálni Istennek munkáját akkor, amikor a fősvény zsugoriságán elmulatott; sem Lucifer vagy Mefisztó szellemével nem kesernyéskedett a törpe ember felfuvalkodottságán. Nem keresett ő a dolgok előtt vagy a dolgok mögött semmit. Kora társadalmát rajzolta ő is, mint Flaubert, de csak azért, hogy az emberek gyarlóságán jót kacaghasson. Ha aztán amúgy Isten igazában kikacagta magát, tovább állott más alakok mellé más gyarlóságon mulatni, míg végül a sok kacagásban 51 éves korára az ő jókedvének is megfakult a színe.

Molière irodalomtörténeti jelentősége abban áll, hogy a társadalom ferdeségeiről, az emberi nem gyarlóságairól minden szándékos túlzás nélkül naturalista stílusban felülmulhatatlan tökéletességgel írt meg néhány pompás jelenetet. Azóta még sokan vitték színpadra az emberi gyarlóságokat, olykor több szemléletességgel, máskor több ötlettel. Különösen a színpadi technikának fejlődése következtében a komikumnak elszámálhatatlanul sok lehetséges formája lett ismerőssé. Azonban a komikum természetességében, erőltetés nélkül valóságában Molièret felülmulni még senkinek sem sikerült. Ezért mondjuk, hogy ő nemcsak igazi megteremtője, hanem egyszersmind legnagyobb művésze is volt a vígjátéknak.

Molière ezelőtt 300 évvel — 1622 január 15-én — ropantul zavaros időben látott napvilágot. A francia társadalom-

nak egyes rétegei akkor vívták egymással azt a belháborúnak nevezett élet-halálharcot; melynek kimenetelétől az államnak nemcsak belső rendje, hanem nagyhatalmi állása is függött. 40 évig tartott e küzdelem, melynek folyamán az ország majdnem tönkre ment: a királyi hatalom felett a nemesség lett az úr, az állampénztár állandóan üresen állott, a közhivatalok senkivel szemben nem tudták érvényesíteni törvényes jogukat. Körülbelül olyan közállapotok voltak ezidőben Franciaországban, mint nálunk a mohácsi vész előtt. Ilyen körülmények között került az ország élére IV. Henrik, derék miniszterével, Sullyvel. Ha Henriket I. Frigyes porosz királyhoz hasonlíthatjuk, úgy Sully mindenben kiállja a párhuzamot Bismarckkal. Első dolguk volt erős katonasággal vissza szorítani az oligarcha rendeket, kik között sok olyan úr is akadt, akinek csak hamisított nemeslevele volt. Mikor aztán a társadalom különböző rétegei úgy nagyjában a kívánatos és alkotmány szerint őket megillető helyre húzódtak vissza, Sully hozzálátott az államháztartás berendezéséhez. Szigorú parancsokat adott ki a közbevételeket és kiadásokat illetőleg. A rendcsinálás következtében előálló munkanélküliség eltüntetésére közmunkákat rendelt el; meghonosította a selyemipart; kereskedelmi utakat, hidakat, kikötőket építtetett. Egyszóval király és minisztere azon voltak, hogy az országnak minél biztosabb belső rendje legyen. Ez a törekvés egy új társadalmi osztályt teremtett: a dolgozó, törvénytisztelő polgári középosztályt, melynek a nép jóakarátú barátja, a nemesség azonban elkeseredett ellensége lett. Erre az államfenntartó középosztályra épült fel a királyi tekintély és hatalom is, mi a belső rendnek tulajdonképeni gerince volt.

Minden a legjobb úton haladt előre, mikor a király gyilkos merényletnek lett áldozata. Halálával minden alkotása összeomlott. Mintha csak a Hunyadi Mátyás halála utáni magyar katasztrófa ismétlődött volna meg francia földön. Az addig féken tartott elégedetlenség most már nemcsak régi törvénytelenégeiket folytatták tovább, hanem kiadták a jelszót is: le a királysággal, amely fölénk merészkedett nőni. És megindult újra a legféktelenebb törvénytíprás. Nemcsak a társadalomnak egyes csoportjai, hanem a tehetős magánemberek is csak saját egyéni és anyagi hasznukért küzdöttek. Kapzsiság, álnokság, szőszegés egymást váltogatta a törvénytelenséggel és hazugsággal. Ez elvakult emberek annyira bele voltak merülve a

kapzsiságba, hogy az országot egyetemesen érdeklő ügyeket is tisztán privát hasznuk szerint itélték meg. Emiatt persze egy dologban sem tudtak egyetérteni. A háttérbe szorult legitimista királypártiak nagyon ügyesen és hamar átlátták ezt a helyzetet s mikor az összegabalyodott kapzsi rendek között az egyenlenség a legnagyobb volt, merész elhatározással hirtelen a helyzet urainak jelentették ki magukat s hozzáálltak — az akkor még egészen kis gyermek XIII. Lajos helyett — a királyi központi hatalomnak újból való felépítéséhez. Molière két éves volt, amikor e királypárti mozgalomnak Richelieu állott az élére. Richelieu mindenben IV. Henriknek és Sullynek volt követője, csupán egy dologban tért el tőlük. Azt ő is hitte, hogy az állam belső békéjének a törvényes jogrend helyreállítása és a belső productív munka megindulása a legfőbb garanciái. Azonban abban már nem értett Henrikkel és Sullyvel egyet, hogy elég ezeket becsületesen és a törvény erejével támogatva akarni. Benne egy új Machiavelli támadt fel, ki a cél érdekében semmiféle eszköztől nem riadt vissza. Ha látta, hogy célt érhet, beérte szép szóval, de ha akadályra talált, a legkönyörtelenebb erőszakosságtól sem riadt vissza. Gyűlölték is emiatt mindenfelé. Nem szerették se a király, sem a rendek, — de azt minden józan gondolkozású ember el kellett, hogy ismerje: az ország érdekében abban az időben egyedül az ő politikája volt helyes. Mire Molière kinőtt a gyermekkorból s mint 14 éves serdülő ifjú a párisi jezsuita kollégiumba kerül, a királyság hatalma teljesen szilárd, az udvar tekintélye mindenkéféltől való s a közrend nagy általánosságban méltó lett az országnak nagyhatalmi állásához.

Hogy Richelieunek erőszakoskodásai sok embernek nem tetszettek, azt már említettük. Említsük most hozzá azt, hogy az elégedetlenek, miután több összeesküvésük vérbefojtatott, a nyílt duzzogás helyett elkezdtek nagyképüsködni. A tettetés, nagyizolás, alakoskodás napirenden volt, — hiszen az érzelmeket valahogyan csak el kellett takarni. Minden erőszakosság nagyképütséget szokott kiváltani. Franciaországnak most volt benne módja bőven. Hanem hát a mindenható miniszter mindezzel keveset törődött. Ha az emberek szívesebben bolondok, mint épeszüek, teljék kedvük benne — szokta mondani, — csak tiszteljék a törvényeket!

XIII. Lajosnak és Richelieunek ilyen erkölcsű udvarában

nőtt fel Molière, mint az egyik udvari kárpitosnak és lakáinak elsőszülött fia. Ha a szembeállítás nem volna túlmerész, azt mondhatnók, hogy a király és a kis Molière egyforma társadalmi légkörben éltek. Mert tudvalevő dolog, hogy ha a király úr, akkor a komornyikja még nagyobb úr; s ha a király csak felülről lefelé nézi az embereket, úgy a komornyikja egyenesen csak nevetséges figurát lát mindenki-ben, aki nem király vagy legalább és nem udvari komornyik. A szolgaszemélyzet mindenkor és mindenhol arisztokratább, mint maga az uraság, — persze a maga módja szerint. E szabály alól nem volt kivétel Poquelin János udvari kárpitos és komornyik — a mi Molièreünk apja — sem. A gyermek tehát udvari nevelésben részesült. Kijárván a jezsuita kollegiumot, filozofiai és jogi tanulmányokhoz látott, hogy majd mint ügyvéd egykor a közpályán ő is udvari ember lehessen, mint fog majd lenni Colbert, XIV. Lajosnak mindenható minisztere is, ki posztókereskedőnek volt a fia s 3 évvel volt idősebb a mi Molièreünknel.

Hanem, ember tervez, Isten végez. Molière az iskolából gyakran eljárógatott az olasz és spanyol vándorszínészek előadásaira; még többször Bėjarték francia szintársulatához; leggyakrabban azonban a szép Bėjart Madeleine kisasszonyhoz, az illusztris művésznőhöz. E színházi és színészbarátság hatása alatt aztán szakít tanulmányaival s apjának beleegyezése nélkül felcsap színésznek. 20 éves volt ekkor, erős, egészséges testalkatú, akinek nem volt oka félni az élettől. Hogy új életében semmi ne korlátozza, letette családi nevét is s ezentúl egyszerűen Molièrenek nevezte magát.

Az új élet nehezen indult meg s másfélévi kinlódás után azzal végződött, hogy a szintársulat felbomlott és Molière — a direktor — az adósok börtönébe került. A kezdet sikertelensége épen nem keserítette el. Kiszabadulván a hitelezők karjai közül, rövid ideig való színészkedés után újra szintársulatot alakított — a szép Madeleine persze most sem hiányzott belőle — s hátat fordítva Párisnak, vidéken próbált szerencsét. Miből állott akkor egy szintársulat? 8—10 színészből és félannyi zenészből, akik szükség esetén a karban felléptek. Az előadás-hoz kellett egy nagy terem, csűr vagy szín, amelyben a szinpad részére vagy volt pódium vagy nem. A világitást faggyúgyertya szolgáltatta, mit a színház épületére való tekintettel

csak vigyázva s akkor sem túl bőven használtak. Díszlet, kuliszák majdnem semmi. Az, amit a költészettől a hely egységének nevez, akkoriban nem volt gondot okozó nehézség, hiszen díszletek hiányában úgy sem erősen lehetett változtatni a színhelyet. S a bevétel? Hát volt efféle is, de bizony sokan nézték az előadást olyanok is, akik nem fizettek. Egyszóval: kezdetleges volt ez időben a színjátszás.

Tíz évig bolyongott Molière társulatával vidéken, mígnem 1658 őszén anyagilag is, művészet dolgában is megerősödve visszatért Párisba. A bemutatkozó előadást a Louvreban tartották. Az előadás, úgy látszik, jól volt reklámozva, mert nemcsak az akkor Párisban levő többi színtársulatok tagjai mentek el megnézni új versenytársaikat, hanem megjelent ott az udvar is élén magával a királlyal. Először Corneillenek egy tragédiáját (*Nicomède*) játszották el. Majd annak végeztével Molière a színpadról engedélyt kért a királytól arra, hogy eljátszhassák egyikét azon saját szerzésű komédiájoknak, melyekkel a vidéken némi hírnévre sikerült szert tenniök. És eljátszották „A szerelmes filozófus-t, melynek szövegét ma nem ismerjük. A bemutatkozó mindenképen jól sikerült. XIV. Lajos megengedte, hogy a fővárosban végleg megállapodjanak. Molière értett hozzá, hogy felséges urának, a napkirálynak, kegyét állandóan magához kösse. A király ezért nem is maradt hálátlan, évdíjat utalványoztatott kedves színészének, megengedte, hogy fölvehessék a király színészei címet, sőt Molière visszakapta „királyi kárpitoskomornyik“ családi rangját is.

Így biztos megélhetéshez jutván, Molière 1662 februárjában megnősült, feleségül véve régi szeretőjének lányát, a 20 évvel fiatalabb Bérart Armandeot, kitől két gyermeke született. Az a sok komédia, — számuk összesen 29 — mit párisi színingazgatóságának 14 éve alatt írt, egytől-egyig mind pompásan sikerült. Csak egy komédiája nem sikerült, a házassága. Öreg legény, 40 éves, volt esküvője napján, Armande pedig alig 20 éves. Hiában volt a sok féltékenység, hiában a sok színpadi siker, — az élet jogait követelte s a kis Armande ott szerezte az élvezeteket, ahol találta. Molière pedig egyre sorvadt. 11 évig tartott boldogtalan családi élete, melyet mellbaja mellé fejlődött gyomor- és szívbaja súlyosbítottak. Már csak színpadi sikerei tartották benne a lelket, mígnem egy szép napon azok is ki-maradtak és Jean Baptiste Poquelin Molière 1673 február 17-én,

„A képzelt beteg“-nek előadása után halálra fáradtan megszűnt élni.

Molièrenek költői munkássága két korszakra oszlik. Az első korszak, az ifjúkori próbálkozások ideje, arra a tíz évre esik, melyet pályája kezdetén vidéken töltött. Ezen időben írt műveiből mindössze négy maradt ránk: a *Bemázolt féltékenysége* (La jalousie du Barbouillé), a *Repülő orvos* (Le médecin volant), a *Szeleburdi* (L'étourdi ou les contretemps) és a *Szerelmi perpatvar* (Dépit amoureux). Az első kettő az akkoriban divatos olasz commedia dell' arte mintájára készült egy felvonásos bohózat minden önálló ötlet nélkül. A *Szeleburdi*, vagy magyárosabban: „A meggondolatlan szerelmes“ a szép Céliának története, kit holmi cigányok a vén Trufaldinnál hagytak zálogban s akit most egy nemes úrfi, Lélie, ki szeretne onnan váltani. A darabnak legsikerültebb alakja Mascarille, a hű szolga, aki a legfurfangosabb ravaszsággal igyekszik urának segíteni, de hiában, mert urának meggondolatlanságai minden szándékát meghiusítják. A *Szerelmi perpatvar*, vagy hogy megint magyárosabban fordítsuk le a címet: „A szerelmesek duzzogása“ egy teljesen valószínűtlen mese keretében két történetet olvaszt össze. Az egyik történet a férfi ruhába öltözött nő összetévesztéséből keletkezik. Ez a rész az olasz eredetinek meglehetősen hű átfordítása. A másik történet, amelytől a darab a címét is kapta s amelyet a kortársak az egész vígjátékban a legtöbbször becsültek, már több eredetiséget tartalmaz s a szerelmeseknek duzzogását igazán pompás tréfa keretében mutatja be.

Ez ifjúkori műveket nem szokás együtt emlegetni a későbbi nagy alkotásokkal. Molière valóban nem ezekben a vígjátékokban vált halhatatlanná. Azonban az irodalomtörténész nem mehet el mellettük közönyösen. Különösen két okból figyelemre méltók e művek: egyfelől megmutatják a korabeli francia komédiának átlagos minőségét, másfelől kicsiben és kezdetleges formában magukban foglalják Molièrenek összes írói sajátosságait.

Milyen volt a Molière-korabeli francia komédia? Hogy e kérdésre felelni tudjunk, vessünk egy röpke pillantást a Molière előtti francia dráma fejlődésére.

A XVI. század derekán, a francia klasszicizmus hajnalán, az irodalmi izlés az Európaszerte újraéledő renaissance hatására Franciaországban is a régi görög és római irodalmi alkotásokhoz tért vissza. Miként nálunk jóval előbb Janus Pannonius

körül, úgy Franciaországban egy félszázad múlva Ronsard, Jodelle és Du Bellay körül csoportosultak a klasszikus mintákat utánzó írók, kik magukat az ég fiastyúkjainak (La Pleiade) nevezték el. Azonban amíg nálunk a renaissance hatása nem a klasszikus ókori szellemnek, hanem csak a latin és görög nyelvnek életre keltésében s ennél fogva a nemzeti magyar nyelv helyett az idegen latin és görög nyelven való írásban mutatkozott, — a francia klasszicizmus egészen más célt tűzött maga elé s e célnak megfelelőleg poétái a francia költészetet megtöltötték egy csomó latin és görög reminiscentiával oly díszes, cicomás stílusba foglalva azt, amelyet valóban csak a tudós olvasóközönség értett s tudott élvezni. A nép ebből a különben francia nyelvű irodalomból egészen ki volt szorítva.

Igen természetes, hogy e tudós, exkluzív költészetnek a már említett polgárháborúk idején egészen el kellett tűnnie.

A klasszikusokat utánzó ezen természetellenes renaissance irodalmat először az olaszok és spanyolok tagadták meg, azok a délvidéki népek, amelyeknek komédiázó ösztöne, örökösen bohémságra, tréfára hajló lénye ez irodalmi nagyképűséget nem bírta ki sokáig kacagás nélkül. A közöttük alakult színtársulatok bejárva Európának majd minden országát, csakhamar felébresztették egy természetes, hamisítatlan emberi költészetnek a vágyát. Franciaországban már III. Henrik idejében, 1577-ben, megjelenik egy velencei trupp s amikor IV. Henrik 1600-ban eljegyzi Medici Máriát, az olasz színészek a legszívesebben látott vendégek lesznek gall földön. Az olasz és spanyol társulatok mintájára aztán francia társulatok is alakulnak, melyek olasz és spanyol mintára a klasszikus tárgyú renaissance dráma helyett az ekkor keletkezett új, romantikus drámát kezdték kultiválni. A spanyoloknál Lope de Vega, a franciáknál Hardy volt legnagyobb termékenységű írója ennek a félig klasszikus hagyományú, de már a romantikus stílusba áthajló modern drámának. Hardy hatvan év alatt mintegy 800 drámát írt. Ily nagy termékenység mellett különösebb műgondot nem kereshetünk nála. A fontos azonban nem is ez, hanem azon tény, hogy a tragédia impozáns, nagyszabású tárgyai mellett, minők pl. a Coriolanusról, Titus Andronicusról, Alcmeonról, Lucretiáról szólók, — a pásztor- és polgárregények témái és alakjai is helyet kapnak költészetében. Így vonult be a francia irodalomba a romantika szárnyai alatt a nagynevű hősök mellé egy csomó kis, névtelen ember. Fél-

század mulva e névtelen emberek Molièrenél kevésbé romantikus mesékben több józansággal kerülnek színpadra. A *Bemázolt féltékenysége* és a *Repülő orvos* még egészen romantikus dráma. Olasz vagy spanyol mesterei nem tagadhatták volna meg a velük való irodalmi rokonságot. Azonban *Szeleburdi* és a *Szerelmi perpatvar* már józanabb történetek, a való életnek valószerű képe bennük sokkal élethűbb amazokénál. Mindazonáltal ez ifjúkori drámáit Molière még forrásművekből, illetőleg képzelet után készítette. A valóságot inkább költői megsejtése, mint a való élet tanulmányozásai ismertették meg véle. Hogy úgy mondjuk, e drámákban inkább korának irodalmi ízlése, mint saját költői egyénisége tükröződik.

A szóban levő drámák mind merész compilatiók a korabeli francia, olasz és spanyol színpadnak közismert és közkedvelt drámáiból. A mese kitalálása vagy megszerkesztése Molièrenek később sem volt erős oldala. A *férjek iskolája* Terentiusnak, *Amphitryon* és *A fősvény* Plautusnak, *Szeleburdi* és a *Szerelmi perpatvar* Beltramenak, *Scapin furfangjai* Cyrano de Bergeracnak, *Az eliszi hercegnő* Moretonak, *Don Yuan* Tirso de Molinának olyan alapos felhasználását mutatja, amit a mai irodalmi terminologia valóban nagyon erős kifejezéssel bélyegez meg. Haraszi Gyula — Molièrenek egyik legalaposabb ismerője — erre vonatkozólag így írt: „Molière plagizált, minden aggály nélkül. Igen, idegen leleményből táplálkozott ő is, mint minden nagy költő; mert az igazi eredetiséget másba helyezte, mint az anyagba. Meg volt győződve arról, hogy amit valaki csinált előtte, azt mindig szabad még jobban megcsinálni, mert korántsem a darab meséje vagy egy-egy alak vagy jelenet ötlete minden, hanem igen is az eszmei tartalom és a feldolgozás művészet. Ebből a két szempontból ítélendő meg legfőképen minden költészet eredetisége, értéke, tehát a Molièré is“. (Bevezetés a Remekírók Képes Könyvtára Molière köteteihez. I. köt. XXII. 1.)

E ténynél álljunk meg egy pillanatra, mert e pontról a legjobban beláthatunk a XVII. század legnagyobb költőinek lelkébe. Az a bizonyos plagizálás nemcsak Molièrenek volt specialis sajátsága, hanem épúgy az volt Shakespearenek, és Corneillenek is. Dehát mi is a plagizálás? Más alkotásának megnevezés nélküli elfogadása. Ez kétségtelenül írói bűn. Azonban a plagizálásnak van egy olyan formája, amelyet a világirodalomnak

legelső írói szentesítettek; s ez az az írói eljárás, amelynek folyamán valaki más természetű művészi célok elérése végett vesz át szépirodalmi nyersanyagot. Mert, nemde, aminő joggal megfigyeli valaki az élő embereket s azokat regényben leírja vagy drámában színre viszi, ép oly joggal bánhat azokkal az emberekkel is, akiket nem a való életből ismert meg, hanem pl. olvasmányjaiból. Ez azon kardinális tétel, amelyre nézve napjaink esztétikai felfogása a legélesebben eltér Skakespeare, Corneille és Molière felfogásától. Mi ma az érdekes mesére vagyunk kíváncsiak; olvasmányaink és látványosságaink csak annyiban érdekelnek, amennyiben izgatni tudnak. A legnagyobb dicséret, mit ma valamely költeményről mondani tudunk, ez: milyen érdekes! Shakespeare, Corneille és Molière bizonyára így szólottak: minő természetes és minő megható! Ma azt kívánjuk a műalkotástól, hogy az képzeletünket foglalkoztassa; épen ezért a már egyszer olvasott vagy hallott históriát másodsor már unalmasnak találjuk. A klasszikus kor ellenben akár tizféle variációban is megnézte ugyanazt a mesét, mert — minden történetben annak lelkét, minden látványosságban a maradandót, minden tragédiában és minden komédiában az örök emberit kereste. A költő nagyságának mértéke előttük nem a mese kitalálásában mutatkozó eredetiség volt, hanem a minden alkalmi történésben rejlő örök emberi tulajdonságoknak a megtalálása és bemutatása. Shakespeare ép úgy, mint Corneille és Molière, a művészetben nem a szenzációt, hanem magát a művészetet tartotta valóban értékesnek és kívánatosnak. Az a mód, ahogyan Molière az örök emberi természetnek fogyatkozásait a szinpadra vitte, annyira kizárólagosan egyéni sajátága, hogy e tekintetben nem hasonlít senkire. S ha a kritikának valaha sikerülni is találna a plágiumot a ma divatos értelemben rásütni műveire s ez által komédiáinak egyes részeit kölcsönvételnek feltüntetni: — az egész mű megszerkesztésében s a dramatizált cselekménynek meglelkesítésében Molière művészetek akkor is önálló és eredeti marad. A megszerkesztés és meglelkesítés az ő költői génuszának igazi és 300 év alatt felül nem mult erőssége.

Az a 10 év, mit társulatával vidéken töltött, a legnagyobb iskolát volt Molière. A vidék minden időben visszhangja volt a nagyvárosi élet lármájának. A fővárosi államférfiakból és közéleti kapacitásokból minden kis városban élt egy-egy másolat, aki kicsinyben utánozta nagy mintaképét. A város híres

orvosai falun nagyképű kuruzslók ; a fukar pénzügyminiszter falun rövidlátó uzsorás. És így tovább. Molière egy sereg olyan emberrel ismerkedett meg vidéki vándorlásai közben, akik akaratuk ellenére a legnagyobb komédiásai voltak e földi életnek, — persze anélkül, hogy ezt tudták volna.

Párisba való visszatéréseivel Molière költői fejlődésében új korszak kezdődött : a nagy alkotások kora.

Páris, mint a történeti események ismertetésénél láttuk, ez időben kezdett az állam lelke lenni. Ide gyült össze minden érzés és minden gondolat, mi az államot érdekelte. Kinek személyében az országnak minden dolga összpontosult, az maga volt a király. Olyan volt ekkor a főváros, mint egy nagy orsó, amely a király ujjainak pörgetése szerint forgott. A király pedig azt akarta, hogy az irodalomban is, miként a társadalomban, új rend legyen, a rendnek élén pedig olyan intézmény álljon, amely kötelezőleg szabja meg a rendnek formáit. Ez a királyi akarat teremtette meg a Francia Akadémiát, melynek legfőbb célja — Richelieu bibornok kívánságára — a francia irodalmi és köznyelvnek megtisztítása volt „azoktól a foltoktól, amelyek a nép szájából, a paloták csöcselékétől, az udvari cselszövény tisztátalanságaiból, a tudatlan udvaroncok ferde szokásaiból, a rossz írók visszaéléseiből vagy rossz papok beszédeiből ragadtak rá”. Az akadémiának a mindenható miniszter által pártolt e törekvése egy új beszédstílust teremtett meg, amelyet a franciák a magyarra lefordíthatatlan *préciosité* szóval jelöltek meg. Ez a természetes beszédmódnak olyan cicomás dagályosságát jelentette, amelyik az álszeméremnek féltékenységével került minden nem szalonképes szót és kifejezést. Női lábakról illetlenségnek tartották beszélni, hát azt mondták, hogy „kedves szenvedők” ; a paróka sem szép szó, hát ezzel helyettesítették : „aggok ifjúsága”. S hogy abban az örök ifjúságra vágyó korban ne bántsák a vénülő öregeket, az őszhajszálakat kiméletesen „szerelmi nyugták”-nak titulálták.

A *préciosité* nyelvét első sorban a főúri szalónok beszéltek. Különösen Rambouillet marquísne szalónja volt híres diszkrétan nyegle beszédmodoráról. Később e *préciosité*nek megfelelő szalón-erkölcs kapott lábra, mit főleg a szellemesen ábrándozó flirtölés jellemezett. A szalónok erkölcsse nem maradt csupán a főúri palotákban, hanem onnan kilépve, első sorban is a színpadot kívánta megreformálni. Chapelain 1630-ban köz-

hírré tette a hármasságokról való hírhedt elméletét, melynek értelmében minden drámának az elképzelt valóságban egyetlen helyen 24 óra alatt egységes cselekmény keretében kellett megtörténnie. Ez az elmélet is — melyet Chapelain Aristoteles nevéhez fűzött, pedig a valóságban ahhoz Aristotelesnek nem volt semmi köze — egyike volt a preciosité tulzásainak s arra való akart lenni, hogy rendet teremtsen a tehetségtelen írók kezében szétfolyó cselekményü, lehetetlen időtartamú és a színszerűséggel nem törődő drámairodalomban.

És most képzeljük el, hogy egy szép őszi napon Molière szintársulatával együtt beállít Párisba s a falusi jó egészségtől szinte kicsattanó kedélye, természetes modora egyszerre körülvéve találja magát a preciosité furcsaságaival. Lehetetlen volna ki nem találunk, hogy fog e furcsaságokra valami megjegyzést tenni. Tett is, mégpedig molièrei módon. „A pórul járt negédek” (Les précieuses ridicules) címen megírt egy egyfelvonásos pompás vígjátékot erről a furcsa précieuse világról, melyben egy becsületes polgárembernek nagyzó, kényeskedő lánya és unokahuga igazán szellemes ötlettel járt pórul: két úri inas ügyesen utánozván hóbortos nyegleségüket, már majdnem egészen elcsavarta Kató és Magdus fejét, mikor uraik — a kikoszorózott kérők, megjelennek, leleplezik a gézengúz inasokat s rendőrökkel húzadják le róluk úri öltönyüket. Mily nagyszerű komikum van abban a jelenetben, amelyben az egy ingre vetkőztetett szolgálót La Grange, a kikoszorózott kérés így traktálja a szegyéntől piruló lányoknak: „S most, hölgyeim, így, amint vannak, ha tetszik s amíg tetszik, folytathatják velök nyájaszkodásaikat. Teljes szabadságukra hagyjuk önöket e részben s szavunkat adjuk, én és barátom, hogy épen nem leszünk féltékenyek”. Mily jóízű és találó az egyik szolgálót, Mascarillenek is a megjegyzése, mikor egy ingével faképnél maradván, így sóhajt fel: „Keressük másfelé szerencsénket. Látom, itt csak a ruhát tisztelik s a meztelen erénynek nincs becsülete!” E vígjátékban nem volt senkinek privátszemélye pellengérré állítva, tehát általa nem érezhette sértve magát senki, és mégis mindenki igazat kellett, hogy adjon az apának, aki a botrány végén így dorgálta meg méltán megszegyenyült lányait: „Nem tudom, semmirekellők, mi tart vissza, hogy veletek is ne így bánjak. Világ szájára adtatok, nevetség és gúny tárgyává tetettek s csupán nagyzó kényeskedések által. Menjete, buj-

jatok el, semmirekellők. Titeket pedig, kik mind e bolond és nevetséges negédességnek szerzői vagytok, henye lelkek kárhozatos mulatságai, valamennyi újság, regény, vers van a világon, vigyen el az ördög“. A komédia hatása páratlan volt. Mindenki tapsolt a merész költőnek, aki párisi első fellépésekor elég bátor volt kipukkantani a préciosité szappanbuborékját.

Molière pedig hasonló bátorsággal folytatta az emberi gyarlóságnak nevetségessé tételét.

Előbb csak azon félszepségeket vitte szinpadra, amelyek ugyan kisebb-nagyobb mértékben mindnyájunkban megvannak, de amelyek mégis annyira egyéni gyarlóságok, hogy nem nevezhetők társadalmi fonáságoknak. *Sganarelle*-ben (*Sganarelle ou le cocu imaginaire*) a féltékenységet; az *Alkalmatlankodókban* (*Les Fâcheux*) a mindenkinek terhére levő tolakodót; a *Férjek iskolájában* (*L'École des maris*) azon agglegényeket vitte szinpadra, kik úgy akarták ártatlanságban felnevelni a rájuk bízott leánygyermeket, hogy elzárták a külvilágtól; a *Nők iskolája* (*L'École des femmes*) a feleségnevelést; a *Kénytelen házasság* (*Le mariage forcé*) a családi előítéletek által akadályozott férjhezadásnak kikényszerítését; az *Eliszi hercegnő* (*La princesse d'Élide*) a házasság nevetséges formaságait; *Tartuffe* az álszentelkedő csalót; *Don Yuan* a hit által féken nem tartott kéjencet; a *Fösvény* (*L'Avare*) az uzsoráskodó rövidlátó zsugorit tette nevetségessé.

Ezekben a vigjátékokban Molière azt mutatta meg, hogy gyarlóságánál fogva milyen nevetséges figura az ember. Shakespeare drámáiban a gyarlóság egyúttal bűn is. Molièrenek a bűnhöz nincsen semmi köze. Azt ő nem állította egyetlen alakjáról sem, hogy azok bűnösök, sem pedig azt nem mondotta, hogy az a cselekmény, amelyet elkövetnek, bűn, minek elmaradhatatlan következménye a bűnhődés. Ilyen okoskodásnak csak tragédiában van helye, hol meg kell okolni a történetnek fejlődő alakulásait. Szerkezet szerint épen abban különbözik a molièrei komédia Shakespeare drámáitól, hogy benne a cselekmény nem fejlődik s ennek megfelelőleg a szereplők egyénisége sem alakul. Amikor a függöny felgördül s a színjáték megkezdődik: minden alak nagykorú, határozott jellemű s az a történet is, amely le fog játszódni, annyira ki van már alakulva, hogy csak a kibonyolódás van még hátra belőle. Az, ami a szinpadon történik, egyik szereplőnek a jellemét sem

tudja, de nem is akarja, megváltoztatni. Az ilyen drámát álló cselekményű drámának mondjuk, szemben a fejlődő és fejlesztő cselekményű drámával.

Ebben az álló, változatlan lényegű cselekményben van a molièrei komikum magva. Ha a cselekmény fejlődik — miként a tragédiában — s vele együtt nőnek a jellemek, akkor látunk kell mindazon hatásokat, amelyek a jellemeket alakítják. Már most, ha valamelyik jellem a cselekvés folyamán megbotlik, botlása nem kacagtat meg, hanem ellenkezőleg, meghat és részvétre indít, mert gyarlóságát azon körülmények fogyatékoságának tudjuk be, amelyek miatt neki szenvednie kell. Ellenben az álló cselekményű drámában nem ismervén a jellemfejlesztő körülményeket, azokkal nem is törődünk. Itt mindenki saját személyében felelős tetteiért. Ha sikerül szándéka, tapsolunk rajta; ha pórul jár, nevetünk felsülésén anélkül, hogy sikertelenségét valamely bűne vagy bűnös botlása bűnhődésének tartanók.

Hét évvel halála előtt, tehát épen költői pályájának derekán, Molière társadalmi vígjátékokat kezdett írni. Vagyis többé nem egyes emberi gyarlóságokat, hanem a társadalomnak, a társas életnek fonákságait vitte színpadra. Az átmenetet az előbbi komédiáktól ez utóbbiakra az orvosok nevetségessé tételéről való néhány komédiája képezte, mint — az ifjúkori *Repülő orvos*-tól eltekintve — a *Szerelem, mint orvos* (*L'amour médecin*) és az *Akarata ellen orvos* (*Médecin malgré lui*). E témához később ismételten visszatért, sőt utolsó s talán leg-sikerültebb vígjátékát, *A képzelt beteg*-et is épen az orvosok kifigurázásáról írta.

Társadalmi vígjátékait Molière a *Misanthrop*-pal kezdi, melyben a társadalomnak udvariassági formuláit s divatbeli furcsaságait tette nevetségessé. *Dandin György* az érdekházasságból keletkező családi boldogtalanságnak a tükre. *Pourceaugnac úr* a szülőkörű vidéki nemeseknek a szemképrázató nagyvárosban való boldogtalankodásairól szól. *Gavallér kérők* (*Les amants magnifiques*) a babonát mutatja be. A *Polgár, mint főnemes* (*Bourgeois gentilhomme*) az erején felül felfelé kapaszkodó úrhatnám polgárok képe. *Scapin furfangjai* (*Les fourberies de Scapin*) viszont a szolgaszemélyzet alacsony tréfáinak játékszerévé süllyedt polgárságnak a rajza. *D'Escarbagnas grófné* a meggazdagodott parvenük szemtelen ségei

mutatja be. A *Tudós nők* (Femmes savantes), amely a préciosité újabb kifigurázása, a szellemeskedés mániájának a családi életre való veszedelmeit tárgyalja. Végül a *Képzelt beteg* (Malade imaginaire) széles és mély tónusú képben az orvostudomány mindentudó képességeinek kétségbevonása után a haláltól való oknélküli félelmet gúnyolja ki.

A megnevezett komédiák Molièrenek legsikerültebb művei, melyeken kívül még egy csomó kisebb jelentőségű művet írt. Nagy komédiái a modern naturalista drámának megteremtői. Shakespeare és Corneille heróikus drámákat írtak, melyekben az ember felsőbbrendű lény. Molièrenél mindenki olyan, mint a hétköznapi életben. Az angol költő az emberi gyarlóságok fölött áll s onnan néz le a földi eltévelyedésekre; ezért oly mély minden drámája. Molière ez eszményi magaslatot nem ismeri. Ő egy színvonalon áll azokkal a gyarló emberekkel, kiket színpadra vitt, épen ezért a cselekvéseknek csak szélességét, de nem egyszersmind mélységeit is látta. *Tartuffe* vagy *A fősvény* s méginkább a *Képzelt beteg* meséje a tragédia komorságát rejti magában. Shakespeare szédítő lélekszakadékokat láttatott volna meg bennük. Molière efélével nem törődött. Hogy mi minden rejlik a lélek mélyén, az őt nem érdekelte. Megelégedett annyival, amennyi az emberből cselekedeteiben nyilatkozik. Azzal sem foglalkozott, hogy erkölcsös-e vagy erkölcstelen az a tett, amit valamelyik alakja véghez vitt. Mint mondtuk, ő nem keresett a történetek előtt vagy a történetek mögött semmit. Megelégedett azzal, hogy tükröt tartott kortásai elé s azt mondotta nekik: nézzétek, ilyenek vagytok ti s bennetek ilyen az ember. E természetes tárgyilagossága volt művészetének titka. Ez tette alkotásait széppé, örökbecsűvé. A gondolkozni, az okokat és következményeket fürkészni szerető közönség Shakespearet nézze meg; kutató ösztöne a britt óriás világában fog kielégülését találni. De aki belefáradt értelmének örökös detektivkedésébe, aki lelkét pihentetni akarja, — az minden időben Molièrehez fog visszatérni. Ő az emberiségnek legnemesebb pihentetője és szórakoztatója. Ez legfőbb érdeme.

Az életnek művészi ábrázolásában Shakespeare, Molière és Flaubert három önálló típust jelölnek meg. Köztük Shakespeare az első; ő a költő, akinek megadatott lelkébe látni az életnek s ami ennél jóval több, megadatott egy szebb, töké-

letesebb életet megéreztetni drámai művészetével. Flaubert a stílusnak volt nagymestere. Ő a művészetnek bódító illatával árasztotta el a földi sorsnak levegőjét. Kik regényeiben élnek, mind szájalomra méltó teremtések. De az a művészi légkör, az a társadalom, amelyben élnek, olyan, mint a bódító illat, mely bár mérges, de elkábító s hatásának idején gyönyört okoz. Hozzájuk mérve Molière nem költő. Az ő művészete nem a képzelet csapongásaiból táplálkozott. Ő a tipikus nyárs-polgár, századának s minden időnek józan esze, aki nem bajlódik az álmoknak illatos világával. Egy jóízű kacagást a földi élet fonásáigain többre becsült a legragyogóbb álomnál. Ez a csupa józanság telve a legnemesebb érzésekkel. Irtózik a gondtól, mely az embert körülményeihez láncolja. A *Szerelem, mint orvos*-nak harmadik közjátékában a megszemélyesített „vigjáték” így énekelt:

Ki búját feledni vágyik,
Mely ködként szívére hull
És jókedv gyökerén is
Rágcsál szakadatlanúl:
Hippokratest hagyja el
És körünk keresse fel!

Mire a „Vigjáték”, „Tánc” és „Zene” hármában így válaszolnak:

Nélkülünk az emberek
Búba merülnének;
Mi vagyunk orvosaik,
Tánc, zene és ének.

Valóban, ez volt Molière: orvosa a búba, gondba merült emberiségnek. Áldassék is érette emlékezete!

Dr. Borbély István.

SZÉKELY NYELV ÉS SZÉKELY EREDET.

A Erdélyi Irodalmi Szemle II. évfolyamának 107. lapján Dr. Erdélyi Lajos székely tájszavakat vet egybe nyugati magyar megfelelőikkel, s arra az eredményre jut, hogy — mint az udvarhelymegyei hangtani sajátságok is — ezek „sem véletlen egyezések“, hanem „egykori megvolt és feltehető érdekes közösségek.“ Egyszóval a székely és dunántúli közösséget iparkodik kimutatni, mert „a székelység eredetének kérdésében fontos a székely nyelvjárások anyagának egybevetése is a többi magyar nyelvjárásokéval.“

Ezt a megállapítást én helyesnek ismerem el. Mindenesetre az az első feladatunk, hogy a székely nyelvjárásokat egybevevessük a többi magyar nyelvjárással, mert csak úgy ítélhetjük meg egymáshoz való viszonyukat. De ez az egybevetés nem lehet részleges és nem lehet egyoldalú. A székely nyelvjárások együvértartozása kétségtelenül meg van állapítva. Nem hasonlíthatom tehát össze pl. az udvarhelyi nyelvjárást egymagában a nyugati nyelvjárásokkal, hanem a székely nyelvjárásokat kell összehasonlítanom a nyugati nyelvjárásokkal. A székelységben több, különböző nyelvjárás van. Vannak benne *ë-ző* és *ö-ző* nyelvjárások. Kicsiben szinte úgy ágaznak el ezek, mint a nagymagyar nyelvjárások. Egyik-másik kutatónk éppen ezért azt vélte, hogy a székelység különböző magyar vidékek telepeseiből alakult ki. Ámde ez a föltevés — úgy általánosságban — aligha állhat meg. Hiszen testvér-nyelveinknek is éppen ez a nagy dialektus — tagoltság egyik fő jellemvonásuk. A lapp, a zürjén, a vogul-osztják — kétségtelen egysége mellett is, — a nyelvjárásoknak egész seregével dicsekedhetik. Álljon itt egy példa arra vonatkozólag, hogy mit értek részleges egybevetés alatt. A vog. *säm-tal* és a lapp *calme-tes* (szó-szerint: „szem-etlen“) nem bizonyíthatja azt, hogy a lapp közelebbi rokona a vogulnak, mint a magyar, aki ma erre a fogalomra a *vak* szót használja. Ha tehát az udvarhelyi *pocita* a keleti székely-

ségben nem használatos, hanem *radina* járatos helyette, míg ellenben a dunántúli nyelvjárásban megtalálható, az nem bizonyíthatja azt, hogy az udvarhelyi székelység nem egy töről hajtott a háromszékivel, sem azt, hogy az udvarhelyi a dunántúlihoz áll közelebb. Az udvarhelyi *orr*, *ór* a keleti székelységben *arr*, de pl. a kisküküllei nyelvjárásban is *arr*, mely már nem tartozik a székelységhez, mint az udvarhelyi nyelvjárás; nem is szólva arról, hogy nemcsak a dunántúli nyelvjárásokban, hanem jóformán az egész magyarságban s a köznyelvben is az udvarhelyi *orr*, *ór* használatos. Épp így az *iratos* a tiszántúli nyelvjárásban is megvan, nem is szólva a *bizony*, *bizafélékről*, melyek szerte az egész magyarságban közönségesek. Ilyen a *mián* is. Az udvarhelyi és palóc *ortás* „írtás” sem bizonyíthatja azt, hogy az udvarhelyi székely: palóc s nem a háromszékinek édes testvére, a székelykeresztúri és kiskunhalasi *ő-ző fölébredők* pedig még kevésbé azt, hogy a keresztúri székely — kún, aminthogy a szögedi magyar sem — kún, de nem is — székőj.

Hogy a *had*, *hadak útja*, *gyepü* szavak nemcsak a székelységben, hanem a magyarság nagy részében, sőt az Árpád-kori magyar nyelvben is feltalálhatók, az csak természetes, hiszen a székelyek is magyarul beszéltek már az Árpádok korában, s a többi magyarsággal együtt ők is megőrizhették ezeket az ősi szavakat. Ha a kúnok és palócok, ezek a *magyarrá lett* törzsek, máig fenntartották őket, akkor miért ne használhatnák a székelyek is.

De egyoldalú sem lehet az egybevetés. Nem elég a hang-és nyelv-anyag egyezéseit összegyűjteni, hanem a jellemző különbségek megállapítása itt a fő. Azt kell megvizsgálni, ami az udvarhelyi és keleti székelységben közös, s ami a nyugati nyelvjárásokban különböző. Hogy pl. *ő-zést* a nyugati nyelvjárásokban is találunk, az még nem elegendő kritérium, mert pl. a *lú*, *kű*, *szíp-félék* a székelységben nem járatosak, ellenben a nyugati nyelvjárásokban épp úgy divatoznak, akárcsak Debrecenben. A szóvégeken tapasztalható zártabb hangszínezet, mint pl. *magos*, *házakot* stb. igaz, megvan a székelységben is, egyaránt, csakhogy ez más nyelvjárásainkban is fellelhető, ellenben a dunántúli *lábo-félék*, hol a zártabb hangszint következetesen nyiltabb *á-s* szótag előzi meg, a székelységben nem járatosak. A rövid *á* magánhangzó is föltalálható a székely

nyelvjárásokban, mint a palóc nyelvjárásban is, de csak hosszú á-s szótag előtt; *ápám, kálápál* stb. ellenben a palóc náccságá-félék a székelységben ismeretlenek (szék. *nagysága*).

Nem elég egyes hangtani jelenségeket összehasonlítani, vagy „nehány udvarhelymegyei tájszót” egybevetni, ha helytálló eredményt akarunk elérni. Több kell ennél! Ennek legekelátásabb bizonyítéka az a tapasztalati tény, hogy a dunántúlit nem mindenki ismeri föl, ellenben a székelyt mindenki, mert a legjellegzetesebb magyar nyelvjárás. Ha valakinek a beszédében pl. csak ezeket hallom is: *füttő, ahajt, jó szüvel, most mene el, nem kívántatik*, ez a székelyt rögtön elárulja, még akkor is, ha egyikük, vagy másikuk itt, vagy amott többé-kevébbé hasonló formában föllelhető volna is; de így együtt és az egész székelységben elterjedve mégis csak székely sajátosság. Ahogy például az erdélyi magyar írók is elárulják az efféle erdélyiességek: *a tegnap, a végén* (végre), *erősen szép, el kell menjek* stb. S nincs talán különbség a székely és az alföldi magyar beszédben? Szék. *vége neked*, alf. *véged van*; szék. *szereti táncolni*, alf. *szeret táncolni*; szék. *apjához üt*, alf. *apjára üt*; szék. *ez nem jár*, alf. *nem járja*; szék. *én egyet se*, alf. *nem én!* stb. Vagy talán nem sajátosan székely jellemvona, ha azt hallom, hogy „*a tük házatok és ahajt vagyon?*” Földijének vallaná-e Mikes Dugonicsot?

Ne zavarjuk tehát össze azt, ami tiszta! A dr. Erdélyi Lajos tájszavainak nagyrésze az egész magyarságban ismeretes, már pedig jellegzetes székely tájszavak lehetnek csak irányadók s ezek nagyrésze nem olyan. Különbö is nem a szóanyag a fő, hanem a szerkezet, a felfogás. S noha végül a vitás tájszavak nagyrésze a keleti székelységben is megvan, mindamellett az sem volna döntő bizonyíték, ha egyik-másik a keleti székelységben nem volna föltalálható, mintahogy például a két egy-testvér nyelv: a zürjén és a magyar nem szünne meg közeli rokon lenni azért, mert pl. a zürjén még ma is azt mondja, hogy *pel'-töm* „fületlen”, míg a magyar, aki valamikor minden kétséget kizáróan szintén úgy mondta, ma a *süket* szót használja helyette. Ha tehát a székely magyarrá lett törzs is, természetesen akkor is van benne magyarság; hiszen együtt élt a magyarral s úgy lett ő is azzá. Mikor aztán ő maga már magyar „székely” volt, akkor meg ő olvaszthatott magába netáni más telepeseket, akik viszont „székelyekké” lettek. A székely nyelvjárás egységéhez azonban nem férhet semmi kétség.

Steuer János

A XVII. SZÁZADBELI ERDÉLYI REFORMÁTUS PÜSPÖKÖK EZEN CÍMÉRŐL: „ORTHODOXUS OLÁHOK PÜSPÖKE.“

A XVII. század erdélyi református püspökei 1634. óta az „orthodoxus oláhok püspöke“ címet is viselik.¹ Ismeretes ugyanis Erdély multjából, hogy a protestáns fejedelmek az erdélyi románságot is meg akarták nyerni a református vallás számára. Tervük ugyan nem sikerült, de törekvéseik a románság számára rendkívül nagy eredményeket termeltek: lerakták a román irodalom és nemzeti öntudat alapjait. Barițiu György (1812—1893), a román szellemi élet egyik legkiválóbb egyénisége, az erdélyi román ujságírás megalapítója, a Román Akadémia s az Astra elnöke, a reformációnak a román szellemi életre gyakorolt kedvező hatását a következőkben foglalta össze: „A románoknak pedig megnyíltak a szemei s látták, hogy az ő nyelvük is írható és művelhető, hogy nincs már semmi szükségük a szláv nyelvre, amelynek durva igája alatt éjjeli sötétségben éltek annyi századon át“.²

De miért vette fel a református püspök éppen 1634-ben ezt az új címet. Nézetem szerint a következő okból:

1628. óta az angol Dury (Duräus) János azon buzgólkodott, hogy az összes protestáns egyházak egyesüljenek. 1633-ban Angliából Németországba jött s a következő évi frankfurti (a/M.) konventen sikerült is bizonyos megegyezéseket létesítenie. Dury legtekintélyesebb támogatói Oxensierna, a híres svéd kancellár és Rhoe Tamás, a jeles angol diplomata voltak.

A mozgalom vezetői Erdélynek igen nevezetes szerepet szántak. Az erdélyiek már 1634. február 7-én készen állottak a kedvező válasszal s javaslatuk szerint az egybehívandó nagy unió-gyűlésre az angol király hívta volna meg a református, a dán király pedig a lutheránus urlakodókat.³

A mozgalom ezen pontján, ennek a javaslatnak ez évében vette fel a nagytudományú, törhetetlen akaraterejű Geleji Katona István református püspök az „orthodoxus oláhok püspöke“ címet, még pedig ezért, hogy a hivatalos református Erdély vallásilag egységesebben vehessen részt a küszöbön álló tárgyalásokon.

Dr. Bitay Árpád.

¹ Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. (Bpest, 1904.) II., 171.

² Gh. Barițiu: Catechismul calvinesc (Sibiu 1879.) p. 84.

³ Pokoly II., 123—126.; Dury (Duräus)-ról l. Kirchliches Handlexikon (Freiburg i. Br. 1907.) I., 1297.

Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.

V. közlemény.

— *Mit akar a katolikus Népszövetség?* Beszéd vázlat a vidéki togozatok alakuló üléseire (Kolozsvár 1922). 8-r. 8 l. Sze Bonavent. kny.

Molnár Miklós. A vallás. Trg.-Mureş—Marosvásárhely 1920. K. 8-r. 114 l. Grün Sámuel kny.

Molnár Miklós. A bűnbánat szentsége. Trg.-Mureş—Marosvásárhely 1921. K. 8-r. 24 l. Nagy Samu kny.

Molnár Miklós. A jegyesek kátéja. Trg.-Mureş—Marosvásárhely 1921. K. 8-r. 24 l. Nagy Samu kny.

Molnár Miklós. Az oltáriszentség. Cluj—Kolozsvár 1924. K. 8-r. 30 l. Szent Bonaventura kny. (A Katolikus Világ könyvei 2. f.)

Monay Ferenc dr. O. M. Conv. Kis imakönyv. Dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök előszavával. Arad 1921. K. 8-r. 128 l. „Vasárnap” kiadása. Réthy kny.

Musnai László. Életnek beszéde. Amint az hirdetteit a tekei ref. egyházban. Turda—Torda 1923. 8-r. 157 l. Fűssy József kny.

Némethy Gyula dr. Eskető intelem, melyet Némethy Irén és Timár József egybekelése alkalmával mondott a kolozsvári Szent Mihály templomban 1923. december 1-én. Oradea-Mare—Nagyvárad 1923. 8-r. 4 sztl. l. Szent László kny. rt.

Orbán János. A lélek útján. Nyolc konferencia. Szerző kiadása. Cristur—Székelykeresztúr 1923. 8-r. 102 l. Hermann József kny.

Orbán Lajos. Predikátor. Egyházi beszédek. Irta: — unitárius lelkész. Cristur—Székelykeresztúr 1922. 8-r. 64 l. Hermann József kny.

P. Özséb. Páduai Szent Antal kis imakönyve. Oradea-Mare—Nagyvárad 1924. K. 8-r. 144 l. Órszem könyvker. kiadása. Szt. Lászlók ny. rt.

Pálur István. Karácsonyi gondolatok. A szegény gyermekek karácsonyfájára. Arad (1924). 16-r. 14 l. Reclam kny.

Páris Lajos. A luteránizmus lényege bőjti elmélkedések keretében Arad (1923). 8-r. 14 l. Reclam kny.

Pázmány Péter kisebb imádságos könyve. Kolozsvár 1924. 16-r. 175 l. Szt Bonaventura kiadása és kny.

— *Református egyházi énekeskönyv* az erdélyi ref. egyházkerület használatára. Erd. Ref. Egyházkerület hivatalos kiadványa. Cluj—Kolozsvár 1923. 8 r. XVI + 376 l. Minerva rt.

Rédei Károly. A harangok. Szabad előadás. (Nagykároly 1923). 8-r. 7 l. Kölcsey kny.

Szuszai Antal. Kalauz a krisztusi életre. Kézikönyv a középiskolák VI. osztálya és olvasókönyv a művelt közönség számára. II-ik kiadás. Cluj—Kolozsvár 1924. 8 r. 321 l. Szent Bonaventura kny.

Tárkányi B. József. Leiki Manna. Imádságos és énekeskönyv a ker. katolikus ifjúság számára. Szerkeszté: — egri főegyházmegyei áldozópap. Oradea-Mare—Nagyvárad 1923. K. 8-r. 352 l. Órszem könyvkereskedés kiadása. Szent László kny. rt.

Tersztyánszky Sándor. Templomi énekek a kath. ifjúság számára. Brassó, 1922. 8-r. 20 l. Antal T. kny.

P. Trefán Leonárd. Szerafi kalauz az égbe vezető úton. Szent Ferenc harmadik rendjének világban élő tagjai és a keresztény tökéletességre törekvő lelkek számára szerkesztette: — O. F. M. áldozópap és a Szent Ferenc Hírnöke szerkesztője. Kolozsvár 1919. K. 8 r. 656 l. Szent Bonaventura kny.

P. Trefán Leonárd. Fohászok Jézus legszentebb szívének tisztele-
tére. Összeállította: — Szentferenc-
rendi áldozópap, „A Hírnök“ szer-
kesztője. Kolozsvár 1924. 16-r. 30
l. Szent Bonaventura kny.

Truppel Győző. Az ember fia.
Cluj-Kolozsvár 1920. 8-r. 20 l. „Uj
Világ“ kny.

— *Új énekek* az erdélyi magyar
prot. vasárnapi iskolás gyermekek
számára. Cluj—Kolozsvár 1924. 8-r.
48 l. Kiadja az Evangéliumi Mun-
kások Erdélyi Szövetsége. Gutenberg
kny.

— *Unitárius énekeskönyv.* A ma-
gyar unitárius egyház kiadása. Cluj—
Kolozsvár 1924. 8-r. 239 l. Mi-
nerva rt.

Vásárhelyi Boldizsár. Isten
fiának dicsőítése. Három egyházi be-
széd. Irta: — kolozsvár-belvárosi
ref. lelkész. Cluj—Kolozsvár (1922.)
8-r. 21 l. Minerva rt.

Vásárhelyi János. Lelki vigasz.
Imák és szét ígék beteg testvéreink
vigasztalására és hitben való meg-
erősítésére. Cluj—Kolozsvár (é. n.)
8-r. 8 l. Studio kny. (Az Evangé-
liumi Missió Traktátusai I. sor. 3. sz.)

Veress Ernő. Erdélyi imádsá-
gokönyv. Brassó 1919. K. 8-r. 340 l. (Kny?)

Veress Ernő. Erdélyi imádsá-
gokönyv. II. átdolgozott és bővített
kiadás. Brassó 1923. K. 8-r. 432 l.
Erzsébet kny. rt. Dicsőszentmárton.

Veress Ernő. Keresztúti ájta-
tosság. Brassó 1919. K. 8-r. 11 l.
Égető Testvérek kny.

Veress Ernő. Diákmissén. Brassó
1920. K. 8-r. 11 l. Antal Testvé-
rek kny.

(**Veress Ernő.**) A tevékeny szere-
tet. Kivonat a Regnum Marianum
Egyesület által kiadott Mária Kon-
gregáció Vezérkönyvből. Brassó 1920.
8-r. 40 l. Antal Testvérek kny.

Veress Ernő. Szentóra nyilvá-
vános és magán szentségimádásra.
III. kiadás. Brassó 1922. K. 8-r.
32 l. Antal Testvérek kny. (A II.
kiadás 1918-ban jelent meg.)

— *2 miért? 9 mert!* Cluj—Ko-
lozsvár (1924.) 8-r. 6 l. Evange-
liumi Missió kiadása. Gutenberg kny.

b) Fordítások.

— *A kívánatos kormányzat.* Cluj-
Kolozsvár 1924. 8-r. 61 l. Viața ki-
adása és kny.

Barnes Lawrence. A. E. M. A.
Hogyha Jézus nálam lagnék. Fordí-
totta: *Dr. K. Tompa* Arthur. Cluj-
Kolozsvár (é. n.) K. 8-r. 15 l. Gu-
tenberg kny. (Az Evangéliumi Mis-
sió Traktátusai II. sor. 1. sz.)

P. Hockenmaier Fructuosus.
A bűnbánat útja. — bajor ferenc-
rendi szerzetes német eredetijének
tizedik kiadása után szerző engedé-
lyével fordította: *Dr. P. Biró Lő-
rinc* szentferencrendi áldozópap. Ko-
lozsvár 1919. 8-r. 669 l. Szent Bo-
naventura kny.

Imle F. dr. És most menj! Isten
oltalmában járj! Az életre való ta-
nácsok fiatal lányok számára. Né-
met nyelven írta: — Magyar nyelvre
fordította: *Mellau István.* Egyházi
jövőhagyással. Nagyvárad 1922. K.
8-r. 71 l. Szent László kny. rt.

— *Jézus Krisztus evangéliuma
Máté szerint.* Az Egyház hiteles
szövege, a Vulgata alapján feldol-
gozta és magyarázatokkal ellátta a
„Katholikus Világ“ szerkesztőbizott-
sága. Cluj—Kolozsvár 1923. K. 8-r.
118 l. Szent Bonaventura kny.

— *Miért van nyomorúság a vi-
lágban?* Az orvosszer. Cluj 1924.
8-r. 60 l. Kiadja: a Nemzetközi
Bibliatanulók Egyesülete. Tip. Viața

Moser, E. 20 igazság, amit min-
denkinek tudnia kell. — nyomán.

Cluj—Kolozsvár (é. n.) 8-r. 1 sztl. l. Studio kny. (Az Evangéliumi Missió Traktátusai I. sor. 1. sz.)

Russel C. T. A teremtés története. (A világ teremtése). Cluj 1924. 8-r. 56 l. Viața kiadása és kny.

Russel C. T. Mit mond a biblia a pokolról? Cluj—Kolozsvár 1924. 8-r. 114 l. Kiadja: a Bibliatanulmányozók Egyesülete. (Viața kny.)

Schilgen Hardy. Katholikus házások könyve. Magyarra átdolgozta: Szász József. Cluj-Kolozsvár 1924. K. 8-r. 40 l. Szent Bonaventura kny. (A Katholikus Világ Könyvei 6. f.)

— *Szemelvények a talmudból.* (Összeállította): Lukács Zoltán. Satu-Mare—Szatmár 1923. K. 8 r. 82 l. Szabadsajtó kny. rt. (Zsidó Renaissance Könyvtár. Szerk.: Lukács Zoltán. I—III. sz.)

— *Tíz napi lelki magány a szent kereszt tövében* Ismeretlen szerző után latinból fordította: P. Kiss Arisztid szentferencendi áldozópap. Hetedik kiadás. Kolozsvár 1919. K. 8-r. 132 l. Szent Bonaventura kny.

White, E. G. Keresztényi mértékletesség. Első magyar kiadás. Bukarest 1923. 8-r. 92 l. Kiadják a hetednapos adventisták a „Reformmozgalomban.” Sonnenfeld A. rt. kny. Nagyvárad.

V. Jogi irodalom.

(Jog- és államtudomány. Politika.)

Adler Nándor dr. Bankok, kereskedelmi és ipari részvénytársaságok adója az 1923. február 23-iki új adótörvény alapján. Cluj 1923. 8-r. 35 l. Tip. Bernát.

Balogh Arthur dr. — Szeghő mre dr. Románia új alkotmánya. Fordították és magyarázatokkal el-

látták. Kolozsvár 1923. 8-r. 114 l. Concordia kny. kiadása és nyom.

Bernády György dr. Nyitlivel. Marosvásárhely 1920. 8-r. 56 l. Kosmos kny. rt.

Békás Győző dr. A szövetséges és társult hatalmak és Magyarország között Trianonban 1920 június hó 4 én létrejött békeszerződés. Kommentárral ellátta: — Cluj-Kolozsvár 1921. 8-r. 272 l. Lapkiadó rt. kiadása és nyom.

— *Fizetési adó-táblázatok az új adótörvény alapján.* (Tablouri pentru dare de salar). Összeállította és kiadja a târgu-muresi Magyar Iparos Egyesület. Târgu-Mures (1923) 4 r. 16 l. Tip. Benkő.

Gaál Endre dr. A csikmegyei volt székely-határőrezredek alkotott községek székely lakosságának tulajdonát képező „Ruházati alap”-hoz, röviden Magánjavakhoz jogosult csiki székely családok panasza a Népek Szövetségéhez. Az Igazgatótanács felkérése folytán szerkesztette: — igazgató. Mercurea-Ciuc—Csikszereda 1923. 4-r. 40 l. Várkár kny. (Elkobozva)

Kocsán János. A választott bírósági eljárás szabályai és azok magyarázata. Nagyvárad 1921. 8-r. 54 l. Pásztor Ede kny.

Láday István dr. Utmutatás lakásügyekben. Az új lakástörvény az összes rendeletek és bírói gyakorlat alapján iratmintákkal. Románul írta: — miniszteri tanácsos, románból fordította: Parven Ervin. Cluj—Kolozsvár (é. n.) 8-r. 16 l. Kultura kny.

Marghiloman, Alexandru. A konzervatív-progresszista párt gazdasági és politikai programja. A — párt vezérének Timișoarán 1923. évi október hó 28. napján megtartott népgyűlésen elmondott beszéde. (Gyorsírói jegyzetek után). Timi-

Șoara (1923.) 8 r. 16 l. Hiller & Comp kny.

Papp János dr. A kivitel és behozatal szabályai. Mit lehet exportálni és importálni? Az érvényben levő vámdíjak és illetékek. Az általános vámtörvény. Oradea-Mare—Nagyvárad (1923.) 8-r. 128+VI l. Kosmos kny. rt.

Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. március 17-iki ülésén az alkotmányjavaslat-hoz. Lugos 1923. 8-r. 32 l. A „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle kiadása. Husvéth és Höffer kny. (Különny. a „Magyar Kisebbség“ 1923. évi junius elsejei számából).

Törvények:

— Adótörvény a luxusra és az eladásokból származó bevételekre és annak végrehajtása tárgyában kiadott rendeletek. Fordította: **Bálint Sándor dr.** Cluj (1921.) 8-r. 28 l. Boros kny.

— A háztulajdonosok és bérlők közötti viszony kivételes rendezését tárgyazó törvény és miniszteri indokolásának magyar szövege. Fordította és összeállította: **Bartha Ignác dr.** ügyvéd. Cluj (1924.) 8-r. 24 l. Tip. „Unirea“.

— A jogosított könyvelők és könyvszakértők testülete. A Monitorul Oficial 1921. évi július hó 15-iki 80-ik számában kihirdetett törvény és az u. o. 1921. évi október hó 22-én megjelent végrehajtási utasítás. Kiadja a Timișoarai Kereskedők Egyesülete. Timișoara 1921. 8-r. 11 l. Hunyadi kny.

— A lakásokra vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. Összeállította és magyarázattal ellátta: **Békás Győző dr.** Cluj—Kolozsvár (é. n.) Lapkiadó rt. kny.

— A román állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvény és végrehajtási utasításának magyar szövege. Fordította: **Bartha Ignác dr.** Cluj—Kolozsvár 1924. 8-r. 39 l. Tip. Unirea.

— A Románia területén érvényes egészségügyi törvények és szabályrendeletek. Magyarra fordította és kiadja: **Duducz Zoltán dr.** városi tisztii orvos. Sepsiszentgyörgy 1922. 8-r. 180 l. Jókai kny. rt.

Az agrár-reform törvény végrehajtási rendelete Erdély-. Bánát-, Körösvölgy és Máramarosra vonatkozólag. Kihirdetve a Monitorul Oficial 1921. november 4-iki 174. számában. Fordították és jegyzetekkel ellátták: **Bárdos Imre dr., Czeglédy Miklós dr.** ügyvédek, **Predovicu J.** kir. ügyész. (Nagyvárad 1921.) K. 8-r. 207 l. Sonnenfeld A. kny. rt. (Jogi Zsebkönyvek Gyűjteménye II.)

— Az államszámviteli törvény és módosításai. Fordították: **Erdős Izor dr., Frățilă Viorel, Popp Aurél.** Diciosánmártin 1924. 8. r. 64. l. Tip. Cartea Românească S. A.

— Az egyenes adók törvénye. Magyarra fordította: „Polyglott“ fordítási-, kereskedelmi és tudakozódó iroda Nagyszében. 1921. 8-r. 77. l. W. Krafft kiadása és kny. Segesvár.

— Az erdélyi agrártörvény. (Törvény az erdélyi, bánáti, körösvideki és máramarosi agrárreformról.) Brassó 1921. K. 8-r. 60 l. „Brassói Lapok“ kiadása és kny.

— Az új árdrágítási törvény. Fordította: **Borgida Lajos dr.** Satu-Mare — Szatmárnémeti 1923. 16-r. 28 l. Singer Henrik kny.

— Az új lakbérleti törvény. Törvény a tulajdonosok és bérlők közötti viszonyok kivételes rendjére vonatkozólag. (Kihirdetett az 1924. március 26-iki 1160 számú legfel-

sőbb királyi rendelettel és közzétetett a „Monitorul Oficial” 1924. március 27-iki 68. számában.) Fordította: *Dr. Papp János*. Oradea-Mare 1924. 8-r. 24. l. Kosmos kny. rt.

— Az új lakbérleti törvény. A háztulajdonosok és bérlők közötti kiváltáságos jogviszonyokat szabályozó törvény. Kihirdetett 1924. évi március hó 27-én a „Monitorul Oficial”-nak 68. számában. Eredeti szöveg után fordította: *Dr. Popa Ádám*. Cluj—Kolozsvár (1924). K. 8-r. 31. l. Kiadja Keszei Albert könyvkereskedése. Providentia kny.

— Az új és régi lakbérleti szerződések meghosszabbítására vonatkozó törvények magyar szövege Fordította és összeállította: *Dr. Bartha I.* Cluj 1923. 8-r. 16 l. Tip. Curierul Justiției Militare.

— Az 1924. évi lakbérleti törvény. (Kihirdetett a „Monitorul Oficial” 1924. évi március hó 27-iki 68. számában). Fordította és magyarázta: *Dr. Horváth Jenő* ügyvéd. Cluj 1924. 8-r. 32 l. Lapkiadó rt.

— Az új román bányatörvény. (Kihirdetett a 2294. sz. legmagasabb királyi decretummal 1924 július 3-án s közzétetett a 143 számú „Monitorul Oficial” 194. július 4-iki számában). Fordították: *Dr. Letső László* és *Domokos Sándor*. Cluj 1924. 8-r. 106 l. Viața kny.

— Erdélyre, Bánátra, Kőrösvidékére és Máramarosra vonatkozó földbirtokreform törvény. Közzétetett a Monitorul Oficial (Hivatalos Közlöny) 1921 július hó 30-iki 93. számában. Kiadja: az Erdélyi Gazdasági Egylet. Kolozsvár 1921. 4-r. 27 l. Minerva rt.

— Románia általános és szerződéses vámtarifája. Hatályba lépett 1911. évi július hó 1-én. Közzétetett a Monitorul Oficial 1921. évi

június 30-án megjelent 68. számában. Kiadja: a Bánáti Gyárosok Szövetsége. Timișoara (1921). 8-r. 223 l. Helicon kny. rt.

— Specula törvény. (Fordították: *Dr. Mayer Péter* és *Dr. Fischer Richárd*. Lugoj—Lugos 1923. Auspitz Adolf kny. (Román Törvények Gyűjteménye 1. sz.)

— Törvény a bérleti szerződések meghosszabbításáról. Közreadja és magyarázattal ellátta: *Dr. Markovits Aladár*. Sätmar (1923). 8-r. 23 l. Szabadsajtó kny. rt.

— Törvény a román állampolgárság elnyeréséről és elvesztéséről. Kihirdetett a „Monitorul Oficial” 1924. évi február 24-iki 41. számában Fordította: *Dr. Papp János*. Oradea-Mare-Nagyvárad (1924.) 8-r. 8. sztl. l. Kosmos kny. rt.

— Törvény a tulajdonosok és bérlők közötti jogviszonyok kivételes szabályozásáról. Kihirdetett a Monitorul Oficial 1924. március 27-én megjelent 68 ik számában. Fordította: *Dr. Tatár Eugén* Hunyadvármegeye tiszti főügyésze. Deva 1924 8-r. 64 l. V. Laufer kny. (román—magyar szöveg).

— Törvény a vad védelmére és a vadászat szabályozására. Teljes magyar fordítás. Brassó (19.3.) 16-r. 50 l. Antal Testvérek kny

— Törvény az egyenes adók egyesítéséről és az összjövedelmi adó létesítéséről. Fordította: *Dr. Papp János* nagyváradai keresk.- és iparkamarai titkár. Oradea-Mare—Nagyvárad 1923. 8-r. 58 l. Kosmos kny. rt.

— Törvény az egyenes adók egyesítéséről és az összjövedelmi adó létesítéséről. Fordította: *Dr. Ládai István*. Hivatalos kiadás. Cluj—Kolozsvár 193. 8-r. 56 l. Cartea Românească rt.

— Törvény az ügyvédi testület szervezéséről és egyesítéséről. (Az

új ügyvédi rendtartás.) Fordította : *Dr. Papp János*. Oradea-Mare — Nagyvárad 1923. 8-r. 32 l. Kosmos kny. rt.

— Utasítás az 1924. évre megállapítandó egyenes adókra vonatkozó vallomási iv kitöltésére, valamint az egyenes adók törvénye egyes rendelkezéseinek magyarázatára és alkalmazására vonatkozó központi pénzügyi bizottság és pénzügyi miniszterium határozatai, azok mine-műsége szerint törvényszakaszonként csoportosítva. Kiadja a Cluji Kereskedelmi és Iparkamara. Cluj (1924.) 8-r. 23 l. Bornemisa kny.

VI. Időszaki irodalom.

(Albumok, almanachok, címtárak, naptárak).

Albumok :

Ady emlék-füzet a zilahi és érmdinszenti ünnepekről. 1924. július 20 és 21. Összeállította : *Nagy Sándor*. Zălau—Zilah 1924. 8-r. 79 l. Seres Samu kny. (Különny. a Szilágyság ünnepi számaiból.)

Emlékkönyv a nagyenyedi Bethlen-kollégium alapításának 300 esztendő jubileumára. 1622—1922. Szerkesztette : *Dr. Szabó András*. Kiadja az Enyedi Újság Nagyenyeden 1922. 4 r. 16 l. Lingner kny.

Emléklapok a Kolozsvári Izraelita Nőegylet negyedszázados jubileuma alkalmából. Összeállította : *Dr. Eisler Mátyás*. Cluj—Kolozsvár 1921. 8-r. 52 l. Bernát kny.

Emléklapok Nagy Gyula jubileumára. 1887—1922. Összeállították : *Pálos István* és *Ferenczy György*. Cluj—Kolozsvár 1923. 4-r. 32 l. Providentia kny.

Dr. Janovics Jenő harmincéves színészi és huszonkét éves igazgatói

jubileuma. Összeállította : *Imre Sándor*. Cluj—Kolozsvár 1924. 4-r. 72 l. Sonnenfeld A. rt. Oradea-Mare—Nagyvárad.

Kolozsvári színész album. Karácsony 1923. (Cluj—Kolozsvár 1923.) K. 8-r. 128 sztl. l. Viafia kny.

Megemlékezés P. Trefán Leonard rendtartományi főnök jubileumára. 1898—1923. Cluj—Kolozsvár 1923. 4-r. 47 l. Providentia kny.

Ötven év visszhangja. A „Nagybánya és Vidéke” emlék albuma. 1924. augusztus hó 20. Baia-Mare 1924. 4-r. 72 l. Dacia kny.

Petőfi emléksorok. 1923. január 1. Erdély. (Szerkesztette : *Csergő Tamás*.) Kiadja Révész Béla könyvkereskedése Marosvásárhely (1923). 8 r. 88 l.

Almanachok :

Almanach 1921. Szerkesztette : *Németh Béla*. (Nagybánya 1921.) 8-r. 94 l. Kiadja a „Nagyfánia” társadalmi hetilap. Hermes kny.

Aradi ujságírók almanachja az 1922. évre. II. évfolyam. Szerkesztette : *Fáskerti Tibor*. Arad 1921. 8-r. 60 + 4 sztl. l. Az aradi újságírók szervezetének kiadása. Tip. M. Szűcs kny.

Az Erdélyi Irodalmi Társaság almanachja 1921-re. I. évf. (Kolozsvár 1921.) 8-r. 112 l. Az Erdélyi Irodalmi Társaság kiadása. Minerva rt.

Erdélyi írók almanachja 1920. évre. Szerkeszti : *Ferenczy György*. I évf. (Kolozsvár 1919). 8-r. 103 l. A szerkesztő tulajdona. Nagyvárad Napló kny. rt.

Marosvásárhelyi almanach 1920. évre. Naptárral és székely írók közreműködésével szerkesztette : *Dr. Szász Károly*. Marosvásárhely (1919). 8-r. 112 l. Adi Árpád kny.

Órszágos ipar, kereskedelmi és kultur almanach. Felelős szerkesztő: *Szigethy József.* Cluj 1924. 8-r. 261. l. Providentia kny.

Rendészeti almanach 1924. Szerkesztik: *Bejan Jonel* a bűnügyi osztály vezetője, *Berkes József* a Nagyváradi Estilap munkatársa, a Sporthirlap főszerkesztője, *Dancu Valér* kerületi rendőrfőnök, *Fodor Béla* detektívfelügyelő. Oradea-Mare 1923 8-r. 210 l. Sonnenfeld A. kny. rt.

Tg. Mures tvh. joggal felruházott város almanachja. I. évf. 1924 Szerkesztik: *Dr. Julius Ghila* és *Francisc Parizek.* Tg. Mures 1924. 8-r. 468 l. Tip. „Ardealul“ Fil. (Román—magyar nyelvű).

Címtárak.

A cluji kereskedelmi iparkamara területén levő törvényszékileg bejegyzett cégek címtára. (Indicatorul firmelor). Cluj (1924). 8-r. 190 l. Tip. Unirea.

Cluj cím- és lakásjegyzéke. Összeállította: *P. Michnea.* Cluj 1923. 8-r. 248 l. Tip. Bernát.

Kolozsvári kalauz. Kolozsvár utcáinak új és régi elnevezése. Hatóságok, bankok, gyárak címei. Legújabb bélyegdíjzabások. Menetrend-kivonat. Cluj—Kolozsvár 1923. 8-r. 96 l. Corvin kny. (Román—magyar nyelvű).

Timișoara nagy címtára. (Almanach de adrese Timișoara) Redactat de: szerkeszti: *Pr. D. Voniga.* Anul I. évfolyam. Timișoara 1922. 8-r. 376 l. Tip. Huniadi.

Évkönyvek.

Athletikai évkönyv 1922. Szerkesztette: *Dr. Somodi István* Cluj—Kolozsvár, 1922. k. 8-r. 136 l. Le-page Lajos könyvkereskedés kiadása és nyom.

Compass. Kereskedelmi-, ipari- és pénzügyi évkönyv 1922—23. Szerkesztette: *Dr. Bernád Ágoston* és *Bokor István.* Cluj—Kolozsvár 1923. XXVII + 1043 l. Katz Testvérek kny. Zălau—Zilah.

Közgazdasági évkönyv. Erdély gazdasági lexikonja. 1924. II. év. Szerkesztették: *Rados Móric* és *Székely János.* Cluj—Kolozsvár 1924. 8-r. 416 + XXXII. l. Consum és Közgazdaság—Rumänischer Lloyd kiadása. Cultura kny.

Az Új Kelet évkönyve. 5682. 1921—1922. Szerkesztette: *Marton Ernő.* Cluj—Kolozsvár 1922 4-r. 159 l. Kadima rt. kiadása. Sonnenfeld A. rt. kny. Nagyvárád.

Naptárak.

Aranykorszak naptár az 1925. évre. Cluj—Kolozsvár (1924). 8 r. 160 l. Viața kiadása és kny.

Brassói Lapok naptára az 1924. szökő évre. (Brassó 1923.) 8-r. 192 l. Brassói Lapok kiadása és kny.

Brassói Lapok naptára az 1925. közönséges évre. (Brassó 1924) 8-r. 112 l. Brassói Lapok kiadása és kny (U. az bővebb kiadás: 8-r. 192 l.)

Brassói Tudósító naptár 1919. Szerkeszti és kiadja a „Brassói Kath. Tudósító.“ Brassó 1919. 8 r. 47 l. Égető Testvérek kny.

Csángó naptár az 1924. szökő évre. Szerkesztik és kiadják: *Dr. Papp Endre, Deák Sándor, Bálint András, Nikodemusz Károly* és *Sipos András.* (Brassó 1923). Brassói Lapok kny.

Diák-naptár 1924—25. tanévre. Szerkeszti: *Brósz Emil.* Targul-Sacuesc. 1924. k. 8-r. 70 l. Turóczy István kiadása és kny.

Az Ellenzék jubiláris naptára. 1880—1920. Cluj—Kolozsvár 1920.

8-r. 144 l. Kiadja az Ellenzék R. T. Lepage Lajos kny.

Az Ellenzék naptára. Erdély kincses kalendárium. 1921. Cluj—Kolozsvár 1921. 8-r. 192 l. Kiadja az Ellenzék R. T. Lepage Lajos kny.

Az Ellenzék naptára. Erdély kincses kalendárium. 1922 Cluj—Kolozsvár 1921. 8-r. 187 l. Kiadja az Ellenzék R. T. Lepage Lajos kny.

Erdélyi Barázda naptára az 1924-ik szökő évre. III. évf. Szerkeszti és kiadja az „Erdélyi Barázda“ Földmives-Szövetségi lap szerkesztősége: *Gáspár József, dr. Szabó György és Orbán Balázs.* Dicsőszánmártin—Dicsőszentmárton 1923. 8-r. 112 + XVI. l. Erzsébet kny.

Az erdélyi gazdák zsebnaptára az 1922. évre. Szerkeszti: *Török Bálint.* 53. évf. Cluj—Kolozsvár 1921. K. 8-r. 176 + 14 sztl. l. Minerva rt.

Az erdélyi gazdák zsebnaptára az 1923-ik közönséges esztendőre. Szerkeszti: *Török Bálint.* 54. évf. Cluj—Kolozsvár 1922. 8-r. 181 l. Minerva rt.

Az erdélyi gazdák zsebnaptára az 1924-ik szökő esztendőre. Szerkeszti: *Török Bálint.* 55 évf. (Kolozsvár 1923.) K. 8-r. 132 l. Minerva rt.

Az erdélyi gazdák zsebnaptára az 1925-ik közönséges esztendőre. Szerkeszti: *Török Bálint.* 56. évf. Cluj—Kolozsvár (1924.) K. 8-r. 144 + 28 l. Minerva rt.

Erdélyi kalendárium az 1925. közönséges évre. XXVIII. évf. Torda (1924.) Füssy József kiadása és ny. (U. az az előbbi évekre is)

Erdélyi kincses kalendárium. Covasna—Kovácszna 1923. 8-r. 112 l. Patria kny.

Erdélyi magyar családok képes naptára 1925. évre. Szerkeszti: *Ferenczy György.* (Kolozs-

vár 1924). 8-r. 80 l. „Sineca“ kiadása. (Tartalma azonos az Erdélyi írók almanachjával).

Az Erdélyi Magyar Lányok diáknaptára. Cluj-Kolozsvár 1923. 24. K. 8-r. 95 l. Providentia kny.

Erdélyi magyar naptár az 1921. közönséges évre. Cluj—Kolozsvár 1920. 8-r. 103 + 7 sztl. l. Minerva rt. kiadása és nyom.

Erdélyi magyar naptár az 1922. közönséges évre. Cluj—Kolozsvár (1921). 8-r. 114. l. Minerva rt. kiadása és nyom.

Erdélyi magyar naptár az 1923. közönséges évre. Cluj—Kolozsvár (1922). 8-r. 135 l. Minerva rt. kiadása és nyom.

Erdélyi magyar naptár az 1924. szökő évre. Cluj—Kolozsvár (1923). 8-r. 80 + XVII. l. Minerva rt. kiadása és nyom.

Erdélyi magyar naptár az 1925-ik közönséges évre. Cluj—Kolozsvár (1924). 8-r. 142 + 18 l. Minerva rt. kiadása és nyom.

Erdélyrészi magyar naptár az 1919. közönséges évre. Nagyszeben (1919). 8-r. Haiser György kny.

Az „Erdélyi Munkás“ naptára 1921. évre. Cluj—Kolozsvár 1920. 8-r. 96 + 16 sztl. l. Kiadja az Erdélyi Munkás kiadóhivatala. Gutenberg kny.

Az Erdélyi Munkás naptára. 1922. Cluj—Kolozsvár (1921). 8-r. 96 + 24 sztl. l. Gutenberg kny. kiadása és nyom.

Az Erdélyi Munkás naptára. 1923. Cluj—Kolozsvár. (1923). Gutenberg kny.

Az Erdélyi Munkás naptára. 1924. Cluj—Kolozsvár (1923). 8-r. 156 l. Gutenberg kny.

Erdélyi naptár az 1921. évre. Szerkeszti és kiadja az Erdélyi Tudósító. Brassó 1921. 8-r. 112 l. Gött János és fia kny.

Az **Erdélyi Tudósító naptára** az 1922. évre. Brassó 1921. 8-r. 52 l. Kiadja az „Erdélyi Tudósító Lapvállalat.” Antal Testv. kny.

Az **én naptáram** az 1922. közönséges évre. Szerkeszti: *Benedek Elek*. Barót 1921. 8-r. 86 l. Égető Árpád kny. kiadása és nyomása.

Az **én naptáram** az 1923. közönséges évre a szöveg közt elhelyezett sok képpel. Szerkeszti: *Benedek Elek*. II. évf. Barót (1922). 8-r. 137 l. Égető Árpád kny. kiadása és nyom.

Az **én naptáram** 1924. szökő esztendőre. Szerkeszti: *Benedek Elek*. III. évf. Barót (1923). 8-r. 112 l. Égető Árpád kny. kiadása és nyom.

Gyermekvédelmi naptár az 1924. szökő évre. I. évf. Összeállították: *Dr. Lukács Jenő* és *Stolcz Dániel* Arad 1923. 8-r. 134 + 16 sztl. l. Kiadja az Aradi Anya- és Gyermekvédő Szövetség. „Vasárnap” kny.

A **Gyilkos naptára** 1924. évre. Cluj—Kolozsvár 1923. 8-r. 125 l. Gutenberg kny.

Gyógyszerészek zsebnaptára. 1922. II. évf. Szerkesztik: *Molitorisz Pál* és *Nagy Jenő*. Cluj—Kolozsvár—Klausenburg (1921). K. 8-r. 200 l. Minerva rt. (Magyar—román—német nyelvű).

Humoros reklámnaptár az 1925. reklam évre. Szerkeszti és kiadja: *Elekes Hirdetési Iroda* Braşov. Covasna (1924) 8-r. 16 l. Patria kny.

Keresztyén kincses kalendárium. 1925. év. Szerkeszti: *Zselér György*. Aiud—Nagyenyed (1924) Kiadja a B. Ifjusági Egylet. u. o. Keresztes Nagy Imre kny.

Kincses kalendárium. (Erdélyi magyar naptár.) 1921. Cluj—Kolozsvár 1920. 8-r. 72 + 12 sztl. l.

Erdélyi Magyar Könyvkiadó Társ. kiadása. Minerva rt.

Magyarok naptára az 1924-ik szökő évre. Szerkesztik: *Dr. Árkossy Jenő* és *Gergely Ferenc* ref. lelkészek. Targu-Mures 1923. 8-r. 112 l. Kiadja a Romániai Reform. Lelkészegyesület. Tip. Concordia.

Méhészek naptára az 1925. évre. Szerkeszti: *Török Bálint*. Társzerkesztő *Dálnoki Pál Lajos*. (Kolozsvár 1924). K. 8-r. 32 + 4 l. (Minerva rt.)

A „**Nagyvárad**” politikai napilap naptára 1923. évre. Oradea-Mare—Nagyvárad 1922. 8-r. 96 l. Sonnenfeld Adolf kny. rt.

Őrszem naptára az 1925-ik évre. IV. évf. Szerkeszti: *Dr. Lestyán Endre*. Oradea-Mare—Nagyvárad (1924). 8-r. 87 + 25 l. „Őrszem” könyvkereskedés kiadása. Szent László kny. rt. (Az előbbi 3 évre u. az).

Székely András naptár. 1920. év. (Marosvásárhely 1919.) 8-r. 32 + 19 + 30 + 23 + 28 l. Czingel Rezső és Tsai kiadványa.

Székelyek naptára az 1922 ik közönséges évre. VI. évf. Szerkesztették: *Dr. J. Dienes Ödön* és *Kovács J. István* Kézdivásárhely 1921. 8 r. 93 l. Kézdivásárhelyi kny. rt. kiadása és nyom. (Az előbbi évekre u. az).

„**Székelyföld**” naptára az 1921. évre. I. évf. Szerkeszti a „Székelyföld” politikai, társadalmi és közgazdasági napilap szerkesztősége. Targu-Mures—Marosvásárhely 1920. 8-r. 112 l. Bolyai kny. rt.

Unitárius keresztény népnaptár. 1924. év. Szerkeszti: *Bárá József*. Odorheiu—Székelyudvarhely 1923. 8-r. 112 l. Kiadják az „Udvarhelyköri” unitárius lelkészek. Globus kny. (Csiki Albert).

Világosság naptár 1923. Braşov 1923. 8-r. 80 l. Antal Testv. kny.

1920. évi erdélyi képes családi naptár. Cluj—Kolozsvár 1919. 8-r. 61 l. Kiadja az „Erdélyi Szemle“ könyvkiadó vállalat. Kupferstein Testv. kny.

VII. Különfélék.

— *A barcasági szász muzeum Brassó Honterushof 7. kalauza.* Brassó 1923. 8-r. 30 l. Gött János fia kny.

— *A kolozsvári árumintavásár utmutatója.* 1921. VII. 15—VIII. 15. Cluj—Kolozsvár—Klausenburg 1921. 8-r. 100 + 32 sztl. l. Lapkiadó kny. r.-t.

Andrássi Ede. Barcarole. Szövegét írta és zenéjét szerzette: — Nagyvárad 1921. 4-r. 4-l. Klein és Tarján könyv és zenemű kiadóhivatala.

— *A nyomdai munkások munkaidő és munkabér szabályzata.* Cluj—Kolozsvár (1921). K. 8-r. 30 l. Gutenberg kny.

— *A reform. presbíter kis kátéja.* IV-ik kiadás. Kolozsvár 1924. K. 8-r. 15 l. Kiadja „Az Út“. Minerva rt. („Az Út“-könyvtára. Szerk. Dr. Tavasz Sándor 2. sz.)

— *A Romániai Hitelezők Védegylete alapszabályai.* Cluj—Kolozsvár (é. n.) 8-r. 16 l. Lepage kny.

— *„Arta“ aukciói* I. Cluj 1924. 8-r. 36 l.

— *Az alkohól mellett vagy ellen? Égető kérdés* Csnădie—Nagydisznód (é. n.) 8-r. 16 l. „Bethel“ keresztény könyvesház kiadása. Haiser György kny. Nagyszeben.

— *Az Erdélyi Bankszindikátus alapszabályai.* Dicsőszentmárton (1923). 8-r. 15 l. Erzsébet kny. rt.

— *Az erdélyi és bánáti grafikai munkások kollektív szerződése 1923.* Cluj 1923. K. 8-r. 32 l. Gutenberg kny.

— *Az erdélyi és bánáti grafikai*

munkások szövetségének alapszabályai. Cluj—Kolozsvár (1921). Gutenberg kny.

— *Az erdélyi és bánáti nyomdai munkások munkaidő- és munkabér szabályzata.* 1921. Cluj—Kolozsvár (1921). K. 8-r. 24 l. Gutenberg. kny.

— *Az erdélyi képző- és iparművészet pünkösdi kiállítása Kolozsváron a sétatéri korcsolyacsarnokban.* A kiállítás katalógusa. (Kolozsvár 1919). 8-r. 16 l. Lapkiadó kny. rt.

— *Az „Erdélyi Római Katolikus Népszövetség“ szervezeti szabályzata.* (Kolozsvár 1921). 8-r. 14 l. Szent Bonaventura kny.

Bedeus Károly. Nagyrománia összes vasúti és gőzhajó állomásainak lexikonja kilométer-adatokkal és egy térképpel a legújabb hivatalos adatok alapján. Sibiu—Nagyszeben-Hermannstadt (1924). 8-r. 80 l. W. Krafft kiadása. (Román-magyar-német nyelvű).

Békefi Pál. Ha leszáll a titkos alkony... Hullanak a fehérszínű virágok... Két magyar dal. Szövegét írta: *Serényi József.* Zenéjét szerzette: — Arad 1924. 4-r. 4 l. Tip. Diecezana.

Biri Néni. Szakácskönyv. Brassó 1923. 8-r. 170 l. Brassói Lapok kiadása és kny. (U. o. II. kiadás: 1924. 8 r. 183 l.)

Dávid István dr. Újabb dalok. Négy eredeti dal (1. Barackfa virága. 2. Bánt engem a dinom-dá-nom... 3. Széles ágya a Tiszának. 4. Kenyeres pajtás). Szabó Jenő szövegeire zenéjét szerze: — Târgul-Săcuiesc - Kézdivásárhely (1924). 4-r. 6 l. Copirgyht by. Minerva Cluj.

Derzsi Endre. A magad értelmére ne támaszkodjál. (Párbeszéd egy református lelkész és egy millénista prédikátor között). Kolozsvár

1924. K. 8-r. 19 l. „Az Út“ kiadása. Minerva rt. (Ünnepnapok I. sor. 10 sz.)

Diósy Antal. Ecce Homo! I. Kolozsvár görbétükörje Györi Illés István előszavával. (H. n. 1924.) 4-r. 42 l. A Gyilkos kiadása.

Egy Székely Asszony. Erdélyi konyha. Kolozsvári szakácskönyv. III-ik kiadás Cluj (1923). 8-r. 172 l. Lepage kny.

Ferenczy György. Bogszá-trott. Szövegét írta: — Musique de Dr. Jules Ferenczy. Paroles roumain: D. J. Iliescu. 8-r. 4 l. Copiryght 1924. by Helicon (Kolozsvár).

Ferenczy, Dr. Jules. Shymmi tropique. Musique de: — Magyar szövegét írta: *Ferenczy György.* Paroles roumain: *d. J. Iliescu.* Editions Pettersohn Berlin 4-r. 4 l. Copiryght 1923 by Minerva (Kolozsvár).

Fogolyán Mihály. Kár magáért édes... Dal. *Illés Simon* szövegére zenéjét szerző: — Aiud—Nagyenyed (é. n.) 4-r. 4 l. (Lit.)

Fóris Lajos dr. A kolozsvári gazdasági választott bíróság eljárási és ügyviteli szabályzata. Kolozsvár (lithografia).

Fóris Lajos dr. A kolozsvári gazdasági választott bíróság szervezeti szabályzata. Kolozsvár (lit).

Fóris Lajos dr. Nagyiparosok és munkaadók szervezeti szabályai. Kolozsvár 1920. (Nem került nyilvános forgalomba).

Fóris Lajos dr. Munkaadók és munkások közötti kollektív szerződés tervezete. Kolozsvár 1921. Munkaadók Szövetsége kiadása.

Goldner Ernő. Hiába mondd, hogy szeretsz. Szövegét írta és zenéjét szerzte: — (Kolozsvár 1924). 4-r. 4 l. (Lit).

— *Gutenberg Romániai Grafikai Munkások Szövetségének alap-*

szabályai. Cluj 1924. K. 8-r. 16 l. Gutenberg kny.

Jegyzőkönyvek:

— Az erdélyi-bánáti rabbik 1921. szeptember hó 20. és 21-én Kolozsvárt tartott országos értekezletének és a vele kapcsolatos rabbi-egyesületi alakuló közgyűlésnek jegyzőkönyve. Cluj—Kolozsvár 1921. 8-r. 13 l. Bernát kny. (Az Erdélyi-Bánáti Rabbi-egyesület Közleményei I).

— Az Erdélyi-Bánáti Rabbi-egyesület 1922. augusztus 30. és 31-én Nagyváradon tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Cluj—Kolozsvár 1922. 8-r. 8 l. Bernát kny. (Az Erdélyi Bánáti Rabbi-egyesület Közleményei II).

— Az Erdélyi-Bánáti Rabbi-egyesület 1924. évi november hó 17-én Aradon tartott közgyűlésének jegyzőkönyve 7 melléklettel. Cluj—Kolozsvár 1924. 8-r. 16 l. Bernát kny. (Az Erdélyi-Bánáti Rabbi-egyesület Közleményei III).

— Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvárt 1921. július 2—5. napjain tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Cluj—Kolozsvár 1921. 8-r. 128 + IX l. Minerva rt.

— U. az (1922. jul. 15, 16, 17.) Kolozsvár 1922. 8-r. 107 + 64 + 15 l. Minerva rt.

— Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1920. szeptember hó 29-én tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kolozsvár 1921. 2-r. 28 l. Szent Bonaventura kny.

— U. az (1921 nov. 10) Cluj—Kolozsvár 1922. 2-r. 25 l. Szent Bonaventura kny.

— U. az (1922. aug. 10) Cluj—Kolozsvár 1923. 2-r. 30 l. Szent Bonaventura kny.

— U. az (1923. okt. 25). Cluj—Kolozsvár 1924. 2-r. 24 l.

— Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléseiről. Szerkesztette: *Gálfi Lőrinc*. Cluj—Kolozsvárt 1922. 8-r. 215 l. Minerva rt.

— U. az (1921. okt. 30—31). Szerkesztette: *Dr. Boros György*. Cluj—Kolozsvár 1921. 8-r. 70 + VII. l. Minerva rt.

— U. az (1922. okt. 29—31) Szerkesztette: *Dr. Boros György*. Cluj—Kolozsvár 1922. 8-r. 144 l. Korvin kny.

— U. az (1923. nov. 4—5.) Szerkesztette: *Dr. Boros György*. XXIII. kötet. Cluj—Kolozsvár 1923. 8-r. 108 l. Korvin kny.

Jelentések.

— Jelentés az Erdélyi Bankszindikátus 1923. évi működéséről. Kézirat gyanánt. Dicsőszentmárton 1924. 8 r. 54 l. Erzsébet kny. rt.

— Az erdélyi és bánáti grafikai munkások szövetségének jelentése. 1919—1921. Cluj—Kolozsvár (1921) 8-r. 59 l. Gutenberg kny.

— Az Erdélyi Róm. Kath. Státus igazgató-tanácsának jelentése az 1920. év szeptember hó 29-ére összehívott státusgyűlés részére. Cluj—Kolozsvár 1920. 8-r. 71 l. Kupferstein Testvérek kny.

— U. az (1921. nov. 10). Kolozsvár 1921. 8-r. 109 l. Szent Bonaventura kny.

— U. az (1922. aug. 10.) Kolozsvár 1922. 8-r. 108 l. Szent Bonaventura kny.

— U. az (1923. okt. 25). Cluj—Kolozsvár 1923. 8-r. 72 l. Minerva r.-t.

— U. az (1924. nov. 20). Cluj—Kolozsvár 1924. 8-r. 74 l. Minerva rt.

— A kolozsvári Izraelita Jótékony Nőegylet jelentése 1921 (címlapon tévesen 1922.) évi működéséről.

(Kolozsvár) 1922. 8-r. 16 l. Bernát kny.

— U. az (1922. évről) Cluj—Kolozsvár 1923. 8-r. 14 l. Bernát kny.

— U. az (1923. évről). Cluj—Kolozsvár 1924. 8-r. 30 l. Bernát kny.

— Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1920—21. évben. Cluj—Kolozsvár 1922. 8-r. 139 l. Kiadja: a Kereskedelmi és Iparkamara. Lapkiadó rt.

— Romániai Grafikai Munkások Szövetségének jelentése. 1922—23. Cluj 1924. 8-r. 68 + 1 melléklet. Tip. Gutenberg (Román—magyar—német nyelvű).

— *Karácsonyi könyv-árjegyzék*. Keszei Albert könyvkereskedéséből. Cluj (1923) K. 8-r. 20 l. Minerva rt.

Kas. Hol az igazság? Kálvinista Kálmán és Adventista András beszélgetése a református és szombatos vallás fölött. (Kolozsvár) 1924. K. 8-r. 23 l. Minerva rt.

Kálmán Andor. Ablakomban szép muskátli. Szövegét és zenéjét írta: — Timișoara 1921. 4-r. 4 l. Moravetz Testvérek zeneműkiadóhivatala. Helicon kny. rt.

Kelemen Sándor. Karácsonyi csokor. 12 magyar dal. Zálau—Zilah (é. n.) 4-r. 12 l. Seres Samu kny.

Konrádi Dániel dr. A cluji Pasteur-intézet veszettségellenes osztályának működése az 1921. évben. Cluj—Kolozsvár 1922. 8-r. 8 l. Minerva rt. (Különny. az „Erdélyi Orvosi Lap” 1922. okt. 15. sz.-ból).

Kóra—Korber Nándor. Pán Opticum. Timișoara karikatúrákban. I. sorozat. Timișoara—Temesvár 1923 K. 8-r. 16 l. Pán kiadás. Helicon kny. (Pán Könyvtár 16 sz.)

Kós Károly. Erdély kövei. 1922. 8-r. 70 szl. l. Készült e könyvecské Sztánán Kós Károly műhelyében 1923., 200 példányban.

Kovács Miklós. A football sport szabályai. A „F. S. S. R.” (Romániai Sportegyesületek Szövetsége) marosmenti alosztályának ajánlásával. Targul Mures—Marosvásárhely (1921.) K. 8-r. 55 l. Kiadja: Lakatos Andor könyvkereskedése. Lakatos és Weinberger kny.

— *Közfogyasztási Szövetkezet alapszabálya.* (Kolozsvár 1920). K. 8-r. 22 l. Minerva rt.

Kramer Ödön. Dér sír már a fákon. Szövegét írta: *Bárdos László.* Zenéjét szerző: — Nagyvárad 1920. 4-r. 4 l. Klein és Tarján könyv- és zeneműkiadók. Sonnenfeld Adolf kny. rt.

Kramer Ödön. Ablakom-ablakom. Műdal. Szövegét írta: *Kálmán Andor* Zenéjét szerző: — Nagyvárad (é. n.) 4-r. 4 l. Klein és Tarján könyv- és zeneműkiadóhivatala. Sonnenfeld Adolf kny. rt.

Kramer Ödön. Várlak édes úgy hat óra tájban. Szövegét írta: *Kálmán Andor.* Zenéjét szerzette: — Nagyvárad 1920. 4-r. 4 l. Sonnenfeld A. rt.

Kramer Ödön. Hopp egy légy. Szövegét írta: *Kálmán Andor.* Zenéjét szerzette: — Nagyvárad 1921. 4-r. 4 l. Sonnenfeld A. rt.

Krbekné Liber Etelka. Házi cukrászat és egyszerűbb tésták kézikönyve. Ill. bővített kiadás. Brassó 1922. 8 r. 80 l. Brassói Lapok kny. (Ugyanaz IV. bőv. kiadás 1924. 8-r. 96 l.)

B. Kuthy László. Bohémdal. A nagy sikert aratott „Nemzetőr” c operett sláger száma. Szövegét írta: *Ferenczy György.* Zenéjét szerzette: — II. kiad. (Kolozsvár é. n.) 4-r. 4 l. Lapkiadó rt. Baga I. kny.

Lepage Lajos könyvkereskedése 1921—22. évi könyvjegyzéke. I. füz. Cluj—Kolozsvár (1922). 8-r. 52 l. Lepage Lajos kny.

Léstyán József. Rövid útmutató a gyulafehérvári székesegyház megtekintésére. Alba-Julia—Gyulafehérvár (1921). 8-r. 28 l. Püspöki Lyc kny. (Román-francia-német-magyar nyelvű).

Nagy Ferenc. A tengerész imája. Nocturne. Zongorára szerző: — Kolozsvár (é. n.) 4-r. 4 l. Baga I. lit. műint. rajza és nyom.

Ormai Poldi. Kis kertemből... Éjjel nappal egyre iszom... Két népdal. Szövegét írta és zenéjét szerző: — Brassó (1920). 4-r. 4 l. Lehmann. (Lit.)

Pap Domokos 20 eredeti kérajza. E gyűjteményből 120 számozott példány adatott ki. Készítettett Baga lit. intézetében, Kolozsvárt 1922-ben.

Puskás József. Meggabalyodot a szívem. I. sor. Szövegét és zenéjét írta: — Timișoara (é. n.) 4-rt 4 l. Gutenberg kny.

Riszterné Z. Kozma Ida. Éji csöndben *Serestély Béla* verse Zenéjét írta: — Cluj—Kolozsvár 1924. 4-r. 4 l. Minerva rt.

Saja Sándor. Kis chorálkönyv az Erdélyi Református Egyházkerület által kiadott új „Énekeskönyv” legújabb dallamaihoz. Orgonára és vegyeskarra átírta: — Cluj—Kolozsvár 1923 4-r. 12 szfl. l. Gutenberg kny.

Schmidt Béla dr. Újabb gyógyszerjegyzéke. Târgu Mureș—Marosvásárhely (1920). 8-r. 54 l. Kosmos kny. rt.

Szentpéteri Lajosné dr. Az én szakácskönyvem. Egyszerű háztartások részére, ipari célra, nagybani eladásra, tehát keresetforrásra alkalmas kipróbált receptekkel, egyszerű ebédek, vacsorák összeállításával. Torda (1921). 8-r. 96 l. Füssy József kny.

Tabéri Géza. Tiltakozom! Üz-

let Ady Endre sírja fölött (1922. január 9) Nagyvárad 1922. 8-r. 8 l. Sonnenfeld A. kny. rt.

Tárcza Bertalan. Téged látlak álmaimban. Irta: *Ibász Aladár*. Zenéjét szerzette: — Brassó (1919.) 4-r. 4 l. Lehmann. (Lit.)

Tóth István 10 eredeti linoleum metszete Kós Károly előszavával. Ebből a műből készült 25 számozott amatőr példány a művész saját kezű nyomásával Kolozsvárt 1921. június havában.

Tóth István kollektív képképzés a Marianumban. Kolozsvár 1922. K. 8-r. 16 l. Minerva rt. (Román-magyar nyelvű).

Tóth István. Erdélyi színterítők. — linoleum metszetei Kós Károly előszavával. Ebből a műből készült 150 számozott amatőr példány a művész sajátkezű nyomásával 1924. január-március havában. Cluj—Kolozsvár.

Ungár Imre dr. Kedves hiába futni már. Szövegét írta: *Cziffra Géza*. Zenéjét szerző: — Arad 1920. 4-r. 4 l. Lit. M. Kállai.

— *Útmutató* a kolozsvári egyetem jogi karán használandó tan- és segédkönyvek és litografált jegyzetekről. Keszey Albert könyv-, antiquárkönyv- és papirkereskedése. Cluj—Kolozsvár (1924). 8 r. 16 l. Providentia kny. (Román magyar nyelvű).

Vadas László. Most pedig elnémulunk... Ady Endre verse. Zenéjét szerzette: — Cluj—Kolozsvár (1922). 8-r. 7 l. Lapkiadó rt. (Kötés melléklet a „Napkelet” 1922. évi május elsejei számához).

Vajna Miklósné sz. Zathureczky Viola. Szakácskönyv. Sft.-Gheorghie—Sepsiszentgyörgy 1923. 8 r. 196 l. Jókai kny.

Várady Aladár. Pillangó. Vis de—Amor. Text de P. Andreescu.

Edition „Musica”. Oradea-Mare—Nagyvárad (é. n.) 4 r. 4 l. Graphica Hottl et C. Lit. műint.

Pótlás.

I. 2-höz.

Órhelyi J. A vasárnapi iskoláért. Jelenet (Kolozsvár) 1924. K. 8 r. 15 l. „Az Út” kiadása. Minerva rt. (Ünnepnapok. I. sor. 6. sz.)

Vásárhelyi János. A szülők öröme. Jelenet. (Kolozsvár) 1924. K. 8. r. 16 l. „Az Út” kiadása. Minerva rt. (Ünnepnapok I. sor. 9. sz.)

I. 3-hoz.

Baksay Sándor. Egy kopott naplóból (Elbeszélés). Kolozsvár 1924. K. 8 r. 25 l. „Az Út” kiadása. Minerva rt. (Ünnepnapok I. sor. 7. sz.)

Baksay Sándor. A hazugság — hazugság (Elbeszélés). Kolozsvár 1924. K. 8-r. 26 l. „Az Út” kiadása. Minerva rt. (Ünnepnapok. I. sor. 8. sz.)

Gara Ákos. A csodálatos csokoládésziget. Gyermekmesék Guncser rajzaival. Cluj—Kolozsvár 1921. 8-r. 32 l. Radio-kiadás. Cultura kny.

Gulyás Károly. Bagoly Bandi lakodalma. Madármese négy részben. Targu-Mures (1922). 4-r. 40 l. Tompos lito,- cinko,- és tip. műint.

II-höz.

S. Nagy László. Ibsen népe... Adatok az erdélyi gyógyszerészet történetéhez. Cluj—Kolozsvár 1924. K. 8-r. 56 l. Lepage kny.

Sándor Imre. Kolozsvár címeres emlékei. I. füzet (1377—1707) 13 műmelléklettel és 21 szövegközi képpel. Kolozsvár 1920. 8-r. 68 l. (Stief Jenő és Tsa kny.)

Török Imre dr. A Basedow-kór tanának mai állása. Cluj—Kolozsvár 1921. 8-r. Minerva rt. (Kny. az „Erdélyi Orvosi Lap“ 1921. 19-22. sz.-ból).

Török Imre dr. Távolságmérések az emberi testben Röntgen-kettős képek segítségével, különös tekintettel a medence egyenes átmérőjének pontos meghatározására. Cluj—Kolozsvár 1921. 8-r. 13 l. Minerva rt. (Kny. az „Erdélyi Orvosi Lap“ 1921. 7. sz.-ból — U. az németül a „Fort-

schritte auf dem Gebiete der Röntgenstrahlen“ XXX. k.-ból. Hamburg).

Török Imre dr. Válasz dr. Hollós megjegyzéseire. Cluj—Kolozsvár 1922. 8-r. 4 l. Minerva rt. (Kny. az „Erdélyi Orvosi Lap“ 1922 3. sz.-ból).

Török Imre dr. A stomatitis ulcerosa új sikeres gyógymódja. Cluj—Kolozsvár 1923. 8-r. Minerva rt. (Kny. a „Stomatologia Szemle“ 1923. évf.-ból).

Összefoglaló statisztikai táblázat

az 1919—1924. években megjelent erdélyi könyvekről, évek és szakok szerint csoportosítva.*

Év	I. Szépirodalom.				II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Összesen:
	1. Vers- kötet	2. Szín- darab	3. Szép- próza	Ösz- szesen	Szaktudomány és népszerűsítő irodalom	Tankönyv- irodalom	Vallásos irodalom	Jogi iroda- lom	Időszaki irodalom	Különfélék	
1919.	4	7	5	16	22	11	5	—	6	2	62
1920.	10	5	26	41	11	10	7	1	5	8	83
1921.	11	3	19	33	24	35	6	9	14	19	140
1922.	22	12	29	63	38	62	11	1	8	15	198
1923.	30	8	24	62	37	60	16	15	22	16	228
1924.	42	8	65	115	55	52	20	11	19	20	292
É. n.	5	1	16	22	9	14	5	2	—	11	63
Össze- sen:	124	44	184	352 (33 ⁰ / ₀)	196 (19 ⁰ / ₀)	244 (22 ⁰ / ₀)	70 (7 ⁰ / ₀)	39 (4 ⁰ / ₀)	74 (7 ⁰ / ₀)	91 (8 ⁰ / ₀)	1066

* Ez a bibliografia és statisztikai összeállítás, mint a bevezetésben már érintettem, a teljességet csak megközelíti, de hiánytalanságra már a dolog természeténél fogva sem tarthat számot. Így hiányoznak belőle az iskolai értesítők, a kereskedelmi és üzleti jelentések, amelyeket a bibliografiák mellőzni szoktak, nálunk meg éppen legyőzhetetlen nehézségekbe ütközött az összegyűjtésük. Ugyszintén hiányos a zeneművek felsorolása, aminek oka az, hogy a kiadók kevés megértést tanúsítottak ez összeállítás tudományos érdekeinek támogatásában. Hasonlóképpen nem tart számot teljességre a VI. csoportban a nehezen ellenőrizhető naptárak felsorolása, ami inkább csak szemléltetni akarja ennek a népszerű könyvnek a sokféleségét. E hiányokat pótló későbbi kiegészítések azonban már lényegesen nem módosíthatják a felsorolt adatokból levonható megállapításokat.

Aki az utóbbi években szellemi életünkön tartotta szemét, a multhoz képest szokatlan élénkséget vett észre s a köztudatba is meglehetősen átment az az örvendetes megállapítás, hogy a magyar irodalom Erdélyben mennyiségre és minőségre egyaránt figyelemreméltó virágzást mutat. Ennek a megállapításnak adatszerű igazolását nyújtja ez a bibliografia, mely az *1919—1924 közti hat esztendőből 1066 könyvet sorol fel*. E végösszeg értékelésénél tekintetbe kell venni azt, hogy e pár esztendő jelentékeny számot tevő könyvtermése az 1918-iki fordulót megelőző, legalább is két évtized termelésével ér fel. Így pl. az 1913-iki esztendőben azon a területen, mely a régi Magyarországból ma Romániához tartozik, mindössze 77 könyv jelent meg, tehát körülbelül annyi, mint a politikailag és gazdaságilag legsúlyosabb 1919-iki esztendőben. Ezt az aránytalanságot az okozta, hogy Budapest a könyvkiadást és terjesztést is teljesen kisajátította s mellette a vidék az irányú tevékenysége teljesen jelentéktelenné törpült. Még Kolozsvár is, mely pedig egy országrész szellemi középpontja volt, különösebb jelentőségre vergődni nem bírt s évenként alig 20—25 könyvvel gyarapította irodalmunkat. Kiszakadásunk tehát a magyar szellemi élet középpontjából nem lankasztotta el az erdélyi magyarság lelkét, ellenkezőleg önbizalomra sarkalta és bátor kezdeményezésekre lendítette. Ezek a belső tényezők olyan munkát végeztek vele, ami a kisebbségi életünknek a lehangoltság csüggesztő érzése nélkül végigtekinthető egyetlen eredményes területét tárja fel előttünk.

Mint a mellékelt táblázatból látható, az 1919- és 1920-ik háború utáni nehéz esztendők — bár még sok bátortalanságot és bizonytalanságot mutatnak — már jelzik a megmozdulást. Hosszúra nyulna annak részletezése, hogy rövid ideig tartó kábultság után mint ébredt az erdélyi magyarság annak tudatára, hogy az új határvonalak teremtette elszigeteltségében saját magának kell gondoskodnia szellemi szükségleteinek fedezéséről és épen irodalmi, kulturális téren kell kisebbségi életének erős gyökereket eresztene. Az első két év ennek a kulturális öntudatnak a felébredése és kialakulása. A viszonyokba bizonyos megállapodottságot hozó 1921-ik évben eredménye már észrevehetőleg mutatkozik abban, hogy az előbbi évhez képest a könyvek száma majdnem megkétszereződik. Ettől kezdve évenként fokozatosan emelkedik (átlag 40 – 60-al) s a feldolgozott legutolsó esztendőben, 1924-ben, nemcsak a megjelent könyvmennyiség (292) a legtöbb, ami az 1919-ikinek ötszörösét teszi ki, hanem az átlagos szaporulat is (64) a legnagyobb. Megállás bizonyára itt sincs és még nem is lehet, mivel 1924-ben Erdélyben átlag még 5050 magyar lélekre esik csak egy könyv.

A hét csoportba különített könyvanyag legnagyobb hányadát, épen $\frac{1}{3}$ részét (33%), foglalja le a szépirodalom (352 db) s benne a széppróza a vezető műfaj (52%), de tekintélyes mennyiséget képvisel a verskötet is (35%), míg a könyvbe zárt színdarab természetesen a legkisebb egység (13%). A kritikai értékmérő is itt ereszkedhetik a legmélyebbre s valószínűleg ebből a csoportból válogathat ki legtöbb hecses munkát. Utána mindjárt az egész mennyiségnek közel $\frac{1}{4}$ -ére (22 %) rugó tankönyvirodalom következik (244 db). Ennek a könyvágának a szaporasága természetes összefüggésben van azzal, hogy a kormányrendeletek egyrészt a m. kir. VKM. által jóváhagyott régi tankönyveket a magyar iskolákból kitiltották, másrészt lényegesen új tanterveket léptettek életbe. A berendezkedés ezen a téren befejezve még nincs, de mint a legutolsó évnél csökkenő számából észrevehető, javarészen már a szükséglet ki van elégítve, úgy hogy a következő években ez a csoport egyre kevesebb mennyiséget fog termelni. Harmadik helyen a szaktudomány és a népszerűsítő irodalom szerepel (196 db) a végösszegnek közel $\frac{1}{5}$ -ével (19%). Tekintve azt, hogy a kolozsvári magyar egyetem és a tudományos intézetek átvétele éppen ezen a téren bénította meg leginkább a munkalehetőséget, másrészt pedig az egyetem tudós tanári testületének eltávozása épen ebben a körben apasztotta meg legészrevehetőbben a munkaerőket, még mindig elég tekintélyesnek mondható, amit a magyarság ezen a téren felmutathat, a könyvkiadásra nem is a legkedvezőbb években. Körülbelül egyforma számmal szerepel a vallásos irodalom (70 db) és az albumokat, almanachokat, cím-tárakat és naptárakat egyesítő időszakos irodalom (74 db). Ezek egyenként az egész mennyiség 7%-át teszik. Darabszámra a legkevesebb a jogi irodalom (39 db), mindössze 4%, nagyjából a változott helyzetre vonatkozó törvények és rendeletek fordításai. A különfélék csoportjában 91 adat van felsorolva (8%).

Az 1066 könyvnek $\frac{1}{10}$ -e (122 db.) fordítás, a többi (944 db.) erdélyi szerzők eredeti munkája (89%). A fordítás fele (61 db) a szépirodalomra esik, a többi a népszerűsítő (16 db), vallásos (13 db) és a jogi irodalom (32 db) közt oszlik meg.

Ez a bibliográfia felöleli a jelzett időszakban az erdélyi szerzőknek Románián kívül megjelent könyveit is. Ilyen Berlinben 4, Budapest 15, Debrecenben és Szegeden 1—1, összesen 21 (1,9%) jelent meg. Itthon 1045 könyv készült (98,1%) : Regátban 2 (Bukarest, Craiova), a többi pedig 34 erdélyi városban. *Legtöbb könyv jelent meg Kolozsvárt*, 491 db. (47%). Utána *Nagyvárad* következik (106 db.

10·1%), de már majdnem ötszörte kevesebb könyvvel. A harmadik helyen Brassó áll (61 db 5·9%). Jelentősebb még Arad (56 db 5·3%), Temesvár (50 db 4·9%), Marosvásárhely (43 db 4·1%), Szatmár (28 db 2·7%), Székelyudvarhely (27 db 2·6%), Dicsőszentmárton (25 db 2·4%) és Kézdivásárhely (21 db 2%) termelése. E kilenc helyen 417 könyv jelent meg (40%). A többi 135 (13%) erdélyi könyv 24 olyan városból került ki (Barót 3, Csikszereda 4, Dés 3, Déva 12, Fogaras 2, Gyergyószentmiklós 8, Gyulafehérvár 7, Kovászna 2, Lugos 10, Máramarossziget 1, Nagybánya 13, Nagyenyed 3, Nagykaroly 8, Nagyszalonta 2, Nagyszeben 12, Orsova 1, Petrozsény 7, Sepsiszentgyörgy 4, Szamosújvár 2, Székelykeresztúr 10, Szilágysomlyó 2, Sztána 2, Torda 11, Zilah 6), mely a múltban vagy egyáltalában nem, vagy csak nagyon ritkán szerepelt nyomtatott könyvek címlapján.

Ez a statisztika is igazolja azt a köztudomású valóságot, hogy a romániai magyarság szellemi életében Kolozsváré a vezető szerep. Ő adta ki az egész erdélyi magyar könyvmennyiségnek majdnem a felét, ami 7 százalékkal nagyobb, mint a többi 9 jelentősebb városnak az össztermelése s csak 3%-kal kevesebb a könyvet készítő többi 34 város összes kiadványainál. Valamennyi kiadó cég közül legtöbb könyvet a kolozsvári *Minerva Rt. készített*, 225 db-ot, ami az egész termelésnek majdnem a negyedét (21·5%), a kolozsvári könyveknek csaknem a felét (46·2%) teszi. Egymaga több könyvvel járult hozzá a magyar irodalom gyarapításához Erdélyben, mint az utána következő 3 legjelentősebb város (Nagyvárad, Brassó, Arad) együttvéve. Széles alapokon nyugvó, öntudatos kultúrprogramja van, melynek tervszerű kiépítésétől még sokat várhat irodalmunk Erdélyben.

A rendelkezésemre álló adatok szerint* a régi Magyarország területéből a mai Romániához csatolt erdélyi részekben jelenleg 69 helyen 238 nyomda dolgozik s ez 735 különböző típusú gépen 2101 munkást foglalkoztat. Nemzetiség szerint a nyomdák megoszlása a következő: román 66 (27·7%), német 25 (10·5%) és magyar 147 (61·8%). Legerősebb itt is Kolozsvár a 35 nyomdájával és 556 munkásával. Elvitathatatlanul kiemelkedő tehát Kolozsvár kulturális fölénye szellemi és anyagi tekintetben egyaránt. Utána Temesvár (19), Arad (16), Nagyvárad (15) és Nagyszeben (12) következik nyomdáinak nemcsak a számával, hanem a felszereltségével is. A bibliográfiában felsorolt 1043, Erdélyben készült könyvet 144 nyomda

* Ezeket a Romániai Grafikai Munkások Országos Szövetsége volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

állította elő. Javarészt (72%) természetesen a magyar nyomdák készítették, de egy részüket román (15%) és német (3%) nyomdák állították elő.

Adatok hiányában csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani az erdélyinek nevezhető 1066 féle könyv példányszámát, ami az egyes könyvek jellege szerint mutat kisebb-nagyobb eltéréseket. Ezekben az években a szépirodalmi művek 300—1000, a tudományos és népszerűsítő irodalom termékei 50—1000 példányban készültek. A tankönyveknél a legkisebb példányszám 1000 volt, a legnagyobb 15.000, jó nagy részük azonban az 1000—5000 között váltakozott. A vallásos irodalom átlaga az 1000-es példányszám. Ebben a csoportban van a legtöbb példányszámot elért erdélyi könyv, a Ref. Egyházi énekeskönyv (30.000). Az időszakos irodalom nagyobb felét lefoglaló naptárak példányai a 3—20.000 között mozogtak. Ha ezen adatok alapján egy könyv átlagos példányszámául az inkább kevesebbet, mint többet jelentő 1000-es egységet fogadjuk el, úgy a hat esztendői erdélyi könyvanyag több mint egymillió (1,066.000) példányszámra tehető. Ez azt jelenti, hogy ma körülbelül ennyi erdélyi magyar könyv forog közkezen, van a könyvárusi és magánforgalomban s a kiadók raktárain. Hogy ez a szám a valóság határait nem lépi át, inkább csak megközelíti, igazolható a kolozsvári Minerva Rt. 1921—24. évi üzleti jelentéseivel, amelyeknek adatai szerint csak ez a cég egymaga négy esztendő alatt 627.366 példány könyvet állított elő.

Az erdélyi könyv 1919—1924 közti történetéhez hozzátartozik annak a megemlítése is, hogy árát az első másfél esztendőben még magyar koronákban számították. 1920 szeptember óta a pénz értékének folytonos csökkenésével lépést tart a forgalmi ár állandó emelkedése. A legutóbbi esztendőben terjedelmük szerint a szépirodalmi műveket 30—100, a tudományos és vallásos könyveket 10—150, a tankönyveket 14—50 és a füzetes kiadványokat 5—25 lejért árulták a könyvkereskedések. Ha egy könyv átlagos árául 30 lejt veszünk fel, úgy az 1919 óta megjelent erdélyi magyar könyvmennyiség közel 32 millió (31,980.000) lej forgalmi értéket képvisel.

Általában a könyvek ezekben az években a kisebb terjedelmet keresték, ami olcsóbb, tehát könnyebb mozgást biztosított számukra az anyagilag erősen igénybe vett közönségünk felé. Ezért feltűnően sok az olyan füzetes kiadvány, amit csak jóakaratu nagytással lehet kötetnek vagy könyvnek nevezni. Így az egész könyvmennyiségnek mintegy 60%-a nem haladja meg az 5 ív ter-

jedelmet, 23%-a 5—9 ív, 16%-a 10—30 ív terjedelmű s nem egészen 1% (0'8%) lépi át csak a 30 ív terjedelmet. Legvaskosabb, 67 ív terjedelmű (XXVII + 1034 l.), a *Compass* című kereskedelmi, ipari és pénzügyi évkönyv 1922—23-ik évfolyama. Az Erdélyben megjelent irodalmi értékű könyvek között azonban legterjedelmesebbnek Temesváry János: *Erdély középkori püspökei* című műve tekinthető (30 ív). Ha az erdélyi könyv átlagos terjedelméül az 5 ívet vesszük, akkor az 1066 féle erdélyi könyv együtt 5330 ívet, azaz 85.280 lapszámot tesz ki.

A könyvek kevés példányszáma és csekély forgalma ezekben az években nem biztosította az íróknak az igényeiket kielégítő honoráriumot. A kiadóvállalatok a szépirodalmi és tudományos művekért 500—5000 lejt, tankönyvekért 2—10.000 lejt fizettek, ami más kiadványokra nézve is irányadó volt. A legutóbbi évben kialakult szokás szerint a forgalmi ár 10%-át kapja a szerző. Tudomásom szerint a legmagasabb, de egészen kivételes honorárium volt egy 15.000 példányban megjelent francia tankönyvért fizetett 60.000 lej. Igen nagy azonban azoknak a szerzőknek a száma, akik beérték költségeiknek megtérülésével s olyanok is vannak, akiknek telemes anyagi áldozatába került könyvük megjelentetése. Egészen természetes, hogy ezek az áldozattevők épen a legértékesebb könyvek szerzői között kereshetők.

Ez a bibliografiai áttekintésünk, mely az 1919—1924. évek irodalmi helyzetképéhez megbízható adatokat kíván nyújtani, nem lenne teljes, ha legalább pár szóval rá nem mutatnánk az erdélyi magyar könyv mostoha sorsára és hat év óta tengődő küzdelmes életére. Semközönsége, sem terjesztője: ilyen részvétlenül és magárahagyatottan kellett évek hosszú során át az erdélyi magyarság kisebbségi helyzetében ráháruló fontos hivatását betöltenie. Amikor a könyvbehozatali tilalom miatt megapadt forgalmu erdélyi könyvpiacra kezdtek feltűnedezni az erdélyi könyvek, a közönség igen bizalmatlanul fogadta az erdélyi szerzők erdélyi kiadású szerzeményeit. Nagyrészt ismeretlen nevek kerültek eléje, hozzá még a réginél szerényebb köntösben, amikor pedig hozzá volt szokva ahhoz, hogy kedvelt íróinak szép kiadású könyveit évtizedeken keresztül a nagy pesti kiadók szállították a könyvtárába. Még a hírlapok jóakarátú propagandája s a megalkuvásra kényszerült kritika sem tudta a közönség bizalmába dőlni. A könyvkereskedelem pedig, mely éveken keresztül kénytelen volt meglevő készletét árusítani s így csak örülnie kellett volna a bátortalanul jelentkező új anyagnak, szintén nem

melegedett bizalomra az erdélyi könyvvel szemben s igazi odaadással nem építgette számára a közönséghez vezető utat.

Pedig sem közönségben, sem hívatásos terjesztőkben hiány Erdélyben nincs. Ha a számban megapadt intelligens magyar középosztályunk gazdaságilag súlyos helyzetbe is került, még mindig nem gyöngült le annyira, hogy irodalmát kénytelen lenne gyámolatlan tengődésre sorvasztani. Itt a legnagyobb baj az, hogy az erdélyi magyarságnak nincsen olyan átfogó és ténylegesen is működő irodalmi, társadalmi és kulturális egyesülete, mely a könyveink számára föltétlenül szükséges pár ezer olvasót megszervezze. A szerény eszközökkel végzett munka pedig, mit a *Magyar Nép* és a *Pásztortűz* teljesít, csak észrevétlenül és lassan haladhat előre. El kell ismerni, hogy a sajtó sok készséget mutatott a közönség érdeklődésének az erdélyi könyvre irányításában, bár elég öntudatosan és programmszerűen ő sem tette a magáévá ennek az igen fontos kulturális tényezőnek a sorsát.

Könyvkereskedőink meg épen számosan vannak. Itt a helyzet az, hogy a régi Magyarország területéből a Romániához csatolt erdélyi részekben az 1925. évi júliusi-augusztusi állapot szerint 361 *hívatásos könyv-, zenemű- és papirkereskedés van*, nem számítva ide azokat a trafikokat, fűszerkereskedéseket és hírlapárudákat, amelyek könyvek eladásával is rendszeresen foglalkoznak. A 361 cég közül 144 üzlet (40%), bár könyvkereskedőnek nevezi magát, kizárólag csak papírral és írószerrel kereskedik. A hátralevő 87 cég között kb. 62 cég (71%) forgalmának túlnyomó részét a könyvvel bonyolítja le, a legvégül maradó 25 cég (29%) kizárólag könyv- és papirkereskedést üz. A 361 üzlet nemzeti jelleg szerint így oszlik meg: román 80 (22%), német 56 (16%), magyar 225 (62%). Az ország rész 5.113.224 főre rugó összlakosságát véve tekintetbe, aránylag minden üzletre 14.160 lélekszám esik. A magyarsághoz számítva az ittélő zsidóság 90%-át, mely ma is a magyar kultúrát ismeri a sajátjának, a magyar jellegű 225 üzlet 1.468'959 lélek közt oszlik meg s ezen az alapon átlag egy üzletre 6524 lélek számítható.*

Ha ez a 225 magyar jellegű könyvkereskedés minden erdélyi könyvből csak 2 darabot árusítana el, a mozgalmas kulturális életnek gyönyörű lehetőségeit biztosíthatná. Csakhogy üzleti szempontból a bizonytalan kelendőségű erdélyi könyvvel foglalkozni nem látszik érdemesnek, amikor egy 50 lejes könyvnel 40 lej befektetés

* Ezeket az adatokat Veress Miklós, könyvkereskedő úr volt szíves összeállítani és a rendelkezésemre bocsátani.

mellett alig 175 lej keres az eladó, míg más irányú cikknél vagy árúnál ugyanazon befektetéssel 10—20 lej hasznot érhet el. Így természetesen könyvkereskedőink, nem törődve vele, maguk sem ismerik az erdélyi könyvet, melyről a távolálló el sem tudja képzelni, hogy mily nehezen mozgó árú. Aki azonban megpróbálta, — ezt szakember állítja — ismeri azt a visszas helyzetet, hogy ma egy külföldi könyvhöz könnyebb hozzájutni, mint egy-egy belföldön megjelent magyar könyvhöz. A könyvterjesztés pangását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a vidéken megjelent könyvek nem jutnak el a kolozsvári könyvkereskedésekbe s viszont a kolozsvári könyvet hiába keresi a vidéki olvasó a maga könyvesboltjában, sőt még ugyanabban a városban megjelent könyvek sem mindig kerülnek a helybeli könyvkereskedők kirakataiba. Mindennek oka pedig az, hogy az erdélyi könyvkereskedők még a közönségünkönél is szervezettelebbek. Még szaklapjuk sincsen, mely számon tartaná az Erdélyben megjelent könyvek beszerzésének legszükségesebb adatait (egyetlen ilyen kísérlet, a nagyváradi *Romániai Corvina*, néhány szám megjelenése után megszűnt). Ehhez hasonló hiba az, hogy eddig egyik irodalmi, kultúregyesületünk sem gondolt egy magyar bibliografiai központ felállítására; pedig ma itt az volna egyik legfontosabb feladatunk, hogy minden kulturális vonatkozású adatot összegyűjtsünk, számontartsunk és a jövőnek lehetőleg hiánytalanul átadjunk. Ezt mégis csak könnyebben és kevesebb áldozattal végezhették el mi, mint az utánunk következő nemzedékek.

Az irodalmi élet e két fontos tényezőjének, a közönségnek és a könyvterjesztőnek közömbös magatartása készítette, különösen az első esztendőknben, még a jónevű írókat is arra az önértéküket is megalázó eljárásra, hogy gyűjtő-ívekkel, körlevelekkel, hirdetésekkel, nem ritkán házalás útján toboroztak legalább a nyomdai költségek fedezésére elegendő számú előfizetőt. Így biztosabb volt az eredmény, mintha a szervezetlen és részvétlen könyvkereskedeleme bizzák magukat, amely hozzá még hosszú hónapokig, sőt évekig váratta őket a bizományi elszámolással. Ha az utóbbi időben némi javulás állott is be ezen a téren s ha a kiadói vállalkozás már kezd is szárnya alá venni az erdélyi könyvet, még mindig érezzük, hogy a könyvkereskedelem részvétlensége bénítólag hat irodalmunk fokozottabb és kívánatosabb terjesztésére. Azonban a helyzetet nem látjuk reménytelennek. Mivel több százezer lejre tehető azon könyvek értéke, melyek a szoroson vett könyvvarusi forgalmon kívül kiadók, szerzők és más alkalmi közvetítők útján kerülnek a közön-

séghez, ha más nem, ez a körülmény mégis csak arra fogja készíteni a könyvterjesztőket, hogy érdekeik védelmére erkölcsi testületbe tömörüljenek, aminek természetesen majd az irodalom is hasznát fogja látni.

A kép, mely ezekből az adatokból az erdélyi magyar irodalomról kialakul, megnyugtató és biztató. Ezek a számok a romániai magyar kisebbség kulturális életét a maga számához és a körülményekben rejlő nehézségekhez képest súlyosnak, színvonalosnak és életrevalónak mutatják. Belőlük a hat esztendő alapot rakó értékei ép úgy kiderülnek, mint az eltüntetésre váró hiányosságok. További célkitűzésünk nem lehet más, mint amazokat erősíteni, emezeket meg pótolni. Nem esetlegességek és máról-holnapra összeroppanó nagy akarások kellene ma nekünk itt, hanem első sorban öntudatos, kitartó, építő munkára van szükségünk, mely irodalmi életünket az erdélyi magyarság egyik legerősebb támasztékává tudja szilárdítani.

Dr. György Lajos.

TARTALOMJEGYZÉK

AZ

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

1925. ÉVI (II.) ÉVFOLYAMÁHOZ.

	Oldal		Oldal
Tanulmányok.			
<i>Dr. Balás Károly</i> : Nyelvében él a nemzet — — — — —	103	egybevetése magyarországi megfelelőjükkal — — — — —	107
<i>Dr. Balás András</i> : Jókai — — — — —	97	<i>Feleky László</i> : Kossuth Lajos nemzetiségi politikája — — — — —	196
<i>Dr. Balogh Arthur</i> : Széchenyi emlékezete — — — — —		<i>Dr. Ferencz József</i> : A történeti materializmusról — — — — —	35
<i>Dr. Biró Vencel</i> : Szabó Károly mint történetíró — — — — —	17	<i>György Endre</i> : Magyarok a régi Romániában — — — — —	199
<i>Dr. Borbély István</i> : Gróf Széchenyi István — — — — —	1	<i>Dr. György Lajos</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája — — — — —	185 233, 290, 337
<i>Dr. Borbély István</i> : Új hangok az erdélyi magyar lírában — — — — —	22	<i>Herepei János</i> : Kolozsvári Igaz Kálmán ref. kollégiumi tanár — — — — —	141
<i>Dr. Borbély István</i> : „Egy magyar nábob” — — — — —	100	<i>Karl Béla</i> : 1919-től 1924-ig Romániában magyar nyelven megjelent román nyelvtanok, szótárak és iralminta gyűjtemények — — — — —	123
<i>Dr. Borbély István</i> : A magyar tánc és zene kifejlődése — — — — —	118	<i>Dr. Kristóf György</i> : Kriza János	145
<i>Dr. Borbély István</i> : Balogh Endre	152	<i>Dr. Kuncz Aladár</i> : „A valuta” — — — — —	155
<i>Dr. Borbély István</i> : A magyarországi szociális mozgalmak kifejlődése s a tanulságok — — — — —	241	<i>Magyar Bálint</i> : Pály Ede — — — — —	304
<i>Dr. Borbély István</i> : Osváth Kálmán és Kádár Imre — — — — —	299	<i>Dr. Márki Sándor</i> : Följegyzések Salamon Ferencről — — — — —	250
<i>Dr. Borbély István</i> : Molière emlékezete — — — — —		<i>Dr. Melich János</i> : Krassó — — — — —	29
<i>Dr. Császár Elemér</i> : Három hónap magyar szépirodalma — — — — —	6	<i>Dr. Meich János</i> : Sarolt — — — — —	256
<i>Dr. Csűry Bálint</i> : Centennáris Jókai-irodalom Erdélyben — — — — —	159	<i>Dr. Nagy Sándor</i> : Arany „Toldi”-jának egy szerkezeti sajátossága — — — — —	163
<i>Dr. Csűry Bálint</i> : Apácai Cseri János — — — — —	193	<i>Pálffy Márton</i> : A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái — — — — —	281
<i>Dr. Csűry Bálint</i> : A szamosháti nyelvjárás hanglejtés formái — — — — —	281	<i>Rass Károly</i> : Reményik Sándor	
<i>Dr. Csűry Bálint</i> : Az „éneklo” hanglejtés kérdéséhez — — — — —	327	<i>Steuer János</i> : Székely nyelv és székely eredet — — — — —	449
<i>Dózsa Endre</i> : Megjegyzések a romániai új közigazgatási törvényjavaslatra — — — — —	112	<i>Dr. Szent-Iványi József</i> : Üzemtani problémák az agrárreform után — — — — —	46
<i>Dr. Drăganu Miklós</i> : Martjan román nyelvű röpiratai „Erdély” nevének eredetéről — — — — —	319	<i>Dr. Széll Kálmán</i> : A fényről — — — — —	
<i>Dr. Erdélyi Lajos</i> : Székely tájszók		<i>Dr. Tavaszy Sándor</i> : A tudományok rendszere — — — — —	52
		<i>Tulogdy János</i> : Kolozsvár környékének pleistocen képződményei — — — — —	274
		<i>Dr. Varga Béla</i> : Pauler Akos logikája és jelentősége a magyar filozófiában — — — — —	209, 263

	Oldal		Oldal
Kisebb közlemények.		<i>dr. Makkai Sándor</i> — — — —	133
<i>Dr. Bitay Árpád</i> : Virág Benedek és a román irodalomtörténet —	178	Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár. Ism. <i>dr. Biró Vencel</i>	41
<i>Dr. Bitay Árpád</i> : XXVII. századbeli erdélyi református püspökök ezen címéről: „Orthodoxus oláhok püspöke” — — — —	452	<i>Dr. György Lajos</i> : Pásztortűz-almanach. Ism. <i>dr. Csűry Bálint</i>	74
<i>Dr. Jehlicska Rezső</i> : Az örök béke	297	Jakabffy Elemér: Tibiscum. Ism. <i>dr. Biró Vencel</i> — — — —	62
<i>Dr. Karácsonyi János</i> : Mégegyszer „Siebenbürgen” — — — —	221	<i>Dr. Jakubovich Emil</i> : Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez Ism. <i>dr. Csűry Bálint</i>	136
<i>Dr. Karácsonyi János</i> : Fennmaradt-e a régi magyar nyelvben a Gepida név nyoma? — — — —	222	<i>Dr. Karácsonyi János</i> : A görögkatholikus magyarok eredete. Ism. <i>dr. Biró Vencel</i> — — — —	136
Pályatételek — — — — —	96	Magyar Nyelv : 1924 (XX.) évf. Ism. <i>dr. Csűry Bálint</i> — — — —	63
<i>Steuer János</i> : Cibinium, Szében, Sibiu és a székelyek — — — —	218	<i>Dr. Makkai Sándor</i> : „Zörgesetek és megnyittatik”. Ism. <i>dr. Gál Kelemen</i> — — — — —	65
Irodalmi ismertetések.		<i>Mécs László</i> : Rabszolgák énekeinek. Ism. <i>dr. Pakots Károly</i> —	138
<i>Berde Márja</i> : Haláltánc. Ism. <i>dr. Kristóf György</i> — — — — —	60	<i>Revue des Etudes Hongroises et Finno-ougriennes</i> . Ism. <i>dr. Csűry Bálint</i> — — — — —	79
<i>Blaga Lucian</i> : Filozofia stilului. Ism. <i>dr. Gál Kelemen</i> — —	127	<i>Serestély Béla</i> : Zeniten. Ism. <i>Rass Károly</i> — — — — —	81
<i>Bogdán-Duica</i> : Viața și ideile lui S. Barnuțiu. Ism. <i>dr. Moldován Gergely</i> — — — — —	86	<i>Valentiny Antal</i> : Tüzetes román alaktan Ism. <i>Pop Szevér</i> — —	84
<i>Farkas Gyula</i> : Erdélyi költők. Ism.			

A Pásztorüzet, Magyar Népet és Erdélyi Irodalmi Szemlét

olvasni magyar kötelesség.

Kiadóhivatal: Cluj—Kolozsvár Str. Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5.

KOLOZSVÁRI TAKARÉKPÉNZTÁR ÉS HITELBANK R.-T.

Cluj—Kolozsvár, Piața Unirii 7.

Saját tőkèi 48 millió Lei.

Fiókjai: Dés, Dicsőszentmárton, Gyulafehérvár és Marosvásárhely. Affiliált intézetei: Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár R.-T. Torda, Udvarhelymegyei Takarékpénztár R.-T. Székelyudvarhely, Alsófehérvármegyei Gazdasági Bank és Takarékpénztár Részvénytársaság Nagyenyed.

Áruraktárai a vasut mellett. — Betéteket elfogad, váltókat leszámítol, bel- és külföldi átutalásokat teljesít. — Safe deposit! — Mindenféle bankszerű ügyleteket előnyösen végez, Engedélyezett devizahely.

A MAGYAR NÉP

Erdély
legjobb és legelterjedtebb
képes néplapja.
Hetilap.

17.000 példányban jelenik meg.

Előfizetési ára:

Belföldön

Egész évre — 130 L.
Félévre — — 70 „
Negyedévre — 40 „

Külföldön

Egész évre — 250 L.
Félévre — — 125 „
Negyedévre — 75 „

KIADÓHIVATAL:

Cluj-Kvár, Str. Baron L. Pop 5.

Kérjen mutatványszámot!

A PÁSZTORTŰZ

Erdély legjobb szépirodalmi lapja

Előfizetési árai:

Belföldön: Külföldön:
Egész évre 450 L. Egész évre 500 L.
Félévre — 230 L. Félévre — 250 L.
Negyedévre 120 L. Negyedévre 150 L.

Kiadóhivatal: Cluj, Baron L. Pop 5.

Kérjen mutatványszámot!

Az Erdélyi Irodalmi Szemle

Legtartalmasabb
Tudományos Havi Folyóirat

Előfizetési árai:

Belföldön: Külföldön:
Egész évre 250 L. Egész évre 300 L.
Félévre 130 L. Félévre — 160 L.
Negyedévre 75 L. Negyedévre 100 L.

Kiadóhivatal Cluj, Str. Baron L. Pop 5

Kérjen mutatványszámot!